

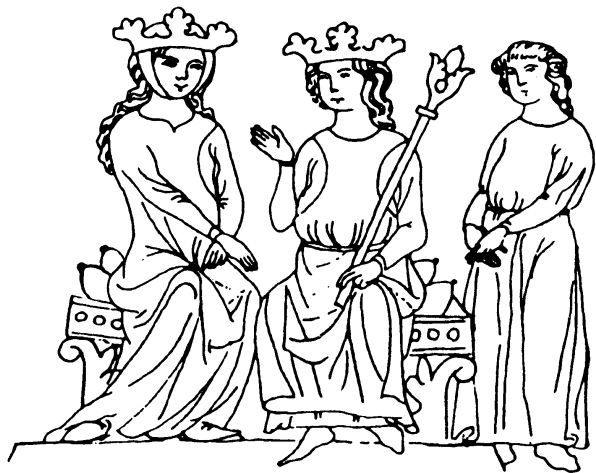
**OPERA
HISTORICA
č.2/2015**

2

Ročník 16
2015

OPERA HISTORICA

Časopis pro dějiny raného novověku

Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis

© Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2015

Vydává Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity
v Českých Budějovicích

Cover & Typo © Jan Kubeš, 2015

Všechna práva vyhrazena

ISSN 1805-790X

OBSAH

/VĚDECKÉ STUDIE/

Konec manželství Adama Pavla Slavaty z Chlumu a Košumberka 185
a Marie Markéty z Eggenberku

Pavel Král

The Political Codex project of Joseph II 207

Stephan Wagner

Encyklopedie těšínských učenců Leopolda Jana Šeršníka 228

Ondřej Podavka

/VĚDECKÉ PROJEKTY/

Jan Kryštof z Fragsteinu a jeho diplomatická cesta do Ruska 247
v letech 1657–1658. Teze edičního projektu

Monika Konrádová – Rostislav Smíšek

/MATERIÁLY/

Der Entwurf zur Emporbringung der österreichischen Staaten (1772) 269

Ivo Cerman – Michal Morawetz

/ZPRÁVY O NOVÉ LITERATUŘE/

Tomáš Sterneck (ed.), *Historica Třeboň 1526–1547*. 302

Listy, listiny a jiné prameny k politickým dějinám období zrodu habsburské monarchie.

Díl II. *Písemnosti z let 1536–1540* (Kateřina Pražáková)

Marek Starý, *Přední klenot zemský*. 303

Větší zemský soud království českého v době rudolfínské (Pavel Král)

Tomáš Černušák (ed.), *Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611*. Pars IV. 305

September 1608 – Junius 1609 (Rostislav Smíšek)

Olga Fejtová, *Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské* 306

a rejstřík členů pražského sboru;

Markéta Růčková (ed.), „*Poslušenství synovské vzkazují Vám, můj nejmilejší pane otče*“ . . . 307

Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618

(Josef Hrdlička)

Jan Kilián (ed.), <i>Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649)</i> ;	310
Jan Kilián, <i>Příběh z doby neobyčejného sílenství. Život a svět krupského koželuha Michela Stüelera za třicetileté války</i> (František Koreš)	
Martina Lisa (ed.), <i>Die Chronik des Václav Nosidlo von Geblice</i>	312
<i>Aufzeichnungen aus der böhmischen Exulantengemeinde in Pirna zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Edition und Übersetzung</i> (Josef Hrdlička)	
Bernardo J. García García – Antonio Álvarez-Ossorio Alvariño (edd.), <i>Vísperas</i>	314
<i>de sucesión, Europa y la Monarquía de Carlos II</i> (Ondřej Stolička)	
Katja Seidel (ed.), <i>Girolamo Portos Bericht von seiner Reise nach Süddeutschland</i>	315
<i>und Österreich. Edition der Handschriften von 1709, 1710 und 1715 mit sprachhistorischem Kommentar</i> (Rostislav Smíšek)	
Jakub Zouhar, <i>František Pubička S. I. (1722–1807). Barokní historik</i>	316
<i>ve století rozumu</i> (Ivo Cerman)	
Stefan Körner, <i>Nikolaus II. Esterházy (1765–1833) und die Kunst</i>	318
<i>Biografie eines manischen Sammlers</i> (Michal Morawetz)	
Daniela Tinková (ed.), <i>Zrození občana. Antologie dokumentů</i>	320
<i>z Francouzské revoluce</i> (Michal Morawetz)	
/CO JE NOVÉHO V RANÉM NOVOVĚKU/	322

Konec manželství Adama Pavla Slavaty z Chlumu a Košumberka a Marie Markéty z Eggenberku

PAVEL KRÁL

V českém šlechtickém prostředí raného novověku patřil rozvod manželství mezi málo obvyklé konfliktní situace.¹ V jeho průběhu vstupovali jednotliví aktéři do právního sporu, při němž chtěli chránit zejména svou čest a dobré jméno. Rozvodovou při Adama Pavla Slavaty z Chlumu a Košumberka a Marie Markéty z Eggenberku, která se odehrávala na počátku třicátých let 17. století, lze poměrně dobře sledovat na základě podkladů soudního jednání a korespondence jejich účastníků, jež jsou uloženy v Rodinném archivu Slavatů.² Následující studie se snaží na pozadí základů kanonického práva poznat průběh tohoto sporu. Vedle rekonstrukce chrono-

logie konfliktu se zabývá zejména jednotlivými právními argumenty, které sporné strany předkládaly, a hledá motivace, které je k tomu vedly. V rámci právní argumentace lze sledovat sebereflexi jednotlivých aktérů konfliktu z hlediska jejich společenského, rodinného či genderového ukotvení. Opora v osobních pramenech v neposlední řadě umožňuje klást si otázky spojené s vnímáním své vlastní cti jako důležité kategorie vytvářející identitu jedince v raném novověku.³

Sňatek a manželské soužití

Sňatek mezi Adamem Pavlem Slavatou z Chlumu a Košumberka a Marií Marké-

¹ Srov. Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha–Litomyšl 2002, s. 334–336; Petr MAŤA, SVĚT ČESKÉ ARISTOKRACIE (1500–1700), Praha 2006, s. 555–560; Pavla POSPÍŠILOVÁ, „...das er sie also tracti-eret, wie es auf eine adelige Dama sich gehört...“ *Spor mezi Jaroslavem Bernardem z Martinic a jeho ženou Klárou Rozálie v letech 1675–1676*, in: Jiří Kubeš – Radmila Pavlíčková (edd.), *Šlechtic mezi normou a realitou. Miscellanea ze studentských prací raného novověku*, Olomouc–Pardubice 2008, s. 95–121.

² Jde zejména o knihy konceptů dopisů nejvyššího kancléře Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka a o podklady k soudnímu jednání, které si soud na jednotlivých aktérech vyžádal. Srov. zejména Státní oblastní archiv (dále SOA) Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný archiv (dále RA) Slavatů, sign. III C1, kart. 23.

³ Ke cti v raném novověku srov. například van Richard DÜLMEN, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočetnost a sociální izolace v raném novověku*, Praha 2003. Srov. také Jana JANIŠOVÁ, *Delikt urážka na cti v českém a moravském zemském právu*, in: Tomáš Borovský – Dalibor Janiš – Michaela Malaníková a kol., *Spory o čest ve středověku a raném novověku*, Brno 2010, s. 68–110; Michaela MALANÍKOVÁ – Tomáš BOROVSKÝ, *Genderové aspekty sporů o čest ve středověku*, in: tamtéž, s. 113–126.

tou z Eggenberku se uskutečnil ve Vídni na počátku června 1626.⁴ Lze se oprávněně domnívat, že za spojením obou mladých lidí stáli jejich otcové, kteří ve sňatku viděli možnost upevnit své pozice na císařském dvoře. Nejvyšší kancléř Království českého Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka tak oženil svého syna s dcerou jednoho z císaři nejbližších šlechticů, říšského dvorského rady a skutečného císařského komorníka Jana Oldřicha z Eggenberku, majitele českokrumlovského panství a symbolického nástupce Rožmberků na jihu Čech.⁵ Do jisté míry tak navázal na tradici uzavírání manželských svazků mezi nejvýznamnějšími rody v jižních Čechách, která se uplatňovala v průběhu 16. století zejména mezi příslušníky pánů z Hradce a Rožmberků, popřípadě i Švamberků.⁶ O využívání sňatkových strategií svědčí i další sňatek, který Vilém Slavata domluvil pro svého druhého syna Jáchyma Oldřicha. Ten se o rok později oženil s Františkou z Meggau, dcerou císařského tajného rady Leonharda Helfřida z Meggau.⁷ Vedle upevňování

kontaktů na císařském dvoře měl Vilém Slavata také na paměti nutnost potvrdit své teprve nedávno nabyté sociální postavení – od roku 1621 byl povýšen do hraběcího stavu a od roku 1624 užíval titul vladaře domu hradeckého. Lze se oprávněně domnívat, že v tomto případě mohl vědomě navazovat na sňatkovou strategii Viléma z Rožmberka z druhé poloviny 16. století. Slavata, který se považoval za dědice tradice rodů s erbem růže,⁸ mohl chtít, stejně jako Vilém z Rožmberka, sňatky s představitelkami zahraničních hraběcích rodin docílit nadřazenosti v prostředí Českého království. Jan Oldřich z Eggenberku se mohl od roku 1623 honosit knížecím titulem, Leonhard Helfřid z Meggau patřil do hraběcího stavu. Na rozdíl od svého rožmberského předchůdce tak Vilém Slavata využil sociálního kapitálu svých synů.

Manželské soužití Adama Pavla Slavaty a Marie Markéty z Eggenberku bylo od samého počátku problematické.⁹ Otcové obou snoubenců bezpochyby doufali, že mladý pár bude plnit očekávanou roli, nejlé-

⁴ Svatební smlouva byla uzavřena 23. dubna 1626. Srov. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 37, perg. č. 508. Více srov. Josef HRDLÍČKA, *Synové „velkých“ otců. Vídeňský dvůr očima Adama Pavla Slavaty*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*, České Budějovice 2003 (= Opera historica 10), s. 249–269, zde s. 255.

⁵ Srov. Hans ZWIEDINECK-SÜDENHORST, *Hans Ulrich Fürst von Eggenberg, Freund und erster Ministr Kaisers Ferdinand II.*, Wien 1880.

⁶ Srov. například Václav BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006 (= Monographia historica 7), zde s. 97–128; Jiří KUBEŠ, *Rodinné vzťahy pánů z Hradce a Rožmberků v předbělohorské době*, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce, České Budějovice 1998* (= Opera historica 6), s. 273–317.

⁷ Srov. také J. HRDLÍČKA, *Synové*, s. 255.

⁸ Petr MAŤA, *Zrození tradice (Slavatovské vyústění rožmberského a hradeckého odkazu)*, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce, České Budějovice 1998* (= Opera historica 6), s. 513–552.

⁹ Podrobněji srov. J. HRDLÍČKA, *Synové*, s. 255–264.

pe hned po svatbě přivede na svět potomka, pokračovatele rodinné tradice, a postupně se zejména Adam Pavel prosadí v prostředí dvorské společnosti a ve službách císaři. Ani v jednom ohledu se však očekávání nenaplnila. Zejména vztah Adama Pavla Slavaty k dvorskému prostředí byl velmi odmítavý a mladý šlechtic raději trávil čas na svém panství Nová Bystřice, o jehož chod se živě zajímal.¹⁰ Na nepřítomnost svého zetě ve Vídni začal postupně poukazovat, nejdříve zdvořile a postupně čím dál více naléhavě Jan Oldřich z Eggenberku.¹¹ Pravděpodobně tak činil i na popud své dcery, která život v prostředí jihočeského venkova nesla velmi těžce a mimo jiné mu připisovala i zhoršení svého zdravotního stavu. Poprvé manželé opustili Vídeň hned po sňatku a v Nové Bystřici strávili několik měsíců. Do Vídně se vrátili až po několika napomenutích Viléma Slavaty a také kvůli komornické službě Adama Pavla u císaře Ferdinanda II. I v následujících letech však Adam Pavel stále častěji odjížděl na novobystřické panství a manželku zanechával ve Vídni. Po jednom z takových odloučení v létě

1629 došlo k definitivnímu rozkolu mezi manžely, když Marie Markéta pravděpodobně sdělila svému manželovi rozhodnutí ho opustit.¹² Situaci navíc komplikovala skutečnost, že i téměř čtyři roky po svatbě zůstávalo manželství bezdětné a vlastně tak neplnilo svou prvotní funkci. Frustrace z dlouhodobého odloučení od dvorského prostředí, zklamání nad nenaplněním manželství v podobě dítěte a pravděpodobně i citový nesoulad mezi manžely stál za krachem manželství.

Nejpozději na počátku roku 1630 již bylo zřejmé, že manželství nemá šanci do budoucna.¹³ Podle slov Adama Pavla Slavaty spolu manželé nesdíleli společnou domácnost dokonce už od 29. dubna 1628.¹⁴ Definitivní konec manželství však nastal, když se s nepříjemnou situací smířili Vilém Slavata a Jan Oldřich z Eggenberku. Jestliže ještě v lednu 1630 Vilém Slavata očekával, že se Marie Markéta ke svému choti navrátí,¹⁵ v dubnu téhož roku již vyjádřil obavy, že manželství nebude možné zachránit.¹⁶ V okamžiku, kdy se o nefunkčnosti manželství začalo

.....
¹⁰ Tamtéž, s. 261.

¹¹ „... že Jeho Milost Císařská ráčil Jeho knížecí Milosti praviti, že jest již čas, abys se k jedné i druhé povinnosti tvé sem navrátil... Pročež bez dalších odkladův a rozmyslení vedle takového Jeho Milosti Císařské milostivého poručení a Jeho knížecí Milosti oznámení budeš museti tak se zachovati“. J. HRDLÍČKA, *Synové*, s. 257.

¹² Tamtéž, s. 262.

¹³ Dne 21. března 1630 napsal Adam Pavel Slavata dobrozdání, ve kterém popisoval soužití s Marií Markétou. Je tedy zřejmé, že v této době se již obě strany začaly připravovat na soudní řešení neutěšené situace. Srov. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, sign. III C 1, kart. 23, fol. 32–33.

¹⁴ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, sign. III C 1, kart. 23, fol. 32–33.

¹⁵ „Pravil jsem, že nejlépe bude, aby k synu mému na statek jeho jela.“ Srov. dopis Viléma Slavaty z 9. ledna 1630. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, inv. č. 110, sign. III A 2a, kart. 15.

¹⁶ „...kdyby od manželky mé podobná věc mě potkala, jak synu mému se stala, že bych netoliko nechtěl toho vyhledávati, aby se ke mně zase navrátila, ale kdyby i ona chtěla to učiniti, nechtěl bych ji k sobě zase

hovořit u vídeňského dvora a kdy se stala předmětem „klevetů“,¹⁷ byla ohrožena čest všech zainteresovaných a spor bylo nutné řešit. Oba šlechtické rody tak stály před nepříjemným konfliktem, který napadal jejich čest a postavení ve společnosti. Jedinou možností bylo ukončení manželství mezi Adamem Pavlem a Marií Markétou. Šlo však o proces velmi složitý z právního, církevního, majetkového i společenského úhlu pohledu, o proces, který nebyl v raném novověku příliš obvyklý.

Ukončení manželství v raném novověku

Konflikt mezi Adamem Pavlem Slavatou a Marií Markétou z Eggenberku lze vnímat ze dvou úhlů pohledu. V první řadě jde o záležitost právní, ve které se ocitli příslušníci šlechtických rodů. Na rozdíl od většiny ostatních případů se ovšem nepohybovali na půdě zemského práva, protože k uzavřenému manželství se mohla vyjádřit pouze církev. Nejdříve je tedy třeba představit potridentské právní vnímání rozvodu manželství,

ze kterého vycházeli duchovní soudci určení k vyřešení problému.¹⁸ V druhém pohledu ovšem jde o nestandardní situaci, která v osobní rovině zasáhla všechny zúčastněné strany. Zejména Vilém Slavata a jeho syn museli chápat rozvod manželství jako otázku ochrany osobní i rodové cti. V tomto ohledu je třeba interpretovat jejich argumentaci obsaženou zejména v osobní korespondenci.¹⁹

Církev sice formálně připouštěla rozvod manželství, nicméně šlo o proces značně složitý. Zejména katolická církev se od 16. století velmi přísně stavěla k odloučení manželů, na rozdíl od církve protestantské, zejména anglikánské.²⁰ Mezi katolickými učenci se tak našlo jen málo takových, kteří hledali možnosti, jak umožnit rozvod manželství v rámci katolické manželské doktríny.²¹ Při debatách o rozvodu existovaly v 16. století dva proudy. Jeden připouštěl možnost, že za určitých okolností lze manželství rozvést;²² druhý, konzervativní tuto možnost striktně zavrhoval. Celá diskuse 16. století se odvíjela

.....
přijíti.“ Srov. dopis Viléma Slavaty z 3. dubna 1630. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, inv. č. 130, sign. III A 2A, kart. 15. K tomu také J. HRDLIČKA, *Synové*, s. 264.

¹⁷ „Nemálo se zarmucují, že se takový klevety na mně vymejší, jako bych nikdy neměl víceji k mí nejmilejší paní manželce do Vidně přijeti a jí opustiti. A nemálo mně to bolí a žalostivým srdcem a selzavýma voči[ma] sem to srozuměl.“ Srov. dopis Adama Pavla Slavaty z poloviny prosince 1629. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, inv. č. 130, sign. III C 2a, kart. 23. K tomu také J. HRDLIČKA, *Synové*, s. 262.

¹⁸ Srov. Ignác Antonín HRDINA, *Dokumenty tridentského koncilu: latinský text a překlad do češtiny*, Praha 2015.

¹⁹ Srov. zejména korespondenci mezi Vilémem Slavatou a jeho synem Adamem Pavlem. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22.

²⁰ Srov. Lawrence STONE, *Broken Lives. Separation and Divorce in England 1660–1857*, Oxford 1993.

²¹ Jedním z nich byl například Erasmus Rotterdamský. Srov. Roderick PHILIPS, *Putting asunder. A history of divorce in Western society*, Cambridge University Press 1988, s. 1. Srov. také James A. BRUNDAGE, *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*, Chicago–London 1987, s. 509–513, 567–569.

²² V rámci tohoto proudu existovaly ještě diskuse o příčinách rozvodu.

od katolické doktríny, která se vytvářela po celý středověk a vycházela ze základního postulátu, že křesťanské manželství může být rozděleno pouze smrtí jedno z manželů.²³ V zásadě existovaly pouze dvě výjimky. První v případě, že jeden z manželů nebyl křesťan,²⁴ druhá v případě že manželství nebylo „konzumováno“.²⁵

Důležitá je také právní kanonická terminologie. Je třeba rozdělovat mezi třemi základními typy rozdělení manželství. V prvé řadě jde o samotný rozvod manželství ve smyslu rozdělení zákonně uzavřeného sňatku. V tomto smyslu je rozvod

(*a vinculo matrimonii*) právním procesem, který vyžaduje rozsudek kompetentní osoby či instituce s právní autoritou.²⁶ Smyslem rozvodu je umožnit manželům vstup do nového manželství.²⁷ Druhou možností, důležitou z hlediska Adama Pavla Slavaty a jeho manželky, je anulace manželství.²⁸ Jde o proces zcela odlišný od rozvodu, protože vychází z předpokladu, že manželství vůbec neexistovalo z určitých důvodů, které nastaly před manželstvím, či kvůli závadám ve formě manželství.²⁹ Třetí způsob je poté odluka manželů od lože a stolu (*a mensa et thoro*). Na pořad přicházelo zejména tehdy, když

²³ K otázce rozvodu se samozřejmě vyjadřovali i reformátoři 16. století, nicméně jelikož obě strany sledovaného sporu se hlásily ke katolické víře, jsou pro potřeby této studie jejich názory vedlejší. Více Thomas Max SAFLEY, *Let No Man Put Asunder. The Control of Marriage in the German Southwest: A Comparative study, 1550–1600*, Kirksville 1984, s. 33–38; R. PHILIPS, *Putting*, s. 40–94; Jeffrey R. WATT, *The Impact of the Reformation and Counter-Reformation*, in: David I. KETZER – MARZIO BARBAGLI (edd.), *Family Life in Early Modern Times 1500–1789*, New Heaven–London 2001, s. 125–156, zde s. 127–137. Luther například rozpoznával tři důvody k rozvodu – impotenci jednoho z manželů, cizoložství a neschopnost plnit manželské povinnosti. Srov. také Jens JENSEN, *Die Eheschließung des Bischofs Hans von Lübeck von Prinzessin Julia Felicitas von Württemberg–Weiltingen, AD 1648–1653: Ein Beitrag zum protestantischen Eheschließungsrecht im Zeitalter des beginnenden Absolutismus*, Frankfurt am Main 1984; Hans Christian DIETRICH, *Evangelische Eheschließungsrecht nach den Bestimmungen der deutschen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Erlangen 1892.

²⁴ Někdy se hovoří o Pavlově privilegii, které pochází z jeho Prvního dopisu Korintským. Srov. Jan KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962, s. 67; Renata VESELÁ a kol., *Rodina a rodinné právo*. Historie, současnost a perspektivy, Praha 2005, s. 60.

²⁵ R. PHILIPS, *Putting*, s. 2. Obecně také Damián NĚMEC, *Manželské právo katolické církve s ohledem na platné české právo*, Praha 2006, s. 15; Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Jaromír TAUCHEN, *Vývoj soukromého práva na území českých zemí I*, Brno 2012, s. 505.

²⁶ R. PHILIPS, *Putting*, s. 3.

²⁷ Ačkoliv v některých zákonících existuje taxativně vymezená doba, po kterou nemohla manželka vstoupit do dalšího manželství. Nejčastěji šlo o období devíti měsíců, které vylučovalo, že žena byla těhotná v době rozvodu.

²⁸ R. PHILIPS, *Putting*, s. 4. Srov. také Jean-Claude BOLOGNE, *Svatby. Dějiny svatebních obřadů na Západě*, Praha 1996, s. 130–137.

²⁹ R. PHILIPS, *Putting*, s. 4; Lloyd BONFIELD, *Developments in European Family Law*, in: David I. KETZER – MARZIO BARBAGLI (edd.), *Family Life in Early Modern Times 1500–1789*, New Heaven–London 2001, s. 87–124, zde s. 108–111.

některý z manželů vznesl dostatek zákonem oprávněných důvodů, pro které nemohl sdílet domácnost s druhým manželem. V tom případě bylo manželství odloučeno, manželé tedy mohli žít odděleně a vést samostatné ekonomické životy, nicméně se očekávala sexuální zdrženlivost či věrnost. Manželé samozřejmě nemohli uzavírat další manželství za života druhého z manželů.³⁰

Anulace manželství dlouho platila za alternativu rozvodu, a to zejména ve vyšších společenských vrstvách.³¹ Často vycházela z toho, že se objevily nepřekonatelné překážky (*dirigent impediments, impedimentum dirimens*) manželství. Mezi základní patřilo příbuzenství, dále kmotrovství, dání manželského slibu někomu jinému, věk, impotence a vstup do manželství proti vůli snoubenců.³² Znovu tyto překážky definoval Tridentský koncil. Zejména snížil možnost uzavírání sňatku mezi příbuznými na základě *affinitas illegitima* (pohlavní

spojení) ze čtyř na dva stupně.³³ Mezi tyto překážky také zavedl uzavření sňatku bez ohlášek či mimo kostel. Tridentský koncil také značně stížil možnost získat dispenze k uzavírání sňatků, kterým stála v cestě některá ze zmíněných překážek. Ty napříště neměly být vydávány vůbec, anebo pouze s výjimkou „*velkých knížat, či kvůli veřejnému zájmu*.“³⁴ Nejdůležitějším výsledkem však bylo ustanovení, že manželství je nerozlučitelné, včetně důvodů cizoložství³⁵ či hereze.³⁶

Anulace manželství Adama Pavla Slavaty a Marie Markéty z Eggenberku

Je tedy zřejmé, že i v prostředí potridentského katolicismu existovaly cesty k ukončení nefunkčního manželství. Zdaleka však nešlo o jednoduchou a už v žádném případě častou záležitost. Společenské důsledky, které rodinu bezpochyby čekaly, vedly obvykle znesvářené

³⁰ V tomto ohledu je nutné ještě zmínit skutečnost, že v dobových právních dokumentech se pro všechny tyto typy může objevit termín „*divortium*“. Z dnešního pohledu je nutné tedy všechny tři typy vnímat jako prostředky k ukončení nefunkčního manželství. Jak bude zřejmé i z případu Adama Pavla Slavaty, často strany mohly hledat nejsnazší a z hlediska osobní cti nejméně bolestivou cestu.

³¹ Roderick Philips užívá termín quasi–rozvod. Srov. R. PHILIPS, *Putting*, s. 12.

³² R. VESELÁ a kol., *Rodina a rodinné právo*, s. 60. Vedle toho existovaly ještě záповědi, méně důležité překážky, které neměly na platnost manželství vliv, pouze jej činily nedovoleným. Srov. také D. NĚMEC, *Manželské právo katolické církve*, s. 46–92.

³³ R. PHILIPS, *Putting*, s. 35; L. BONFIELD, *Developments in European Family Law*, s. 108–111.

³⁴ R. PHILIPS, *Putting*, s. 35.

³⁵ „*Církev učí, že [...] svazek manželský nelze rozdělit kvůli cizoložství jedné ze stran; a že oba, dokonce i nevinný, který nedal žádnou záminku k cizoložství, nemůže vstoupit do dalšího manželství po dobu života toho druhého; a že je vinen cizoložstvím, ten, odehnáv cizoložnici, si vezme jinou ženu, a také ta, odehnávše cizoložníka, si vezme jiného manžela.*“ R. PHILIPS, *Putting*, s. 36.

³⁶ Antoinette FAUVE-CHAMOUX, *Marriage, Widowhood, and Divorce*, in: David I. KETZER – Marzio BARBAGLI (edd.), *Family Life in Early Modern Times 1500–1789*, New Heaven–London 2001, s. 221–256, zde s. 248–250; L. BONFIELD, *Developments in European Family Law*, s. 108–111.

manžele k setrvání v manželském svazku i v případě přetrvávajících neshod.³⁷ K samotnému konci dospěla krize manželství pouze tehdy, když soukromý život manželů pronikl na veřejnost. To byl i případ manželství Adama Pavla Slavaty z Chlumu a Košumberka s Marií Markétou z Eggenberku. Zdá se, že iniciátorem rozvodu byl Jan Oldřich z Eggenberku, pravděpodobně na popud své dcery. V jejím případě se vyvolání nejdříve osobního a posléze i právního konfliktu jeví jako jediný možný způsob, jak ochránit svou čest a veřejně deklarovat, že nenese zodpovědnost za nenaplnění manželství. Důležité je také sledovat, jak probíhala věcná i právní argumentace eggenberské strany před rozvodem i symbolické chování po ukončení manželství. Obojí prozrazuje mnohé o právním povědomí raně novověkých šlechticů a jejich právních zástupců i o očekávaných genderových rolích muže a ženy v manželském svazku.

Proces

Jak již bylo uvedeno, manželství i jeho ukončení spadalo do jurisdikce církevního soudu. V případě rozepře mezi Slavaty a Eggenberky byl za vrchní soudní in-

stanci určen olomoucký biskup František kardinál z Ditrichštejna, a to z pozice legáta *a latere*. Ten na základě papežského pověření disponoval veškerými pravomocemi rozhodnout ve věci ukončení manželství. Druhou kanonickou autoritou byl doktor práv Jan Arnošt Platejs z Plattenštejna, který čerstvě, od roku 1629, zastával úřad probošta olomoucké kapituly. Kromě blízkého sepětí s olomouckým biskupem platil Platejs díky svému právnímu vzdělání za znalce potridentského kanonického práva.³⁸ Dále v soudním kolegiu zasedal místní vídeňský biskup Antonín František Wolfradt a zástupci církevních řádů dominikánů, jezuitů a františkánů.³⁹

František z Ditrichštejna formálně otevřel soudní spor tím, že 3. března 1631 sporné strany – tedy Adama Pavla Slavaty a Marii Markétu z Eggenberku – předvolal ke slyšení do Vídně, a to na 6. září 1631. Později bylo kvůli pouti Viléma Slavaty a zaneprázdnění Jana Arnošta Platejse jednání odročeno na 17. října 1631.⁴⁰ Další časovou posloupnost soudního sporu lze sledovat na základě pravidelné korespondence Viléma Slavaty a jeho syna Adama Pavla. Důležitá a zajímavá je informace, že Adam Pavel

³⁷ Srov. například Benda BORBÁLA, *Alžběta Rákocziiová a Juraj Erdödy – príbeh strastiplného manželstva na prelomu 17. a 18. storočia*, in: Tünde Lengyelová (ed.), *Žena a právo. Právne postavenie žien v minulosti*, Bratislava 2004, s. 226–235.

³⁸ Srov. Václav LÍVA, *Jan Arnošt Platejs z Plattenštejna. Příspěvek k dějinám pobělohorské reformace*, Časopis Matice moravské 54, 1930, s. 15–78, 293–336.

³⁹ Srov. dopisy Viléma Slavaty z 20. října 1631 a z 21. ledna 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 355 a 367.

⁴⁰ Srov. přípis Františka z Ditrichštejna z 5. září 1631. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, sign. III C1, kart. 23, fol. 51.

se soudního jednání vůbec neúčastnil a zůstával v Jindřichově Hradci či Nové Bystřici. Ve Vídni ho zastupoval otec, při některých jednáních bratr Jáchym Slavata, popřípadě některý ze slavatovských úředníků. Při vysílání zástupců na jednotlivá jednání přitom Slavatové velmi dbali na sociální distinkci a vždy dohlédli na to, aby se na jejich straně nedostavil zástupce neodpovídající společenské úrovně.⁴¹ Při prvním stání 17. října se jednalo zejména o okolnostech intimního soužití Adama Pavla a Marie Markéty, přičemž hlavní slovo měl Jan Arnošt Platejs. Zatímco František z Ditrichštejna doufal, že soudní jednání může být rychle ukončeno, olomoucký probošt o brzkém vyřešení sporu pochyboval.⁴² Ve dnech 19. a 21. října se uskutečnila několikahodinová uzavřená jednání kleriků. Těch se kromě Ditrichštejna a Platejse zúčastnil také vídeňský biskup Antonín František Wolfradt a někteří další teologové. Na 23. října byl poté plánovaný výslech Marie Markéty z Eggenberku a nejpoz-

ději v úterý 28. října očekával Vilém Slavata podle svých slov rozsudek.⁴³ Ačkoliv měl František z Ditrichštejna oprávnění ve věci manželství rozhodnout, stále zůstávala ve hře i varianta, že bude jednání přesunuto před papežský stolec do Říma. Tomuto řešení se však alespoň slavatovská strana chtěla vyhnout.⁴⁴ Jednání z konce října však nakonec ke kýženému konci nevedla. Jelikož se proměňovala právní argumentace zejména eggenberské strany, vyžádali si duchovní soudci další svědectví zejména Adama Pavla Slavaty a Marie Markéty z Eggenberku ohledně jejich manželského soužití a okolností vstupu do manželství a jednání odložili na začátek roku 1632.⁴⁵

Kromě odpovědí na otázky soudců využily dobu do konce roku obě strany k získání právních expertiz ve svůj prospěch. Vilém Slavata se ve Vídni 30. prosince 1631 sešel s kancléřem pražské univerzity Peterem Waddingem, o názor žádal také španělského teologa Rodriga Arriagu, který taktéž působil na pražské

.....
⁴¹ Srov. dopis Viléma Slavaty z 21. ledna 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 366.

⁴² „Srozuměl jsem, že pan kardinál z Ditrichštejna praví, že odsud nechce odjeti, až té věci konec učiní. Než pan Platejs hrubě o tom pochybuje a tu věc ještě plenam difficultatis bejti pokládá...“ Srov. dopis Viléma Slavaty ze 17. října 1631. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 355.

⁴³ Srov. dopis Viléma Slavaty z 20. října 1631. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 355.

⁴⁴ „Já se tobo naději, poněvadž p. cardinal sám tobo přítomen bejti chtíti ráci, že tomu konec učiní a do Říma tobo odsílati nebude.“ Srov. dopis Viléma Slavaty z 23. října 1631. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 343.

⁴⁵ „Z posledního psaní mého si vyrozuměl, že jsem té naděje byl, že ta contraversia mezi tebou a principissam tyto dny k žádostivému konci přivedena bude, ale naděje mi zmejlila.“ Srov. dopis Viléma Slavaty z 24. října 1631. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 356.

univerzitě.⁴⁶ Adam Pavel Slavata měl doma otázky konzultovat zejména s rektorem jindřichohradecké jezuitské koleje Jiřím Bohatým. Ten se měl mimo jiné pokusit sehnat dvě knihy, které se vyjadřovaly k možnosti anulovat manželský svazek na základě prohlášení o nedobrovolném vstupu do manželství.⁴⁷ Zároveň Vilém Slavata důrazně doporučoval synovi, aby zůstal v jižních Čechách a neodjížděl do Vídně, kde všichni byli s jeho nepřítomností srozuměni. Snad Vilém Slavata nedůvěřoval argumentačním schopnostem svého syna. O tom by mohla svědčit i výzva, aby ukvapeně neodpovídal na případné otázky, které by mu byly doručeny na Jindřichův Hradec.⁴⁸

Dne 17. ledna 1632 probíral legát *a latere* odpovědi jednotlivých stran s duchovními soudci. Podle tajných informací Viléma Slavaty, který čile komunikoval s Františkem z Ditrichštejna i Janem Arnoštem Platejsem, se měl přitom výsledek jednání odvíjet zejména

od ochoty Marie Markéty z Eggenberku, která byla žalující stranou, a důkazní tíha tudíž ležela na ní, odpřisáhnout před duchovním soudem své argumenty a odpovědi. Pokud by tak učinila, byla šance na zrušení manželství, pokud ne, svazek by zůstal zachován. Stále existovala možnost odročit jednání do Říma.⁴⁹ Ditrichštejn navíc Slavatovi prozradil, že kněžnu z Eggenberka výslovně varoval před křivou přísahou.⁵⁰

O den později, 18. ledna dopoledne, navštívil Viléma Slavatu Jan Arnošt Platejs, a požádal ho, aby se na druhý den dostavil do paláce Františka z Ditrichštejna a jako zmocněnec Adama Pavla vyslechl rozsudek. Vilém Slavata se kvůli zdravotním potížím rozhodl vyslat místo sebe svého hofmistra. Teprve po upozornění, že na místě Marie Markéty vyslechne rozsudek hrabě Leonhard z Harrachu a žádosti Jana Arnošta Platejse, aby slavatovskou stranu reprezentoval společensky rovnocenný zástupce, své rozhodnutí změnil

⁴⁶ Srov. dopis Viléma Slavaty z 3. ledna 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 358. Srov. také Tereza SAXLOVÁ – Stanislav SOUSEDÍK (edd.), *Rodrigo de Arriaga († 1667), Philosoph und Theologe*, Praha 1998.

⁴⁷ Srov. dopis Viléma Slavaty z 3. ledna 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 360.

⁴⁸ „Strany Tvého nepřijezdu sem [...] já nepominu dále zde to vymlouvati, neb aby sem nepřijel, jsou již dobře tím spokojeni [...] Jestliže by pan kardinál bude chtíti tebe v čem examinírovati, abych k Tobě na Hradec vyslal, neb že Ty nebudeš moci ihned tak na ty otázky odpověď dáti, než že budeš museti také se o to poraditi, tak aby Tvým spěšným odpovídáním sebe sám poněkud nezavedl.“ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 369.

⁴⁹ „Nebo Principissa non indicabitur, posse admitti ad iuramentum et iddie matrimoniu iuraverit manere ratum. Neb negotium remittetur Roma, anebo ipsa Principissa admittetur ad iuramentum et si iuraverit publicatur matrimonium esse nullum.“ Srov. dopis Viléma Slavaty ze 17. ledna 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 364.

⁵⁰ Tamtéž.

a k soudnímu jednání se rozhodl vyslat bratra Adama Pavla Jáchyma.⁵¹

Rozsudek byl oznámen 19. ledna 1632 v ditrichštejnském paláci ve Vídni. Zasedání předsedal František kardinál z Ditrichštejna, který byl pro tuto příležitost oblečen „*in habitu cardinalition uti sumi pontificis legatus de latere pro tribunali*“.⁵² Vedle něj seděli ostatní duchovní soudci – vídeňský biskup Antonín František Wolfradt, olomoucký probošt Jan Arnošt Platejs z Platenštejna, dominikán Johannes de Waldespina, jezuita Johannes Lucas Struchius a františkán Octaviannus de Ravenna. Naproti nim seděli na lavicích zástupci sporných stran – Jáchym Slavata a hrabě Leonhard z Harrachu.⁵³ Po vynešení rozsudku sekretář Jana Oldřicha z Eggenberku poděkoval soudu za spravedlivý rozsudek, zatímco Jáchym Slavata požádal o jeho písemné vyhotovení.⁵⁴ Ten obsahoval vysvětlení, že manželství bylo anulováno na základě prohlášení Marie Markéty, že do něj vstoupila nedobrovol-

ně na základě nátlaku svého otce.⁵⁵ Než však duchovní soud došel ke konečnému rozhodnutí, musel se zabývat různými právními argumenty obou znesvářených stran.

Právní argumentace

V okamžiku rozhodnutí o neudržitelnosti manželství se musely obě strany rozhodnout, jakou právní cestu zvolit. Slavata i Eggenberg stáli před úkolem bránit rodovou čest ve vzájemném konfliktu. I proto byla atmosféra celého procesu velmi napjatá. Z dochované korespondence a dalších písemností je zřejmé,⁵⁶ že Jan Oldřich z Eggenberku a jeho dcera jako žalující strana se rozhodli pro možnost anulovat manželství z důvodů nepřekonatelných překážek. V prvé řadě šlo o způsob ukončení manželství, který umožňoval oběma manželům v budoucnu vstupovat do dalších manželských svazků.⁵⁷ Tuto cestu ostatně volili často příslušníci vyšších společenských vrstev.⁵⁸ V druhé řadě se

.....
⁵¹ Srov. dopis Viléma Slavaty z 21. ledna 1631. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 366.

⁵² Tamtéž.

⁵³ Srov. dopis Viléma Slavaty z 21. ledna 1631. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 367.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ Jde zejména o korespondenci mezi Vilémem Slavatou a jeho synem Adamem Pavlem Slavatou uloženou v SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, kniha 22 a materiály k rozvodové při uložené tamtéž, sign. III C1, kart. 23.

⁵⁷ Mohl to být i důvod pro Marii Markétu, v jejímž případě se v průběhu soudního sporu několikrát objevilo nepříliš jasné obvinění, že se hodlá vdát – či už se dokonce tajně vdala – za pána z Fürstenberka. Srov. například vyjádření Petera Waddinga. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, sign. III C1, kart. 23, fol. 48.

⁵⁸ Srov. R. PHILIPS, *Putting*, s. 12.

zdá, že z hlediska obrany rodové prestiže a cti šlo o nejúčinnější strategii. Znesvářené strany si v podstatě nechaly potvrdit nejvyšší možnou autoritou, církví, že manželské soužití bylo nemožné od samého počátku, a tudíž ani jeden z manželů nenese na jeho krachu odpovědnost.

Manželské neshody

V argumentaci eggenberské strany se postupně objevily tři důvody, pro které nemohlo manželství fungovat. První se týká skutečnosti, že Adam Pavel nebyl schopen zajistit důstojné manželské soužití a finanční zabezpečení rodiny. Tyto důvody Marie Markéta mimo jiné udávala v dopise, ve kterém ji František kardinál z Ditrichštejna vyzval, aby vysvětlovala své jednání.⁵⁹ Mladý hrabě Slavata ji prý zanechal ve Vídni a odjel na své statky do Čech. Ona zatím, nemocná a bez finančních prostředků, živořila. Teprve po dlouhém váhání se rozhodla informovat o svém neutěšeném stavu otce, kterého až dosud nechtěla ranit. Je zřejmé, že v tomto případě Marie Markéta dovedně využila spíše dobových představ o povinnostech a rolích muže a ženy v manželství kvůli ochraně své osobní cti.⁶⁰ Musela přece vysvětlit, proč odmítala žít se svým mužem pod jednou střechou. Její důvody zmiňují zejména

povinnost manžela ženu finančně zabezpečit a také se o ní postarat v případě nemoci. Ani jednu z těchto společenských a genderových rolí Adam Pavel Slavata nebyl schopen splnit, a proto měla Marie Markéta právo manžela opustit. Důležitý je také odkaz na roli otce, kterého v okamžiku krize informovala a který se tak vlastně znovu ujal svých otcovských práv. Z pohledu církevního práva však nešlo o důvod k anulování manželství, ale pouze k jeho odluce od stolu a lože. Je pravděpodobně, že Marie Markéta tak chtěla svým vysvětlením ospravedlnit skutečnost, že manželé spolu prakticky už nežili před rozhodnutím církve.

Nesdílení společné domácnosti jako důvod ukončení manželství na základě právní argumentace odmítla i slavatovská strana. V právním posudku to potvrdil kancléř pražské univerzity a jezuita Peter Wadding. Ten ve svém dobrozdání z 22. ledna 1631 hájil Adama Pavla Slavatu. Skutečnost, že nebydlí se svou ženou, chápal jako oprávněný trest, který měl manželku přimět k poslušnosti.⁶¹ Zde prezentoval typický dobový pohled na soužití muže a ženy, v jehož rámci se od manželky očekávala poslušnost svému choti a zabezpečení chodu domácnosti.⁶²

Okolnosti manželského soužití vysvětloval také Adam Pavel Slavata v dobrozdání

⁵⁹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, sign. III C1, kart. 23.

⁶⁰ Srov. Jana RATAJOVÁ – Lucie STORCHOVÁ (edd.), *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskurzy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*, Praha 2008.

⁶¹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, sign. III C1, kart. 23, fol. 48.

⁶² J. RATAJOVÁ – L. STORCHOVÁ (edd.), *Nádoby mdlé, hlavy nemající?*

z 21. března 1630, tedy z doby několik měsíců před zahájením právní pře.⁶³ Připomněl zejména, že kvůli výmluvám na nemoc a slabost oddalovala Marie Markéta tělesné spojení hned po svatbě v roce 1626. Později, když byla manželka zdráva, k pohlavnímu styku sice docházelo, ale ne příliš často. Poukazuje na situace, kdy Marie Markéta svolila k manželskému spojení, kolikrát pak ale nechtěla se svým manželem i dva týdny nic mít.⁶⁴ Kromě toho uváděl jako důvod, proč manželé spolu nežijí, své komornické služby v Praze a Brandýse nad Labem.⁶⁵ V neposlední řadě připomněl, že v některých případech stála za jeho nepřítomností snaha postarat se o nemocnou matku Lucii Otýlii Slavatovou z Hradce.⁶⁶ Lze předpokládat, že i v tomto případě mohlo Slavatovu argumentaci ovlivnit společensky očekávané chování syna k matce.

Impotence

Druhým důvodem, který se v eggenberské argumentaci objevil, byla domnělá impotence Adama Pavla Slavaty. V tomto případě šlo už o argument velmi vážný,

protože impotence jednoho z manželů byla mezi překážkami, které zavdávaly příčinu k anulaci manželství.⁶⁷ To ostatně dokládá i právní expertiza, která byla v průběhu procesu vyhotovena a která dochází k závěru, že pokud byl manžel před svatbou impotentní, je manželství možno rozvést.⁶⁸ Jde o argument celkem srozumitelný v rámci chápání instituce manželství v raném novověku, kdy jeho hlavním posláním bylo zplodit legitimní potomky. Pokud jeden z manželů nemohl tuto úlohu plnit, dávaly církve – katolická i nekatolické – možnost takové manželství zrušit.⁶⁹ Pochopitelně takový argument připadal v úvahu pouze v situaci, kdy manželství po delší dobu zůstávalo bezdětné. Na druhou stranu se zdá, že argument impotence mohl být, pokud žalující strana překonala ostych a nebála se vystavit sebe i svého partnera veřejnému posměchu, i právním kalkulem. Šlo totiž o záležitost velmi špatně průkaznou.

Poprvé se argument impotence Adama Pavla objevil nejpozději v lednu roku

.....

⁶³ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, sign. III C1, kart. 23, fol. 32–33.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ Srov. J.-C. BOLOGNE, *Svatby*, s. 132–140. Více také Pierre DARMON, *Trial by Impotence. Virility and marriage in pre-Revolutionary France*, London 1985, který se zabývá soudními spory spojenými s impotencí ve Francii. Nařčení manžela z impotence bylo součástí soudního sporu mezi Jaroslavem Bernardem z Martinic a jeho manželkou Klárou Rozálií z Kounic v letech 1675 až 1676. Srov. P. POSPÍŠILOVÁ, „...das er sie also tractieret, wie es auf eine adelige Dama sich gebört...“, s. 95–121.

⁶⁸ Srov. spis *De frigidis et maleficiatis* uložený v SOA Třeboň, RA Slavata, sign. III C 1, kart. 23, fol. 15–16. K rozšíření tohoto spisu v právních sporech, které se týkaly manželství a impotence, srov. P. DARMON, *Trial by Impotence*, s. 74.

⁶⁹ Srov. J.-C. BOLOGNE, *Svatby*, s. 132.

1630.⁷⁰ Je tedy zřejmé, že již v této době si obě strany připravovaly podklady pro budoucí při. Šlo však o situaci citlivou a ohrožující pověst obou stran. Zejména pro rodinu Viléma Slavaty muselo jít o velmi choulostivou záležitost, kterou chtěla udržet v tajnosti.⁷¹ Sám Adam Pavel musel v jednom z latinských dobrozdání, bezpochyby s nesmírným pocitem trapnosti, vysvětlovat okolnosti pohlavního styku se svou manželkou. Učinil tak ve vyjádření z 27. února 1630, které napsal jako reakci na dopis jeho otce adresovaný rektorovi jindřichohradecké jezuitské koleje, kterého Vilém Slavata žádal o právní rady. Uvedl, že skutečně otevřel „*panenskou blánu*“ své manželky a že měl svůj úd čtvrt hodiny v její pochvě až po varlata. Přisáhá také, že vydal sperma a že to jeho manželka potvrdila.⁷²

V této souvislosti je zřejmé, že Adam Pavel musel argumentovat tak, aby jeho výpověď obstála z hlediska dobového lékařského a genderového diskurzu.⁷³ K jeho maskulinní genderové roli,⁷⁴ která reprezentovala dobové očekávání, patřila schopnost erekce, deflorace, ejakulace, stejně jako délka pohlavního styku, která reprezentovala fyzickou schopnost zplodit potomka.⁷⁵ Na rozdíl od jiných mužských rolí, které byly sociálně kontrolovatelné a na první pohled viditelné, musel Adam Pavel obhajovat své mužství v intimních záležitostech. Na druhou stranu právo světské či církevní autority vstoupit na pole individuální intimity nebyla v raném novověku výjimečná. V případě světského práva může jít o situace, kdy se „ohledáním“ sekundárních pohlavních znaků určoval věk chlapců

⁷⁰ *Srov. dopis Viléma Slavaty z 23. ledna 1630, který tlumočil stanovisko Jana Oldřicha z Eggenberku: „A vedle toho, že jest Jeho Milost kníže smíchem pravil, že jest se domníval, že syn můj sám sem přijede, svou paní manželku k sobě vzíti žádati bude a dále tím ukáže, že jeho impotenci nic neschází.“* SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, inv. č. 110, sign III A 2a, kart. 15. K tomu také J. Hrdlička, *Synové velkých otců*, s. 263.

⁷¹ „*A co jsi předešle proti takové impotenci za odpověď dával, ti kteří to čtli aneb od těch i jiní slyšeli vědomost o tom mají. Nyní vidí mně se nejlépe o tom mlčeti a jestliže by kdo o tom zmínku učinil, já odpověď dání, že nejsi povinen jiným, kterýmž to nepřislúší, v tom se zpovídati.*“ Dopis Viléma Slavaty jeho synovi Adamovi Pavlovi, 21. ledna 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, kniha 22, fol. 366.

⁷² „*Ad hoc respondeo, me penetrasse membro meo virili erecto et duro via ad testiculos et aliquando idem membrum in coitu per quadrantem hora et utteriis in isis uutra retinu.*“ SOA Třeboň, RA Slavata, sign. III C 1, kart. 23, fol. 21.

⁷³ Pro české raně novověké prostředí srov. například Václav BŮŽEK, *Ideály křesťanského rytířství v chování urozeného muže předbělohorské doby*, in: Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ – Jitka KOHOUTOVÁ – Radmila PAVLÍČKOVÁ – Jiří HUTEČKA a kol., *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*, Praha 2012, s. 47–60.

⁷⁴ K propojení sexuální kompetence s maskulinní rolí srov. Elisabeth A. FOYSTER, *Manhood in Early Modern England. Honour, Sex and Marriage*, London–New York 1999, s. 42–49.

⁷⁵ K podobně vnímaným projevům maskulinity v Benátkách 16. století srov. Daniela HACKE, *Woman, Sex and Marriage in Early Modern Venice*, Ashgate 2004, s. 152–155.

⁷⁶ Srov. Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Právní ochrana dětí v období prvních kodifikací*, Praha 2012.

a dívek na prahu dospělosti.⁷⁶ V zásadě lze usuzovat, že přesný a reálný popis průběhu pohlavního styku před církevními autoritami měl potvrdit, že k jeho uskutečnění opravdu došlo. Na jiném místě, jak už bylo uvedeno, se Adam Pavel, opět spíše v rámci obrany svého jména, vyjádřil k problematice intimního manželského soužití. Považoval za nesprávné, že manželka po sňatku odmítala se svým chotěm pohlavně žít. Stejně tak odmítal skutečnost, že v případě pohlavního styku s ním manželka následně delší dobu nekomunikovala. Právní argumentace Adama Pavla Slavaty a Marie Markéty z Eggenberku tak nechtěně ukazuje na očekávané mužské a ženské role v raném novověku.

Impotence jako právní argument byla velmi špatně prokazatelná, i když skutečnost, že manželství bylo i po několika letech bezdětné, byla obecně známá. Ani jeden z manželů tak neplnil základní roli v manželství. Ještě 17. října 1631, tedy první den soudního slyšení, se jednalo o tom, zda manželství bylo vůbec konzumováno. Marie Markéta tělesné spojení popírala, Vilém Slavata

jako zástupce Adama Pavla jej potvrzoval. Je zajímavé, že ovšem nepoužil dříve sepsané dobrozdání, zjevně kvůli ochraně synovy i své cti.⁷⁷ Obtížnost prokázat důvod nenaplnění manželství a delikátnost celé záležitosti tak nakonec byla pravděpodobně důvodem, proč eggenberská strana tento argument při soudní při nakonec stáhla.

Vada konsensu

Třetí argument, který eggenberská strana použila jako podklad pro anulování manželství, byla skutečnost, že Marie Markéta do manželského svazku vstoupila na nátlak svého otce.⁷⁸ Zdá se, že šlo pro obě strany o nejjednodušší cestu, jak uzavřít nepříjemný spor. I v tomto případě jde o právní překážku vedoucí k anulování manželství, jak je schválil Tridentský koncil.⁷⁹ *Dekret o reformě uzavírání manželství* z roku 1563 poměrně přesně určoval posloupnost kroků, které měly vést k uzavření manželství. Tridentský rituál uzavírání sňatku vrcholil větou „*Spojuji vás v manželství ve jménu Otce i Syna i Duchu svatého*“, kterou kněz pronesl po vyslovení souhlasu snouben-

⁷⁷ „*Já jsem uznával slušné příčiny toho býti, abych se na předešlé Tvé spisy neukazoval, ani také to psaní, které páter Weikortner před dvěma léty o té materii mně učinil, nehledal a je nepřednášel oustně.*“ Srov. dopis Viléma Slavaty ze 17. října 1631. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 355.

⁷⁸ Obecně o výkladu kanonického práva v případě manželství zatížených vadou konsensu, tedy takových, kdy konsens byl učiněn v důsledku omylu či donucení, srov. R. VESELÁ a kol., *Rodina a rodinné právo*, s. 61; D. NĚMEC, *Manželské právo katolické církve*, s. 119–120; Antonín HRDINA, *Kanonické právo*, Praha 2002, s. 297; L. VOJÁČEK – K. SCHELLE – J. TAUCHEN, *Vývoj soukromého práva I*, s. 507.

⁷⁹ K tomu srov. A. HRDINA, *Prameny ke studiu kanonického práva*, s. 76–79.

⁸⁰ Srov. *Dekret o reformě uzavírání manželství*, hlava I. K tomu A. HRDINA, *Prameny ke studiu kanonického práva*, s. 77.

ců.⁸⁰ Dekret se také vyjadřoval ke svobodnému vstupu do manželství, a to muže i ženy.⁸¹ Za „nanejvýš zavrženímhodné“ považoval koncil nucení mužů i žen ke vstupu do manželství, a to pod trestem vyobcování z církve. Zejména v tomto ohledu Dekret odsuzoval zneužívání právní autority světské či církevní vrchnosti.⁸² Naopak pro vstup do manželství snoubenci nepotřebovali souhlas svých rodičů.⁸³ Ten byl pouze doporučován a šlo spíše o vyjádření úcty směrem ke svým „vychovatelům“.⁸⁴ Kněz směl dokonce oddat snoubence proti vůli rodičů, aniž byl jakkoliv potrestán.⁸⁵ V tomto ohledu se tedy kanonické právo shoduje s právem světským, které také trvalo na svobodném vstupu snoubenců do manželství. Světské právo však naproti tomu neumožňova-

lo vstoupit do manželského svazku bez svolení rodičů či poručníků, tedy alespoň ne bez majetkových sankcí.⁸⁶

Argument impotence Adama Pavla vzal patrně – alespoň z právního hlediska – zcela za své v průběhu jednání v říjnu roku 1631. Vyplývá to ze skutečnosti, že jednání bylo přerušeno, aby Marie Markéta mohla odpovědět na otázky, které se již netýkaly intimního soužití, ale výhradně jejího stavu před vstupem do manželství. Vilém Slavata už 27. října 1631 mimo jiné pobízel Adama Pavla, aby si u svých služebníků zajistil německy psané dobrozdání, že „... *Principissa Margaretha netoliko soukromě, ale zjevně i při jídle to začasté říkávala, že jest přinuceně k Tobě se dostala*“. Takové prohlášení poté mělo být odesláno Františkovi z Ditrichštejna.⁸⁷

⁸¹ „Světské ohledy a chtivost často tak zaslepily duchovní oči světských pánů a úředníků, že hrozbami a tresty nutí muže a ženy, žijící pod jejich jurisdikcí (zvláště ty, kteří jsou bobatí nebo mají naději na velké dědictví, aby proti své vůli vstoupili do manželství s těmi, které jim tito páni či úředníci určí.“ Srov. Dekret o reformě uzavírání manželství, hlava IX. K tomu A. HRDINA, *Prameny ke studiu kanonického práva*, s. 78–79.

⁸² „A protože je nanejvýš zavrženímhodné, je-li porušována svoboda manželství a vzhází-li bezpráví od těch, od nichž se očekává právo, přikazuje svatá synoda všem, ať jsou jakéhokoli stupně, hodnosti či postavení, aby pod hrozbou automaticky nastupujícího trestu vyobcování z církve žádným způsobem, ani přímo ani nepřímou své podřízené ani kobokoli jiného nenutili tak, že by nemohl svobodně uzavřít manželství.“ Srov. Dekret o reformě uzavírání manželství, hlava IX. K tomu A. HRDINA, *Prameny ke studiu kanonického práva*, s. 78–79.

⁸³ Soudobý katechismus ale „syny z dobrých rodin“ nabádal, aby se nikdy neženili bez vědomí rodičů. Srov. JOSEF GRULICH, „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křesťanský obřad v období raného novověku (Závěry třídenního koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století), *Historická demografie* 24, 2000, s. 49–82, zde s. 72.

⁸⁴ Srov. PAVLA HORSKÁ, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 31. Srov. J. GRULICH, „Slavnostní okamžiky“, s. 72.

⁸⁵ „...kněz směl snoubence oddat, zvláště když hlavním důvodem jejich odmítavého postoje bylo lakomství či jiné sobecké zájmy.“ Srov. J. GRULICH, „Slavnostní okamžiky“, s. 72.

⁸⁶ Srov. JAN KAPRAS, *Manželské právo majetkové dle českého práva zemského*, Praha 1908; ANDĚLA KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926.

⁸⁷ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 357.

Marie Markéta měla podle stanoviska soudců vysvětlit, jak dávala najevo, že se sňatkem nesouhlasila již před jeho uzavřením. Za okamžik, kdy vznesla eggenberská strana argument nuceného vstupu do manželství, lze považovat 16. srpen 1631. Marie Markéta byla totiž také tázána, zda veřejně hovořila o nedobrovolném sňatku před tímto datem, a proč nevznesla tento argument v době, kdy už s Adamem Pavlem nežila. V neposlední řadě zajímala duchovní soudce otázka, zda ji otec ke svatbě nutil, třeba i násilím.⁸⁸

Na dané otázky Marie Markéta odpověděla tak, že nikdy nechtěla do manželství s Adamem Pavlem vstoupit, protože jí byl odporný, a často o tom veřejně mluvila. Podobné svědectví jí byly ochotné potvrdit tři urozené ženy – hraběnka z Harrachu, hraběnka Kislerová, Apolonie z Hoyos.⁸⁹ Podle další odpovědi ji otec do manželství nenutil násilím. Spíš podle vlastních slov nechtěla otce urazit tím, že by nápadníka odmítla.⁹⁰ Navíc jí otec údajně vyhrožoval posláním do kláštera. Rozhodující váhu mělo později

její doznání, že při sňatku s Adamem Pavlem byla pouze tělesně přítomná, avšak neměla vnitřní úmysl do manželství vstoupit. Při bližším pohledu na argumenty Marie Markéty lze říci, že naprosto odpovídaly dobovému právnímu a genderovému diskurzu. Marie Markéta sice nechtěla vstoupit do manželství, ale jako poslušná dcera dbala přání a příkazů svého otce. Nezpronevěřila se však své duši a přesně podle práva prohlásila, že církevního obřadu se zúčastnila pouze svým tělem, nikoliv duševně. Jan Oldřich z Eggenberku nebyl vykreslen jako despota, který nutí dceru ke sňatku násilím. Za to by mu ostatně hrozil z hlediska církevního práva trest, jak bylo uvedeno výše. Podobná výpověď tak umožnila vynést toužebně očekávaný rozsudek, na jehož základě bylo manželství Adama Pavla Slavaty a Marie Markéty z Eggenberku anulováno a prohlášeno za neplatné. Z pohledu církevního práva šlo o manželství pouze zdánlivé, „*matrimonium putativum*“, ⁹¹ z právního hlediska vlastně nikdy neexistovalo.⁹²

⁸⁸ Srov. *Illustrissima Dna Dna Maria Margaretha, Principissa ab Eggenberg in sua causa matrimoniali haec infra scripta puncta probare debet*, SOA Třeboň, RA Slavata, sign. III C1, kart. 23, fol. 77–78. K tomu obecně R. VESELÁ a kol., *Rodina a rodinné právo*, s. 61.

⁸⁹ Srov. *Responses Excellma Dna Principissa ad septem puncta pro examine allegata*, SOA Třeboň, RA Slavata, sign. III C1, kart. 23, fol. 73–75.

⁹⁰ Z hlediska katolického manželského práva jde o *timor reverentialis* – tedy o strach z nepříznivé osoby, ke které má nupturient velkou úctu. Srov. D. NĚMEC, *Manželské právo katolické církve*, s. 120.

⁹¹ Jako manželství putativní, tedy domnělé, se považuje manželství, kdy alespoň jeden z partnerů konal sňatek v dobré víře (*bona fide*), ale manželství z vážných důvodů nevzniklo. Taková situace trvá až do doby, kdy oba partneři nedospějí k morální jistotě o neplatnosti manželství. Srov. D. NĚMEC, *Manželské právo katolické církve*, s. 20.

⁹² V následné korespondenci se později objevil ještě jeden důvod, pro který mohlo být manželství prohlášeno za neplatné – vzdálené příbuzenství ve třetím stupni. Tento argument však při soudním jednání použit nebyl: „*Za tou příčinnou, že jsou byli in tertio gradu consanguinitatis a nemouhouce to*

Do budoucna to tak umožňovalo muži i ženě vstoupit do jiného manželského svazku a mělo na ně být nahlíženo jako na nikdy neprovdané.⁹³ Otázkou samozřejmě zůstává, nakolik byla poškozena čest muže i ženy. Ženin sociální kapitál mohl být oslaben minimálně skutečností, že manželství bylo „konzumováno“ a ona do budoucího svazku již tedy nevstoupila jako panna. Zajímavé je v této souvislosti i vyjádření kardinála z Ditrichštejna, který pochyboval o pravdivosti přísahy Marie Markéty.⁹⁴

„Posměch“ a čest

Zdá se, že důvod pro zrušení manželství byl nakonec kompromisem mezi oběma stranami, jenž měl zabezpečit, aby ztráty na rodové i osobní cti zúčastněných byly

co nejmenší. Vilém Slavata už v dopise z 23. října 1631 doufal, že spor nebude přeložen do Říma a že manželství bude prohlášeno za neplatné na základě nedobrovolného vstupu do manželství.⁹⁵

Zejména osobní korespondence umožňuje proniknout do myšlení aktérů celé soudní pře a sledovat, jak se cítili v jejím průběhu i po jejím ukončení. Vilém Slavata považoval celou záležitost – „*tu věc*“, jak o rozepři často psal – za velmi nešťastnou a věřil v její rychlé vyřešení.⁹⁶ Nepokryté uspokojení poté vyjádřil po skončení pře a vynesení rozsudku. Ten vnímal ze zřejmých příčin jako výhodný pro slavatovskou rodinu.⁹⁷ A stejné potěšení nad výsledkem jednání očekával i od svého syna.⁹⁸ Spokojenost a vděčnost za zdárný konec procesu měl Adam Pavel

.....
manželstvo bez dispensi Jeho Milosti papežské approbíváno býti. Dispensi se nezádal, nýbrž obě strany byvše s tím spokojeni, bylo to manželství anulíváno.“ Srov. dopis Viléma Slavaty ze 7. února 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 378.

⁹³ Možnost, že by se Adam Pavel znovu oženil, ostatně připouštěl po ukončení soudní pře i Vilém Slavata: „*A tak bude se moci syn můj ženiti, ale nynější nepokojní časové to učiniti zbraňují, musí vyčkat až bůhdá lepší pokojnější časové zase nastanou. Mezi tím musí patientii míti.*“ Srov. dopis Viléma Slavaty Jindřichovi Slavatovi z 11. února 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 98, kniha 15, fol. 142.

⁹⁴ „*Tak jak principissa učiniti musela. A zda-li jest proti těžkému od Jeho Milosti jí v tom napomenutí svědomí v tom nevážila, skrze to obzvláštní trestání božábo nezasloužila, že ji z toho přijde odpovídati.*“ Srov. dopis Viléma Slavaty z 21. ledna 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 366.

⁹⁵ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 343.

⁹⁶ „*Pán Bůh ráci dáti, aby ta věc jednou ke šťastnému skončení přivedena býti mohla.*“ Srov. dopis Viléma Slavaty z 3. ledna 1631. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 360.

⁹⁷ „*S Tebou tedy v tom se těším a další požehnání božské z věrné otcovské lásky od všemouhouctho pána Boha Tobě srdečně vinšuji a žádám a společně s manželkou mou nejmilejší, že ta věc konce přivedena jest, tolikéž se velice nad tím těšíme a to z mnohých počatných příčin, o kterých zanechám tuto vypisovati.*“ Srov. dopis Viléma Slavaty z 21. ledna 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 366.

⁹⁸ „*Že chceš s tím dobře spokojen býti, pročez nepochybují, poněvadž se to stalo, že budeš v tom contentissimus.*“ Tamtéž.

podle přání otce vyjádřit příslibenou poutí do kostela Heiligenblut a také alespoň třídní modlitbou a duchovními cvičeními v jindřichohradecké jezuitské koleji.⁹⁹ V neposlední řadě deklaroval Vilém Slavata spokojenost s výsledkem pře v poděkování Františkovi z Ditrichštejna: „*Pročež že tak vzácně skrze Jeho Milost toho osvobozen jsi, že Jeho Milosti na místě Tvém děkuji.*“¹⁰⁰ Ostatně i kardinál považoval výsledek za příznivý pro slavatovskou stranu. Ocenil zejména, že Adam Pavel v soudní při „*tak chvalitebně obstál bez ublížení svědomí*“. Nebyl totiž nucen před soudem přísahat jako Marie Markéta.¹⁰¹

Vilém Slavata také doufal, že se na celou záležitost rychle zapomene. To dokazuje i snaha vyhnout se jakýmkoliv následným dohadům o navrácení věna či jiných svatebních darů. Navrhoval, aby se k celé záležitosti již nikdo nevrátil a zdržel se majetkových nároků.¹⁰² Jeho přání se však nevyplnilo a Jan Oldřich z Eggenbergu se ozval s požadavkem na vrácení věna, které dceři dal.¹⁰³

Adam mladší z Valdštejna, který byl v této záležitosti požádán o zprostředkování, považoval výsledek soudního jednání za uspokojivý a radil celý spor dále nestupňovat a raději peníze vyplatit: „*Poněvadž ty věci tak dusnaté a dosti těžké tak pěkně a pokojně k cíli žádostivému přivedené jsou, abych nedával příčinu k dalšímu nedorozumění, zvláště poněvadž tu již nejní činiti víceji nežli o peníze. A když jeden za ty pokoj sobě koupiti může, že se má nad tím těšiti a proti tomu nebýti.*“¹⁰⁴

Adam Pavel Slavata však zažíval rozdílné pocity a trápily ho jiné starosti než jeho otce. Ostatně byl to on, komu se rozpadlo manželství. Na rozdíl od otce, který měl na mysli zejména rodovou čest, musel Adam Pavel vnitřně pochybovat o tom, zda nebylo poškozeno jeho dobré jméno. Neschopností udržet manželské soužití a zplodit potomka přece selhal v jedné z nejdůležitějších maskulinních rolí. Zdá se, že postupně začal o výsledku soudního sporu pochybovat a dal by raději přednost zachování manželství s Marií Markétou.¹⁰⁵

.....
⁹⁹ Tamtéž.

¹⁰⁰ Tamtéž.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² „*Ale mejšlim, že oni budou mlčeti a syn můj též mlčeti může.*“ Srov. dopis Viléma Slavaty ze 7. února 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 373.

¹⁰³ Srov. dopis z 18. února 1632 tamtéž: „*A oznamuji, že Jeho Milost kníže z Eggenbergku skrze Jeho Milost nejo[yššibo] pana purkrabí pražského mně oznámí dáti ráčil, poněvadž již mezi tebou a principissou v příčině manželstva právem duchovním rozeznání se stalo, tak že sobě svobodní jste, že jest Jeho Milost knížecí ráčil se domnívati, že já tak zdvořilým budu a při Jeho Milosti knížecí se oblásím, že věno, které Jeho Milost dáti ráčil, zase Jeho Milosti odvedu.*“

¹⁰⁴ Srov. dopis Viléma Slavaty z 27. března 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 395.

¹⁰⁵ „*Od jinud skrze psaní i oustně jsem vyrozuměl, že syn můj na sobě dává znáti větší znamení, jakoby s tou vejpovědí nedobře spokojen byl. . . a in summa jakoby raději viděl, aby to manželství bylo confirmováno, nežli zrušeno.*“ Srov. dopis Viléma Slavaty ze 7. února 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 376.

Synovo rozpoložení výstižně popsal Vilém Slavata v dopise páteru Jiřímu Bohatému tři týdny po vynesení rozsudku. Ačkoliv se nejdříve zdálo, že Adam Pavel by mohl být s výsledkem spokojen, postupně došlo k tomu, že je zarmoucený a trápí se tím, „*jakoby se na něm neobyčejný a neslýchaný příklad stal*“.¹⁰⁶ Vilém Slavata se sice snažil syna přesvědčit, že anulace manželství zdaleka není něčím „*neobyčejným*“ a na pomoc si bral příklady z nedávné i dávnější historie.¹⁰⁷ Pravdou však také je, že sám nedokázal přijít s žádným podobným případem z českých zemí. Zdá se, že zrušení manželství nebylo na prahu novověku tak všední záležitostí, jak se snažil Slavata utěšit svého syna, ale spíše naopak opravdu něčím „*neobyčejným a neslýchaným*“. Přesto životní zkušenost Vilémovi Slavatovi napovídala, že ačkoliv se bude o rozpadu

a ukončení manželství jeho syna mluvit, po nějaké době rozruch ustane.¹⁰⁸

Mladý Slavata se podle vlastních slov obával nemalého „*posměchu*“, který se mohl snést na jeho hlavu.¹⁰⁹ Jako „*posměch*“ lze přitom chápat pocit poškození cti a ztráty dobrého jména, které raně novověký šlechtic vnímal velmi intenzivně.¹¹⁰ Sám Vilém Slavata předpokládal, že jedním z důvodů byly i uvedené domněnky o impotenci Adama Pavla a chování Marie Markéty z Eggenberku bezprostředně po rozvodu. Ta prý, „*nyjní jako šlechtična v šatech chodí a skrze to dává příčinu, jako by syn můj byl impotens a ona incorrupta virgo maneat*“.¹¹¹ Marie Markéta využila při komunikaci výsledků soudního jednání distinktivní role oděvu. Při rozvodovém jednání argument impotence svého chotě sice nakonec nepoužila,

¹⁰⁶ „*Ačkoliv syn můj nejprve ukazuje bejtí s tím dobře spokojen, že jest ta vejpověď se stala, však dále z psaní jeho porozumívám, že se nemálo rmoutí...*“ Srov. dopis Viléma Slavaty ze 7. února 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 373.

¹⁰⁷ „*Bylo to před námi a též za našeho věku a bude i po nás, totiž že manželstva mezi osobami vyššího i nižšího stavu z rozdílných příčin se annullirovaly, annullirují a annullirovati budou.*“ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 374.

¹⁰⁸ „*Budou kde o té věci, jakožto o příkladu za paměti všem novém za některý den nemálo diskutirovati a mluvití, ale brzy přestanou...*“ Srov. dopis Viléma Slavaty z 21. ledna 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 366.

¹⁰⁹ „*Dále pak neuznávám, aby synu mému (jak v psaní svém toho dokládá), že by ignominia aneb posměch měl jemu z toho pocházeti.*“ Tamtéž.

¹¹⁰ K „*posměchu*“ srov. Václav BŮŽEK, „*Posměch nemalej se stal*“ (*Příběh ze šlechtické každodennosti 16. století*), in: Bronislav Chochořáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (edd.), *Nový Mars Moravicus*. Sborník příspěvků, jež věnovali prof. dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám, Masarykova univerzita Brno a Matice moravská Brno, Brno 1999, s. 419–429.

¹¹¹ Srov. dopis Viléma Slavaty ze 7. února 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, kniha 22, fol. 373. Podobně také již v dopise z 21. ledna 1632: „*Srozuměl jsem, že principissa Margaretha dadouce sobě časné nové sukně, jak na kněžnu šlechtičnu náleží uchovati, vozena v takovém oděvu zjevně do kostela jela.*“ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 366.

nicméně svým symbolickým vystupování deklarovala, že nedošlo k naplnění manželství. Podle slov Viléma Slavaty oblékla šat, který náležel pouze neprovdaným pannám, a tím poukázala na sexuální neschopnost svého manžela. Bezpochyby v tomto chování bylo i strategie do budoucna, protože v případě jednání o novém manželství se panenství stávalo cennou devizou.

Vilém Slavata několikrát syna utěšoval, že nemusí kvůli nařčení z impotence zažívat pocity „posměchu“. Argumentoval tím, že v konečném rozsudku se o jeho případné sexuální nemožnosti vůbec nemluví a nebyla provedena žádná zkouška.¹¹² K dispozici byla jeho „dosti patrná a pravdivá“ zpráva, se kterou se mohli seznámit mnozí duchovní a podle toho si udělat správnou představu, jak se věci mají.¹¹³ V neposlední řadě nebude v budoucnu nikdo moci o této záležitosti mluvit, protože by podle mínění Viléma Slavaty poškodil zejména svou čest.¹¹⁴ Vyvracel také nespokojenost Adama Pavla s tím, že někteří jezuité prý mají na záležitost jiný názor se slovy, „*neb in rebus judicialibus začasté se to stává, že*

ne všichni soudcové jednostejného mínění sou“.¹¹⁵ V neposlední řadě nabízel Vilém Slavata synovi, který zjevně rozpad svého manželství nesl velmi těžce, pomocnou otcovskou ruku: „*A tak synu mému nejní potřebí v tom se starati, že by jemu v tom posměchu státi se mělo. A jesiže by mimo to co jiného sobě imaginíroval, když vědomost o tom míti budu, rád jeho chci s dobrým gruntem z toho vyvésti*“.¹¹⁶ V tomto okamžiku se zdá, že se jeho argumentace posunula z obrany rodové cti více do polohy intimních obav o duševní rozpoložení vlastního syna.

Shrnutí

Proces vedoucí ke zrušení manželství Adama Pavla Slavaty z Chlumu a Košumberka s Marií Markétou z Eggenberku začal jako intimní nesoulad mezi novomanžely, přerostl v neochotu partnerů sdílet společnou domácnost a vyústil jako právní spor vedený před duchovním soudem. Analýza právní argumentace sporných stran poukazuje na vysoké povědomí jednotlivých akterů o dobovém právním diskurzu zrušení manželství. Dva ze tří důvodů, které se v průběhu jednání objevily, totiž zakláda-

.....

¹¹² O takových zkouškách impotence J.-C. *Bologne, Svatby*, s. 138–140.

¹¹³ „Pročž při vůli každého toho zůstává věřiti a smejsleti v tom, jak se mu líbí.“ Srov. dopis Viléma Slavaty ze 7. února 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 377.

¹¹⁴ „Žádný nebude se moci pokusiti své mínění zjevně vyjevovati, neb kdyby co k posměchu jedné neb druhé straně mluvil, musel by své mluvení nebo právně prokazovati anebo s ouražkem poctivosti své...“ Srov. dopis Viléma Slavaty ze 7. února 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 377.

¹¹⁵ Srov. dopis Viléma Slavaty ze 7. února 1632. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 105, kniha 22, fol. 378

¹¹⁶ Tamtéž, fol. 377.

ly předpoklad k anulaci manželství. Zdá se, že prohlášení manželství za neplatné bylo od samotného počátku právního sporu platnou strategií obou stran. Tomu byly poté přizpůsobeny výpovědi a další podpůrné argumenty, které účastníci sporu použili. Osobní svědectví účastníků sporu ukazují, že rozpad manželství chápali veskrze jako skutečnost, která do značné míry znevažovala jejich čest a dobré jméno. Nejvíce se „posměchu“ obával Adam

Pavel Slavata, který vnitřně chápal rozpad manželství jako nesplnění své očekávané role. Navíc jej zasáhl argument o jeho impotenci, který bytostně útočil na jeho maskulinní roli ve společnosti. Sledování průběhu konfliktu a používaných strategií se tak jeví jako vhodný prostředek pro poznání vnějšího i vnitřního myšlenkového světa urozeného jednotlivce v raném novověku.

Pavel Král

Das Ende der Ehe zwischen Adam Paul Slawata von Chlum und Koschumberg und Maria Margaretha von Eggenberg

Im böhmischen adligen Milieu der Frühen Neuzeit gehörte die Scheidung zu den weniger häufigen Konfliktsituationen. In ihrem Verlauf traten die einzelnen Akteure in ein juristisches Streitverfahren ein, während dessen sie darauf bedacht waren, ihre Ehre und ihren guten Ruf zu bewahren. Der Scheidungsprozess zwischen Adam Paul Slawata von Chlum und Koschumberg und Maria Margaretha von Eggenberg, der sich zu Beginn der Dreißigerjahre des 17. Jahrhunderts abspielte, lässt sich anhand der Quellen zu diesem Streitverfahren wie auch des Briefwechsels der Beteiligten, die im Familienarchiv der Slawatas aufbewahrt werden, sehr gut verfolgen. Diese Studie setzt sich zum Ziel, vor dem Hintergrund des kanonischen Rechts den Ablauf dieses Streitfalls zu erfassen. Neben der Rekonstruktion der Chronologie des Konflikts befasst sie sich vor allem mit den einzelnen juristischen Argumenten, die die Streitparteien vorlegten, und sucht nach den Motiven, die sie dazu brachten. Im Rahmen der juristischen Argumentation kann man die Selbstreflexion der einzelnen Akteure des Konflikts unter dem Blickwinkel ihrer gesellschaftlichen, familiären und genderspezifischen Verankerung betrachten. Basierend auf den Quellen privaten Charakters werden auch Fragen in Hinblick auf die Wahrnehmung der eigenen Ehre als wichtige Kategorie der Identitätsgestaltung eines Individuums in der Frühen Neuzeit gestellt.

Der Weg zur Annulierung der Ehe zwischen Adam Paul Slawata von Chlum und Koschumberg und Maria Margaretha von Eggenberg begann als Missklang im Intimleben der Eheleute, der dann dazu führte, dass die Partner den gemeinsamen Haushalt nicht mehr zusammen teilen wollten. Dies gipfelte dann in einem Streitverfahren, das vor dem Kirchengericht abgehalten wurde. Die Analyse der juristischen Argumentation der Streitparteien weist auf sehr gute Kenntnisse der einzelnen Akteure in Hinblick auf den zeitgenössischen Rechtsdiskurs bezüglich der Ehescheidung hin. Zwei von drei Gründen, die während des Verfahrens aufgetreten waren, stellten die Voraussetzung für die Annulierung der Ehe dar. Es scheint, dass die Ungültigkeitserklärung der Ehe von Anfang des Streitverfahrens an zur gewählten Strategie der beiden Parteien wurde. Daran angepasst waren auch die Aussagen wie auch unterstützende Argumente, derer sich die Akteure des Streites bedienten. Die persönlichen Zeugnisse der involvierten Parteien zeugen davon, dass das Ende einer Ehe als eine Tatsache wahrgenommen wurde, die bis zu einem gewissen Maße die Ehre und den guten Ruf beschädigte. Große Sorgen darum, dass er ausgelacht wird, hatte dabei Adam Paul Slawata, der innerlich die Scheidung so wahrnahm, dass er die von ihm erwartete Rolle nicht erfüllte. Darüber hinaus empfand er das Argument bezüglich seiner Impotenz als äußerst verletzend, da es seine maskuline Rolle in der Gesellschaft angriff und in Frage stellte.

KEY WORDS:

Nobility; conflict; canonical law; marriage; divorce; annulment; honour

The Political Codex project of Joseph II*

STEPHAN WAGNER

I. Introduction

Besides the well known legislative work in the fields of private law and criminal law also the public law came into view under Joseph II when a so-called Political Codex (*Politischer Kodex*) was for the first time seriously projected in the 1780ies.¹

This Political Codex was intended to be a legislative counterpart to the codifications in private and criminal law. The work started about 1780 and lasted with shorter and longer interruptions until 1818, a year after the death of Joseph von Sonnenfels (1733–1817), who had been the mastermind and spin-doctor of the Political Codex project.² The Political Codex did never appear, it did not even reach the state of an elaborated draft. According to the surviving schemes its proposed structure was mirroring Sonnenfels' doctrines and its content was meant to

cover the whole of public administration, i. e. anything which has not been dealt with in the civil or criminal code.³

This article focuses on the early period of this project under Joseph II and the Emperor's impact on its progress. After a look back to Maria Theresa (see II) follows a thorough examination of the set up of the commission for the elaboration of the Political Codex in 1781 (see III.1). Then the first drafts of this commission are analysed (see III.2) and its decline in the reign of Joseph II (see III.3). Finally the article concludes with some remarks about the reasons for the failure of the Political Codex project in this period (see IV).

The present study of this project is based as far as possible on the official documents in the *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* (HHStA) in Vienna, mainly the protocols of the Council of

* This article bases on a presentation given on 23 September 2011 in Edmonton at the International Conference: New Perspectives on the Austrian Enlightenment at the Wirth Institute for Austrian and Central European Studies, University of Alberta.

¹ Stephan WAGNER, *Der Politische Kodex. Die Kodifikationsarbeiten auf dem Gebiet des öffentlichen Rechts in Österreich 1780–1818*, Berlin 2004.

² See Karl-Heinz OSTERLOH, *Joseph von Sonnenfels und die österreichische Reformbewegung im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. Eine Studie zum Zusammenhang von Kameralwissenschaft und Verwaltungspraxis*, Lübeck–Hamburg 1970, p. 204–234; Werner OGRIS, *Joseph von Sonnenfels als Rechtsreformer*, in: Helmut Reinalter (ed.), *Joseph von Sonnenfels*, Wien 1988, p. 11–95, 48–51; Simon KARSTENS, *Lehrer – Schriftsteller – Staatsreformer. Die Karriere des Joseph von Sonnenfels (1733–1817)*, Wien–Köln–Weimar 2011, p. 446–461: Unfortunately with some inaccuracies, see the critical review by Stephan WAGNER, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung* 129, 2012, p. 609–615, 611 ff.

³ See below, n. 47 and n. 34 ff.

State (*Staatsratsprotokolle*: StR-Prot.).⁴ The pertinent documents themselves (*Staatsratsakten*) have been destroyed in the Second World War and are not available any more. This gap can be filled in a very limited way by the respective votes of the State Chancellor Kaunitz (*Kaunitz-Voten zum Staatsrat*: StR-Kaunitz).⁵ In addition supplying source material is sometimes quoted in the older secondary literature such as Hock/Bidermann⁶ and Adler⁷ giving some helpful information, too.

The documents in the *Allgemeines Verwaltungsarchiv* (AVA) in Vienna dealing with the Political Codex do still

exist,⁸ although severely damaged by the *Justizpalastbrand* of 15 July 1927,⁹ but they cover only the later period beginning with the reinforcement of this project by Leopold II in 1790/91 until the responsible commission's final dissolution in 1818.¹⁰ However, in these later documents Sonnenfels is in retrospective telling his point of view about the early events under Joseph II and even under Maria Theresa.

II. First steps under Maria Theresa

The idea to create a codification on the field of public law emerged already in the reign of Maria Theresa, but it remains

.....

⁴ Therefore first the respective index (*Index zu den Staatsratsakten*: StR-Index) of the years 1778 ff. has been checked for key-words. Through the file number found in the index, as for instance „252 ex 1781“, it is possible to seize the corresponding entry in the protocols: There are noted the ingoing and outgoing of the respective record, its exact matter as well as the wording of the imperial decision. For details, see S. WAGNER, *Der politische Kodex*, p. 19-20, 527-529.

⁵ The *Kaunitz-Voten* can also be inferred from the file number already mentioned in n. 4. Besides they do also have a serial number, which in the following is always quoted in the first place ahead of the respective file number in brackets, e.g. in the example given in n. 4: „Votum 20 de 1781 (StR 252 ex 1781)“.

⁶ Carl Freiherr von HOCK – Hermann I. BIDERMAN, *Der österreichische Staatsrath (1760-1848). Eine geschichtliche Studie*, Wien 1879.

⁷ Sigmund ADLER, *Die politische Gesetzgebung in ihren geschichtlichen Beziehungen zum allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche*, in: Wiener Juristische Gesellschaft (ed.), *Festschrift zur Jahrhundertfeier des ABGB*, vol. I, Wien 1911, p. 83-145.

⁸ Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA) Wien, Hofkanzlei, III A 3, Karton 310-314 and Karton 315; see S. WAGNER, *Der politische Kodex*, p. 20-23, 527. – In addition some copies made for the commission's later president Count Johann Rudolph von Chotec can be found in the Státní oblastní Archiv (SOA) Praha, Rodinný archiv Chotků 141.

⁹ For the condition of these documents (so-called *Brandakten*), see the photographs in S. WAGNER, *Der politische Kodex*, p. 521-526. – For the *Justizpalastbrand*, see Gerhard BOTZ, *Der „15. Juli 1927“, seine Ursachen und Folgen*, in: Ludwig Jelicka – Rudolf Neck (edd.), *Österreich 1927 bis 1938*, München 1973, p. 31-42; Rudolf NECK – Adam WANDRUSZKA (edd.), *Die Ereignisse des 15. Juli 1927*, München 1979; especially Gerhard BOTZ, *Die „Juli-Demonstranten“, ihre Motive und die quantifizierbaren Ursachen des „15. Juli 1927“*, in: *ibidem*, p. 17-59.

¹⁰ For this period, see also Theodor EXEL, *Die Codification des öffentlichen Rechtes und die Reform des Registratur- und Archivwesens in Österreich*, Wien 1875, p. 3-16.

uncertain, since when this issue was in fact seriously projected. Adler's assumption that this happened as early as in 1753,¹¹ appears rather doubtful, in particular because he cannot produce any evidence, although he still had all relevant sources at his hands for his treatise in 1911. In addition Osterloh emphasizes with reason, that only the administrative reforms in 1760–1761, largely inspired by Kaunitz,¹² set the stage for a codification of public law.¹³

As far as known by present research the first actual evidence of codifying dispositions in public law dates from 1768, that means remarkably from the same time, when the completed drafts for a civil code, the *Codex Thesianus*,¹⁴ and a criminal

code, the *Constitutio Criminalis Theresiana*,¹⁵ were waiting for the respective sanction by Maria Theresa.

On 22 March 1768 the Empress decreed in a *Handbillet* to Count Rudolph Chotek (dealing with sacred history for school instruction), that the *Hofkanzlei* should accomplish among others the following task: To procure from the *Länderstellen* short excerpts of all existing regulations in *Publicis et Politicis*, to check their usefulness, assessing in particular, which regulations could be generally applied in all provinces and which only specially in single provinces, and finally to publish a collection of all regulations for each province.¹⁶

.....
¹¹ S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 90.

¹² For these reforms, see FRANZ A. J. SZABO, *Kaunitz and enlightened absolutism 1753-1780*, Cambridge 1994, p. 83-99, 353.

¹³ K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 205, 28; S. WAGNER, *Der politische Kodex*, p. 24-26.

¹⁴ The *Codex Thesianus* has never been sanctioned, see Philipp Harras Ritter von HARRASOWSKY, *Geschichte der Codification des österreichischen Civilrechtes*, Wien 1868, p. 121-125; IDEM (ed.), *Der Codex Thesianus und seine Umarbeitungen I*, Wien 1883, Einleitung, p. 8-13; Leopold PFAFF – Franz Hofmann, *Commentar zum österreichischen ABGB I/1*, Wien 1877, p. 13-17; C. von Hock – H. Bidermann, *Der österreichische Staatsrath*, p. 43-44; M. Friedrich von Maasburg, *Gutachtliche Äußerung des österreichischen Staatsrathes über den von der Compilationscommission im Entwurfe vorgelegten Codex Thesianus civilis*, Allgemeine österreichische Gerichts-Zeitung 32, 1881, p. 209-210, 213-214, 217-218; Hans von Voltolini, *Der Codex Thesianus im österreichischen Staatsrat*, in: Wiener Juristische Gesellschaft (ed.), *Festschrift zur Jahrhundertfeier des ABGB I*, p. 33-82; F. Szabo, *Kaunitz*, p. 181-183.

¹⁵ The *Constitutio Criminalis Theresiana*, sanctioned on 31 December 1768, came finally into force on 1 July 1770 after some delay due to Kaunitz' objections, see C. von Hock – H. Bidermann, *Der österreichische Staatsrath*, p. 42-43; M. Friedrich von Maasburg, *Zur Entstehungsgeschichte der Theresianischen Halsgerichtsordnung, mit besonderer Rücksicht auf das im Artikel 58 derselben behandelte crimen magiae vel sortilegii*, Wien 1880, p. 17-18, 59-60; Hugo Hoegel, *Geschichte des Österreichischen Strafrechtes in Verbindung mit einer Erläuterung seiner grundsätzlichen Bestimmungen I*, Wien 1904, p. 65-66, 72; Hermann Conrad, *Zu den geistigen Grundlagen der Strafrechtsreform Josephs II. (1780-1788)*, in: Hans Welzel and others (edd.), *Festschrift für Hellmuth von Weber*, Bonn 1963, p. 56-74, 58; F. Szabo, *Kaunitz*, p. 183-185.

¹⁶ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Wien, Staatsratsprotokolle (weiter StR-Prot.) 1768/I (vol. 27), 24 ex 1768, *Curr. Kern der Biblischen Geschichte alten Testaments, so von Hofe herabgelanget ist*.

With respect to the preceding deliberations in the *Staatsrat*¹⁷ also Kaunitz' corresponding vote of 17 March 1768 is not revealing any further.¹⁸ But Adler, who was still able to consult the *Staatsratsakten* for his treatise, gives some information concerning the votes of Stupan and Borié.¹⁹ According to Adler the Empress adopted

chiefly the reasoning of Blümegen's vote and his distinction between political regulations, which cannot be standardized due to constitutional differences („*die auch wegen der verschiedenen Verfassungen nicht gleichgemacht werden können*“), on the one hand and such which can be universalized, on the other hand. The Empress' order,

„Billet an Gr. Rud. Chotek ... Und gleichwie Ich das in Nicht-Befolgung meiner einmal ertheilten Befehle bestehende Hauptgebrechen allenthalben wirksam behoben wissen will; So hat die Canzley von den Länderstellen einen kurzen Auszug aller wesentlichen noch bestehenden allgemeinen Anordnungen in Publicis et Politicis abzufordern, und nach deren Einlangung die Combination zu machen, welche Anordnungen sich auf alle Länder universalisiren lassen, und welche nur specialiter für dieses oder jenes Land taugen, damit hernach die Gesätze und Ordnungen eines jeden Landes zusammengefasst, zum Druck befördert und zum nutzbaren Gebrauch allgemein kundgemacht werden mögen. Und da in den Preussisch-Schlesischen Patenten und Anordnungen vielleicht dort und da etwas gutes anzutreffen seyn dürfte, so sich auf alle, oder doch einige deutsche Erbländer schicken könnte; so wird von Seiten der Canzley in diesem Werk auch darauf zu reflectiren seyn.“ See also S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 90; K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 205.

¹⁷ HHStA Wien, Staatsrat Abschriften (weiter StR-Abschriften), Karton 1 (1761-1770) does not contain any corresponding manuscript copy.

¹⁸ HHStA Wien, Kaunitz-Voten zum Staatsrat (weiter StR-Kaunitz), Karton 1 (1767-1770), Votum de 1768 (StR 24 ex 1768), Kern der Biblischen Geschichte altes Testaments 1768 – Nebst beygelegten 4 Tomis der Sammlung der Preussischen Patenten: „*ich bin mit vorstehenden Votis vollkommen verstanden.*“

¹⁹ S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 91 n. 15: „*Freiherr v. Stupan erinnert, er habe schon in seinem früheren Votum erwähnt, daß er eine sechsbändige Sammlung preussischer Gesetze samt Register besitze. Er besitze überdies auch zwei preussische Gesetzentwürfe, nämlich das Projekt des Codicis Fridericiani Marchici 'wie alle Prozesse in einem Jahr durch 3 Instanzen zu Ende gebracht werden sollen und möchten', in quarto, de anno 1749, wie auch das Projekt des Corpus iuris Fridericiani, de anno 1750. – 'In allen diesen Sammlungen kommen verschiedene gute Satzungen vor, jedoch finde ich nichts solches, worauf in Ibro Majestät Erbländer nicht vorlängst, oder in den letzten Zeiten fürgedacht worden ist, in so weit sich derlei Satzungen sich allhier schicken.' – ... v. Stupan meint auch, der Codex Austriacus enthalte vielleicht noch bessere Anordnungen. Der niederösterreichische Regierungskanzler v. Pöck habe sich schon vor einigen Jahren zur Fortsetzung des Werkes angeboten, könne aber vermutlich durch andere Amtsgeschäfte verhindert, damit nicht fertig werden. Bei der Arbeit sei große Vorsicht nötig, damit nur wirklich geltende Anordnungen, nicht etwa auch abgeänderte oder aufgehobene Aufnahme finden. Es sollten auch die Verordnungen für die böhmischen, die inner-, ober- und vorderösterreichischen Länder dem Nachtrag eingeschaltet werden. – Staatsrat Freiherr von Borié meint, Österreich habe die preussischen Patente und Ordnungen nicht nötig, Österreich fehle es nicht an guten Ordnungen. 'Diese übertreffen wahrhaftig die anderer Länder. Es fehlt aber leider an der Exekution.' Der Verordnungen seien zu viele und sie würden zu oft abgeändert. Es müßten also diese zahlreichen Gesetze in wenige zusammengefaßt werden. Wenn dies stückweise geschieht, so ist die Vollendung der Arbeit desto eher zu hoffen. Das hindere vorerst nicht die Mandate zu sammeln und aus ihnen einen kurzen Auszug zu machen, der für den Gebrauch sehr nützlich wäre.*“

that also the corresponding legislation of Prussian-Silesia had to be reviewed for useful ideas, could be traced back to Blümegegn as well.²⁰

Particularly for this reason the conclusion appears obvious, that not only a mere law collection was projected, that means a compilation of the present regulations, but rather a codification, for which the thoughts and solutions of foreign legislation should be summoned too.²¹

As the minutes of 26 March 1791 harshly assess in retrospective, the outcome of this work from 1768 until 1780

shall only have been a „shapeless bulk of volumes“ (*unförmliches Gebäuße von Bänden*) with an „unserviceable collection“ (*unbrauchbare Sammlung*).²²

For the period up to and including 1780 no further first-hand evidence in the sources has been known so far.²³

Sonnenfels himself, however, declares about 30 years later – in the draft of his report of 21 November 1808²⁴ as well as in his report of 12 August 1811²⁵ –, that he was promoted by Maria Theresa to be *Hofrat* at the *Hofkanzlei* for the Political Codex project in 1778.²⁶ According to the statements in Sonnenfels' promemo-

.....
²⁰ S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 91-92.

²¹ *Ibidem*, p. 91; K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 205.

²² Minutes of 26 March 1791, fol. 14r, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 2, p. 245-256, 246: „daß man ... sich bey der Vollstreckung auf eine bloss mechanische Sammlung beschränkte. Die ganze Frucht einer durch zwölf Jahre fortgesetzten Arbeit war ein unförmliches Gebäuße von Bänden, welches von Seite der Wahl und Zusammenstellung der darin enthaltenen Verordnungen sich auch nicht durch das geringste Verdienst auszeichnet, ungeachtet der Inhalt in den Registraturen von Böhmen, Mähren und Schlesien durch einen eigens dazu abgesandten Konzipisten aufgesuchet worden. Diese für sich selbst unbrauchbare Sammlung ...“. For these minutes, see S. WAGNER, *ibidem*, p. 55-60, 56. See also S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 92; K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 205-206.

²³ Especially for the years 1778-1780 there is no file number or entry in the respective StR-Index (see above, n. 4) relative to the start up of the Political Codex project. For details, see S. WAGNER, *Der politische Kodex*, p. 31 n. 1.

²⁴ Without specification of the year 1778, the final version of Sonnenfels' report of 21 November 1808, fol. 2r-v, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 16, p. 354-389, 355: „... da die höchstselige Fürstin mich eigentlich, um eine politische Gesetzsammlung zu bearbeiten zum Hofrathe der Hofkanzley beförderte.“ – With specification of the year 1778, the draft of this report, [fol. 2r], *ibidem*, p. 355 n. 93: „... da der Vorschlag zu einer systematischen Sammlung der politischen Gesetze zuerst von mir kam, und ich von der höchstseligen Maria Theresia eigentlich mit der Bestimmung, diese Sammlung zu bearbeiten, bereits im Jahre 1778 zum Hofrathe der Hofkanzley befördert wurde.“ – For this report, see S. WAGNER, *ibidem*, p. 144-163.

²⁵ Sonnenfels' report of 12 August 1811, fol. 679v, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 31, p. 460-464, 463: „Übrigens könne er, Vicepräsident, nicht umhin, beyzurücken: er sey einiger Massen berechtigt, die Idee eines politischen Codex als die seinige zu betrachten: der vorzüglichste Anstoß zu einem solchen Werke sey von ihm gekommen, und er dieses Werkes wegen im Jahre 1778 als Hofrath zur Kanzley versetzt worden.“ For this report, see S. WAGNER, *ibidem*, p. 184-186.

²⁶ For Sonnenfels' actual promotion, see S. KARSTENS, *Sonnenfels*, p. 351.

ria of 7 April 1790²⁷ and the minutes of 26 March 1791²⁸ he actually submitted a first proposal (*erster Vorschlag*) even in Maria Theresa's lifetime in 1780.

Karstens thus has to get credit for his recent discovery of two manuscript copies dealing with this issue in 1780.²⁹ The first can be identified as a copy of Sonnenfels' first proposal (*erster Vorschlag*) to Maria Theresa for the creation of a Political Codex, especially since it does contain a passage,³⁰ which in later documents has been almost literally quoted as an excerpt

from the very first proposal of 1780.³¹

In this first proposal of 1780 Sonnenfels refers to the Empress' former order (of 1768) to collect all laws and regulations in *Politiciis* and *Publicis*.³² But instead of a mere law collection Sonnenfels does suggest the elaboration of a Political Codex equivalent to the criminal and civil code.³³ Thus this code should contain every subject-matter which has not been dealt with within the criminal and civil code, namely which is not part of the judicial office but of the public administration.³⁴

²⁷ Sonnenfels' promemoria of 7 April 1790, fol. 135r-v, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 1, p. 235-244, 236-237. For this promemoria, see S. WAGNER, *ibidem*, p. 44-53, 47-48.

²⁸ Minutes of 26 March 1791, fol. 14v-15r, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 2, p. 246-247. See S. WAGNER, *ibidem*, p. 56.

²⁹ HHStA Wien, Familienkorrespondenz A, Karton 26, fol. 38r-41v and fol. 44r-46v, see S. KARSTENS, *Sonnenfels*, p. 447 n. 2311. Although these copies do neither contain a specific date nor a signature, they can be dated to 1780 and attributed to Sonnenfels' authorship for the following reasons. The first manuscript, fol. 39r refers to „*meine Berufsverwendung, und das seit 17 Jahren bekleidete politische Lebramt*“: Sonnenfels became professor for *Polizey- und Cameral-Wissenschaften* in 1763, cf. S. KARSTENS, *ibidem*, p. 69-78. Relating to the first, the second manuscript, fol. 44v refers to the Political Codex as a project deserving to bear the glorious name of the best princess: „... *durch den vorgesetzten glorwürdigen Namen der besten Monarchinn verherrlicht zu werden würdig*“.

³⁰ HHStA Wien, Familienkorrespondenz A, Karton 26, fol. 38v, 43r: „*So wie im Gegentheil nichts so sehr die Kraft einer Verwaltung beweist, nichts zuverlässiger von dem Glücke der Bürger zeugt, als Einstimmigkeit in Grundsätzen, von welcher die Uebereinstimmung in Veranstaltungen und Entscheidungen, die Gleichförmigkeit in den Handlungen abhängt; wo kein auf das Allgemeine sich beziehender Gegenstand dem Ungefähr oder der Privatabsicht überlassen, wo jedes besondere Gesetz nach dem allgemeinen Ziele hingichtet ist, jede einzelne Vorsehung einen abgepaßten Theil des Ganzen ausmacht, jede einzelne Handlung, wenn ich so sagen darf, in ein vorgezeichnetes Geleis gelenkt wird, worinnen sie zu desto sicherer Befestigung des angenommenen Hauptplanes, zu desto gewisserer Erreichung des gemeinschaftlichen Zwecks laufen muß.*“

³¹ Cf. Sonnenfels' promemoria of 7 April 1790, fol. 135r-v as well as the minutes of 26 March 1791, fol. 14v-15r, see S. WAGNER, *Der politische Kodex*, p. 47-48 n. 23 and p. 56 n. 67.

³² HHStA Wien, Familienkorrespondenz A, Karton 26, fol. 38r: „*Eure Majestät haben schon vor mehreren Jahren an Dero Länderstellen den Befehl erlassen, alle in den sogenannten Politiciis und Publicis erflossenen Gesetze und Verordnungen zu sammeln.*“

³³ HHStA Wien, Familienkorrespondenz A, Karton 26, fol. 38r-v.

³⁴ HHStA Wien, Familienkorrespondenz A, Karton 26, fol. 43v: „... *ein Gesetzbuch also, welches alle in dem Kriminal- und Civilkodex nicht einschlagenden Gegenstände, mithin hauptsächlich, was nicht sowohl*

Similar definitions of its content can be found later on during the whole working on the Political Codex, as for instance in Sonnenfels' submission of 4 June 1800,³⁵ Rottenhan's report of 29 March 1808,³⁶ Sonnenfels' report of 21 November 1808,³⁷ Sonnenfels' comments of 27 February 1813,³⁸ and in Chotek's and Sonnenfels' report of 4 October 1813.³⁹

With regard to the question, how the Political Codex could be achieved,

Sonnenfels suggests the establishment of a new *Hofcommission* after some preparatory work of roughly 18 months.⁴⁰ This commission would have to provide first the order (*Ordnung*) as structure of the Political Codex, then – as most important task – preliminary principles (*vorläufige Grundsätze* or *regulae directivae*) for the work in substance and finally the elaboration of the code itself by including the *Länderstellen*.⁴¹

.....
zum richterlichen Amte, sondern zur leitenden vorsorgenden, öffentlichen Verwaltung in ihrem ganzen weiten Bezirke gehörig ist, umfängt.“

- ³⁵ Sonnenfels' submission of 4 June 1800, fol. 113r-v, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 8, p. 303-309, 303: „... alles, was nicht in dem bürgerlichen und dem Strafgesetzbuche vorkommt, aufnehmen mithin sowohl die Verhältnisse und Verbindlichkeiten der Bürger zu dem Staate und in Ansehung der öffentlichen Vorkehrungen, als die vielfältigen Verhältnisse der Bürger unter sich, nach Stand, Beschäftigung, und den daraus entspringenden wechselseitigen Rechten und Pflichten begreifen“. – For this submission, see S. WAGNER, *ibidem*, p. 119-122, 120.
- ³⁶ Rottenhan's report of 29 March 1808, fol. 1r, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 15, p. 348-353, 348: „... nach dem Muster der bürgerlichen Gesetzbücher eine vollständige, nach dem wesentlichen Zusammenhange der Gegenstände der öffentlichen Verwaltung geordnete Sammlung aller in der Ausübung stehenden Verordnungen, die nicht zum Justizfache gehören, zu Stande zu bringen.“ – For this report, see S. WAGNER, *ibidem*, p. 139-144, 139.
- ³⁷ Sonnenfels' report of 21 November 1808, fol. 7r-25v, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 16, p. 358-370 with a lengthy and detailed discussion. See S. WAGNER, *ibidem*, p. 146-148, 152-157.
- ³⁸ Sonnenfels' comments of 27 February 1813, fol. 34v-35r and 45v-46r, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 34, p. 472-482, 474 and 482. For these comments, see S. WAGNER, *ibidem*, p. 188-193, 189, 193.
- ³⁹ Chotek's and Sonnenfels' report of 4 October 1813, fol. 9r-v, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 38, p. 492-494, 493. For this report, see S. WAGNER, *ibidem*, p. 197.
- ⁴⁰ HHStA Wien, Familienkorrespondenz A, Karton 26, fol. 39v-40r.
- ⁴¹ HHStA Wien, Familienkorrespondenz A, Karton 26, fol. 40r-v: „Das erste, so bey dieser Kommission vorgetragen werden sollte, wäre die entworfene Ordnung des Kodex: Das zweyte, die vorläufigen Grundsätze, oder gleichsam die regulae directivae, nach welchen die Verordnungen und Anstalten gewählt, oder, wo sie abgängig, vorgeschlagen werden müßten. Dieß ist ohne Zweifel der wichtigste, der wesentlichste Theil, der von dem Werthe, oder Unwerthe des ganzen Werks entscheidet: weswegen die Kommission, was sie in diesem Stücke festgesetzt, vorläufig der allerhöchsten Beurtheilung zu unterwerfen hätte. Wenn diese erfolgt, so könnte zur wirklichen Bearbeitung geschritten werden, von welcher je, wie eine Hauptabtheilung vollendet wäre, das Referat bey der Kommission vorgenommen, dann aber eine Abschrift an alle Länderstellen gegeben würde, um von denselben zu vernehmen, was vielleicht nach der besonderen Verfassung, dem Lokal, u.d.g. nicht anwendbar, oder auf welche Weise, mit welchen Mässigungen es anwendbar seyn möchte, wobey gleichwohl den

This does fully coincide with the later description of the first proposal in Sonnenfels' promemoria of 7 April 1790,⁴² especially with regard to the intended co-operation of the *Länderstellen*.⁴³

As it emerges from the second manuscript copy Sonnenfels did afterwards have a deliberation with the Austro-Bohemian Chancellor about the different approach of his Political Codex compared with the compilation the Hofkanzlei was working on since 1768.⁴⁴

As Sonnenfels reports in his promemoria of 7 April 1790, he got the full support of the *Hofkanzlei*. Since his proposal was finally approved, he drafted the order in which the subject-matter should find its

place in the compilation (*Ordnung, nach welcher die Gegenstände in der Sammlung ihren Platz haben würden*), together with a broader systematic outline (*Umriß*) and a schedule (*Tabelle*) illustrating the coherence of the whole internal administration.⁴⁵

In line with Osterloh it can be supposed with reason, that Sonnenfels had in view to take his own system as a basis from the very beginning,⁴⁶ because the respective schemes of 1791 and 1808 for a Political Codex do also heavily rely on his *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz*.⁴⁷ Nevertheless there is as yet no further immediate evidence known in the sources for 1780.

.....
Provinzialstellen zugleich die festgesetzten regulae directivae immer mitgetheilt, und in ihren Erinnerungen sich an dieselben, als unabänderliche Grundsätze zu halten, anbefohlen werden müßte."

⁴² Sonnenfels' promemoria of 7 April 1790, fol. 135v-136r, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 1, p. 237: „Mit eben derselben Offenheit wurden auch schon die Mittel angezeigt, durch welche der Zweck erreicht werden soll: Zuerst: der Entwurf einer Ordnung, nach welcher die Gegenstände in dem Kodex ihre Verbindung haben sollen. Dann, die vorläufige Bestimmung der Grundsätze, oder der Direktivregeln, nach welchen die Verordnungen und Anstalten gewählt, oder, wo sie abgängig, ersetzt werden sollten. Endlich, nach der entworfenen Ordnung und den bestimmten Grundsätzen: die wirkliche Sammlung.“

⁴³ Sonnenfels' promemoria of 7 April 1790, fol. 140v, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 1, p. 240: „... indem auch von dieser Seite schon in dem ersten Vortrage ausdrücklich vorgesehen war: 'Je, wie eine Abtheilung vollendet seyn würde, davon eine Abschrift an alle Länder zu geben, um von denselben zu vernehmen, was nach der besondern Verfassung, den Orts Umständen u. s. w. anwendbar, oder auf welche Weise, mit welchen Mässigungen es anwendbar seyn möchte?'“

⁴⁴ HHStA Wien, Familienkorrespondenz A, Karton 26, fol. 44r.

⁴⁵ Sonnenfels' promemoria of 7 April 1790, fol. 136r-v, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 1, p. 237: „... Ich schickte mich sogleich an, den Auftrag zu befolgen, und entwarf nach der Reihe, wie ich es vorgeschlagen hatte, zuerst die Ordnung, nach welcher die Gegenstände in der Sammlung ihren Platz haben würden. Diese Ordnung war in einen umständlicher abgefaßten Umriß eingekleidet, in welchem der Zusammenhang durch die beigesetzten Ursachen deutlicher auffiel. Am Ende war noch eine Tabelle angehängt, welche die Verbindung aller Theile der inneren Staatsverwaltung anschaulich vorstellte.“ – See also S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 93; K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 206; W. OGRIS, *Sonnenfels als Rechtsreformer*, p. 49.

⁴⁶ K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 206.

⁴⁷ For a synopsis of Joseph VON SONNENFELS, *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz*, I-III, 5th ed., Wien 1787, with the schemes of 1791 and 1808, see S. WAGNER, *Der politische Kodex*, p. 219-233.

III. The *politische Compilationshofcommission* under Joseph II

1. The set up of the *politische Compilations-hofcommission*

At the end of the *Handbillett* of 25 March 1781, dealing with the establishment of a more efficient administration,⁴⁸ Joseph II inquired after the progress of the Political Codex project.⁴⁹ Kaunitz, too, in his preceding vote referred to this project.⁵⁰ So there was quite serious interest in its development.

With regard to the following report of the *Hofkanzlei* of 20 April 1781 the *Staatsrat* by majority rejected in May 1781 the concept of a codification and recommended instead a mere law collection. As Krefel suggested, the already prepared compilation for Bohemia should be completed and an equivalent one be started for Austria, so that loopholes in the legislation could be detected and propositions be made how to fill them.⁵¹ Hatzfeld in addition harshly criticized

⁴⁸ Cf. Friedrich WALTER, *Die Österreichische Zentralverwaltung*, II. Abt., Bd. I/2, Teil 1: *Die Zeit Josephs II. und Leopolds II. (1780-1792)*, Wien 1950, p. 4.

⁴⁹ HHStA Wien, StR-Prot. 1781/I (vol. 74), 252 ex 1781, *Circul. Punkten allerhöchst S^t des Römischen Kaisers Majestät – Wie künftig die Hof- und Länderstellen zu Befolgung der allerhöchsten Befehlen, und zu Verrichtung ihrer Amtsobliegenheiten angewiesen werden könnten. „Billet an die Böhm. Ö. Kanzley ... 5te ... Im übrigen gewärtige von der Kanzley demnächstens die Anzeige, ob das Geschäft mit der Compilation des politischen Codicis, seinen Fortgang gewinne, und wie weit es mit dieser so nothwendigen Ausarbeitung schon gekommen.“*

⁵⁰ HHStA Wien, StR-Kaunitz, Karton 3 (1777-1781), Votum 20 de 1781 (StR 252 ex 1781), *ad Circul. 252 – Die Zustandbringung eines ächten Staatssystems betr.: „Die zur Staatsrätlichen Überlegung vorgelegten 4 Fragen scheinen hauptsächlich zum Endzwecke zu haben, daß in die Staatsverwaltung, so wie derselben Maschine dermal bestehe (und worinnen sich verschiedene Grundmängel befinden, die nicht anders als das durch Umgestaltung des Ganzen zu heben seyn dürften) einswelnen mehrere Activität und Genauigkeit gebracht werde. Ad 1te. Setzt die Befolgung der Gesetze eine verlässige Kundmachung und genaue Aufsicht voraus. Von der erstern könnte man sich bey neuen Gesetze auf die in den StaatsRätlichen Votis vorgeschlagene Art, und bey den alten durch die schlechterdings nothwendige auszugsweise Compilation derselben versichern, an der dem Vernehmen nach bey der Böhmischen Hofkanzley wirklich gearbeitet wird, folglich von ihr diesfalls die Auskunft könnte abgefordert werden. ...“*

⁵¹ C. VON HOCK – H. BIDERMAN, *Der österreichische Staatsrath*, p. 124-125 give the following informations: *„L.öhr beklagte, daß man bereits 30 Jahre lang sich mit dem Gedanken etwas derartiges zu Stande zu bringen, trage, gleichwohl aber nicht recht wisse, was daraus werden soll. Er verwarf die Ausarbeitung eines Gesetzbuches und meinte: eine mit Vermeidung aller Widersprüche und Wiederholungen angelegte Sammlung wäre das Zweckmäßigste. Doch trug er Bedenken, eine solche Revision dem Gutdünken des H. R. Sonnenfels allein anheimzustellen; vielmehr müßte jeder von diesem zur Veröffentlichung vorbereitete Theil einer Überprüfung durch eine eigene Hofcommission unterzogen und das so richtig gestellte Elaborat jeweilen dem Kaiser zur Genehmigung seines Inhaltes vorgelegt werden. Gebler war der nämlichen Ansicht, wünschte aber außerdem die Herausgabe eines gemeinnützigen Kalenders, dem von Jahr zu Jahr die wichtigeren Gesetze und Verordnungen einzuschalten wären. Es war das eine ursprünglich vom Hofrathe Margelik ausgeheckte Idee. Krefel befürwortete den Abschluß der für Böhmen vorbereiteten Sammlung der hier geltenden Gesetze und glaubte, es werde genügen, wenn in der Zwischenzeit für die altösterreichischen Provinzen das Gleiche in Angriff genommen wird; dabei würde es*

Sonnenfels' professional qualification and personality⁵² – a criticism, he would repeat ten years later.⁵³ Kaunitz took Kreßel's and Gebler's side.⁵⁴

The Emperor's resolution of 9 May 1781 adopted the ideas of the *Staatsrat* concerning the mode of operation, but adhered to Sonnenfels' person. That

means, he decreed to set up a separate commission, the *politische Compilationshofcommission*,⁵⁵ but Sonnenfels obtained the position of the responsible referee. The Emperor further ordered to begin with the Bohemian laws and to make a comparison with the Austrian laws, to assimilate them to each other as far as possible or even to

.....
sich auch zeigen, welche Lücken die Gesetzgebung hat, und um diese auszufüllen, könnte die mit der Arbeit zu betrauende Commission gleich Anträge formuliren, welche in der Form von Protokollen Grundlagen weiterer Berathungen würden. – See also S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 95; K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 207.

⁵² C. VON HOCK – H. BIDERMAN, *Der österreichische Staatsrath*, p. 125; S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 95–96 n. 20: „Dem die Geschäftskennntnis und seinen Schriften nach zu urteilen auch die erforderliche Bescheidenheit mangle, – seiner auf Kosten der Verständlichkeit oft allzu zierlichen Schreibart nicht zu gedenken.“

⁵³ S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 104; S. WAGNER, *Der politische Kodex*, p. 63.

⁵⁴ HHStA Wien, StR-Kaunitz, Karton 3 (1777–1781), Votum 53 de 1781 (StR 1003 ex 1781), *Vortrag der B. O.^m Hofkanzley vom 20. April 1781 – Die höchst abverlangte Auskunft, wie weit es mit der Sammlung des Politischen Codicis gekommen sey? betr.:* „ich finde den von dem Hofrath v. Sonnenfels eingereichten Plan vortreflich verfaßt, und wäre ihm also nach solchem die ganze Ausarbeitung aufzutragen. Daß diese Compilation der Gesetze für die Böhmischen von jener für die Österreichischen Länder abzusondern, daß mit der ersten der Anfang zu machen, und mittlerweile zugleich alles nöthige wegen Sammlung der Österreichischen Gesetze zu bewerkstelligen sey, hierin falls bin ich mit den vorstehenden Votis verstanden. Insonderheit trette ich auch dem Einrathen des Freyherrn v. Kreßl bey, daß eine besondere Commission niederzusetzen wäre, und Hofrath v. Sonnenfels hiebey über seine Arbeit zu referiren hätte. Bey dieser Arbeit kommt es nun zwar hauptsächlich nicht auf eine neue Legislation, sondern hauptsächlich darauf an, daß die bisherigen Patente und sonstige Verordnungen kurz und deutlich extrahiret und nach den vorgeschlagenen Rubriken in ein zusammenhängendes System gebracht werden. Gleichwohl aber könnte Hofrath v. Sonnenfels und die hierzu bestimmte Commission bey dieser Gelegenheit weiter gehen, und dasjenige, was sie etwa bey den bestehenden Gesetzen defectuos, oder widersprechend finden dürften, jedesmal anmerken, Vorschläge zur Verbesserung machen, und hierüber das Gutachten erstatten. Was die bessere Einrichtung der Kalender betrifft, trette ich dem Voto des Freyherrn v. Gebler bey.“

⁵⁵ Since the commission is usually called „politische Compilations[Hof]commission“ in the sources, this name appears more favourable than the term „committee“ used by Derek BEALES, *Joseph II*, vol. 2: *Against the World 1780–1790*, Cambridge 2009, p. 544–545.

⁵⁶ HHStA Wien, StR-Prot. 1781/I (vol. 74), 1003 ex 1781, *Circul. Vortrag der böhm. ö. Kanzley vom 20^m April 1781 – Die Anzeige ob das Geschäft mit der Compilation des politischen Codicis seinen Fortgang gewinne, und wie weit es mit dieser Arbeit gekommen seye betr.:* „Resolutio Es ist dem Sonnenfels nach seinem Plan die ganze Ausarbeitung aufzutragen: der erste Anfang kann mit der Compilation für die Böhmischen Länder, und zu gleicher Zeit alles Nöthige, wegen vorläufiger Sammlung in den Österreichischen Ländern eingeleitet werden. Man wird sodann zu Gewinnung der Zeit allemal, wie ein Gegenstand in dem Böhmischen Codice reguliret ist, selben sogleich mit den Österreichischen

unify them.⁵⁶ Thus the project of a Political Codex was not turned down in any way as Hock/Bidermann mistakenly do assert.⁵⁷

2. *The first drafts of the politische Commissionshofcommission*

According to the informations given by Hock/Bidermann and Adler some legislative proposals concerning demographic measures were attached by Sonnenfels to

his first two elaborated booklets. – What appears to be very likely considering the essential importance this matter generally had for Sonnenfels.⁵⁸ These drafts were accepted during their revision in July 1781 by the majority of the commission, whereas they were rejected by the *Hofkanzlei*.⁵⁹ In the *Staatsrat* the opinion was divided too: Löhr attacked Sonnenfels' action, Gebler on the contrary defended it.⁶⁰ Kaunitz

.....

Gesätzen compariren, und den Unterschied erwegen, ob nicht die gleiche Ausmessung auch allhier vollkommen oder mit kleinen Abänderungen anpassen könne. Von Seiten der Kanzley ist in dem Geschäft eine Commission zu bestellen, bey welcher Sonnenfels seine Ausarbeitung zu referiren bat. In Betreff der Kalender wird die Kanzley auf die Anmerkungen des Margelick den diensamen Bedacht nehmen. Meine Gesinnung gehet dahin, keines der dermaligen Kalender-Privilegien erneuern zu lassen, sondern auch in diesem nicht unbedächtlichen Handlungszweige, so wie in allen andern vollkommene Freyheit, jedoch unter der nöthigen politischen Leitung füröhin zu gestatten.“ – See also S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 96 n. 21.

⁵⁷ See also S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 95 n. 19 with reason against the assertion of C. VON HOCK – H. BIDERMAN, *Der österreichische Staatsrath*, p. 124.

⁵⁸ Cf. JOSEPH VON SONNENFELS, *Grundsätze I*, §§ 25-31 and §§ 32-42; IDEM, *Über das Wort Bevölkerung*, in: *Politische Abhandlungen*, Wien 1777, p. 231-270; IDEM, *Handbuch der inneren Staatsverwaltung I*, Wien 1798, §§ 28-35 and §§ 36-54. – Even in 1767 the Archbishop of Vienna Migazzi complained about the population theory of Sonnenfels, whereas the majority of the *Staatsrat* defended him, see C. VON HOCK – H. BIDERMAN, *Der österreichische Staatsrath*, p. 61-62; K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 126-128; DEREK BEALES, *Joseph II*, vol. 1: *In the shadow of Maria Theresa 1741-1780*, Cambridge 1987, p. 476; F. SZABO, *Kaunitz*, p. 187-188. See also REINER SCHULZE, *Policey und Gesetzgebungslehre im 18. Jahrhundert*, Berlin 1982, p. 101 n. 6. FRANK HERDMANN, *Montesquieurezeption in Deutschland im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert*, Hildesheim 1990, p. 187-190 detects with regard to population policy a thorough analysis of Montesquieu's ideas by Sonnenfels. – For the general background, see MARTIN FUHRMANN, *Bevölkerungs- und Ehepolitik in der deutschen politischen und ökonomischen Theorie. Aufgeklärter Absolutismus und Frühliberalismus (ca 1750 – ca 1820)*, *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte* 22, 2000, p. 31-51, 33-42; IDEM, *Die Politik der Volksvermehrung und Menschenveredelung. Der Bevölkerungsdiskurs in der politischen und ökonomischen Theorie der deutschen Aufklärung*, *Aufklärung* 13, 2001, p. 243-282, 246-247; IDEM, *Volksvermehrung als Staatsaufgabe? Bevölkerungs- und Ehepolitik in der deutschen politischen und ökonomischen Theorie des 18. und 19. Jahrhunderts*, Paderborn 2002, especially p. 59-61.

⁵⁹ C. VON HOCK – H. BIDERMAN, *Der österreichische Staatsrath*, p. 125; S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 96.

⁶⁰ C. VON HOCK – H. BIDERMAN, *Der österreichische Staatsrath*, p. 125-126 give the following informations: „Löhr erblickte in dem Vorgehen des H. R. Sonnenfels einen Übergriff und bestritt auch das Recht der Commission, neue Gesetze zu entwerfen. Gebler fand es begrifflich und gerechtfertiget, daß Sonnenfels sowohl als die Commission es nicht beim bloßen Anzeigen bestehender Lücken bewenden ließen, sondern diese gleich auszufüllen sich anschickten.“ – See also S. ADLER, *Die politische Gesetzge-*

likewise joined the position of Gebler.⁶¹

Joseph II resolved this report of the *Hofkanzlei* of 21 July 1781 on 31 August 1781 and got the facts clear, that it was not his intention to induce a new legislation in substance.⁶² On the contrary, the commission should confine itself to put the existing regulations into a systematic order and, in that case, to eliminate present contradictions and obscurities; if the commission feels the need for alterations or amendments, it has to submit its proposals via

the *Hofkanzlei* to his decision.⁶³ As already Adler is emphasizing, the existence of the *politische Compilationshofcommission* was consequently not questioned at this point.⁶⁴

Almost ten years later Sonnenfels' promemoria of 7 April 1790 is also making out the *Hofkanzlei* as main opponent by quoting an extract of its report. Therein the *Hofkanzlei* commenting the second *Kompilationsprotokoll* does harshly criticize Sonnenfels' style and approach by blaming him to have exceeded his

.....
bung, p. 96. For the closer relationship between Gebler and Sonnenfels, see Wilhelm E. WAHLBERG, *Die Reform der Rechtslehre an der Wiener Hochschule seit deren Umwandlung zu einer Staatsanstalt*, in: *Gesammelte kleinere Schriften II*, Wien 1877, p. 1-54, 35; Irene LEIBBRANDT, *Die alten Stammbäume sind nun gefällt. Adel in der Literatur am Ende des Alten Reiches*, Köln 1997, p. 40-50, 42-43.

⁶¹ HHStA Wien, StR-Kaunitz, Karton 3 (1777-1781), Votum 90 de 1781 (StR 1808 ex 1781), *Vortrag der B. Ö. Hofkanzley vom 21ten Julius 1781 – Zur Begleitung der Zwey ersten Protokollen der zur Ausarbeitung des politischen Codicis aufgestellten CompillationsCommission: „Ich sehe die ganze Sache überhaupt vollkommen so wie der Freyherr v. Gebler an, und bin aus den von demselben angeführten Gründen mit dessen Voto gänzlich verstanden.“*

⁶² Wilhelm BRAUNEDER, *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte* 28, 2006, p. 483-485, is overstressing the point. Contrary to his view the possibility for some alteration or innovation is not denied at all by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, p. 35 whose interpretation does concur with S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 97 and K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 207.

⁶³ HHStA Wien, StR-Prot. 1781/II (vol. 75), 1808 ex 1781, *Circul. Vortrag der Böhm. Ö. Kanzley de dato 21. Julii 1781 – Mit Überreichung der 2 ersten Protokollen der zur Ausarbeitung des allgemeinen politischen Codex aufgestellten CompilationsHofcommission: „Resolutio Über das erste Protokoll begnehmige lediglich das Einrathen. Bey dem zweyten Protokoll: ist der Sinn Meiner erteilten Anordnung, da Ich den vorgelegten Sonnenfelsischen Plan in der guten Eintheilung der Materie und der Art der Abfassung dieses Codicis genehm gehalten, dahin nicht gerichtet gewesen, eine ganz neue Legislation zu veranlassen, sondern die Compilations-Commission hat sich bey diesem aufgetragenen Geschäfte bloß in den Schranken zu halten, die bisherigen Patenten und Verordnungen nach den wohl entworfenen Rubriken in ein zusammenhängendes System zu bringen, dieses kurz und deutlich in einem Codicem zusammenzufassen, die bisherigen Anordnungen und Generalien zwar allerdings von Widersprüchen und Undeutlichkeit zu reinigen, jedoch keine neue Legislation zu entwerfen. Sollten gleichwohl in der Verhandlung solche Gegenstände vorkommen, bey denen die Commission auf jenem, was die bisherigen Anordnungen vorschreiben, nicht zu beharren, sondern eine Änderung einzubringen für nöthig fände, oder sollte dieselbe auch in der bisherigen Gesetzgebung ein oder anderes nicht gänzlich erschöpft, mithin auf eine neue bestimmte Anordnung noch anzutragen erachten, so muß in jeglichem derley Fall dasjenige, was vorgeschlagen wird, mit einem besonderen Gutachten durch den Weg der Böhm. Öst. Kanzley zu Meiner Schlußfassung vorgelegt werden.“* – See also S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 96-97 n. 24. K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 207 dates the Emperor's resolution on 21 July 1781, but this is actually the date of the *Hofkanzlei*'s report.

⁶⁴ S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 97.

competences as referee, as he did not only collect the existing regulations, but also checked them in substance and made even propositions for new laws. Above all, however, the *Hofkanzlei* is warning, that a shock of the state to its very foundation has to be feared, since the propositions show no consideration for the constitutional differences of the provinces (*Verschiedenheit der Länderverfassungen*).⁶⁵ These informations given by Sonnenfels about this report of the *Hofkanzlei* do im-

prove the state of sources, but one cannot assess with definite certainty, whether this actually should be the report of 20 April 1781 (resolved on 9 Mai 1781)⁶⁶ or – more likely – the one of 21 July 1781 (resolved on 31 August 1781)⁶⁷.⁶⁸ However, Sonnenfels is in retrospective repeatedly complaining about this „intrigue“ of the *Hofkanzlei*, not only in his promemoria of 7 April 1790,⁶⁹ but also in his submission of 22 July 1790.⁷⁰ Moreover the minutes of 26 March 1791 do explicitly blame

.....
⁶⁵ Sonnenfels' promemoria of 7 April 1790, fol. 138r-139r, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 1, p. 239: „Die damalige Hofkanzley ward gleichwohl durch diese Zurückhaltung nicht irreführt: und da ihre Grundsätze bereits von dem Anstosse der Umstände eine neue Richtung erhalten zu haben schienen, begleitete sie das Kompilationsprotokoll mit einem Vortrage, von dem ich mir die Beweggründe zu errathen untersage, und bloß das Wesentlichste des Inhalts ausziehe. Sie stellte vor: 'durch das zweyte Kompilationsprotokoll werde beinahe ganz von der vorschriftmässigen Behandlungsart abgegangen, und gerade dem Zwecke entgegen gearbeitet, als der sich bloß auf die Sammlung der schon bestehenden Verordnungen beschränke, da hier mit Vorbeigehung und Hinweglassung derselben von dem Referenten auf neue Gesetze Anträge gemacht würden. Diese Anträge selbst aber, bei denen auf die Verschiedenheit der Länderverfassungen, Verträge, und ständischen Vorrechte gar nicht zurückgesehen werde, seyen von der äussersten Bedenklichkeit und liessen die Erschütterung und den Umsturz der Grundverfassungen der Länder, und selbst für den ganzen Staat die gefährlichsten Folgen besorgen. Überhaupt beschäftige sich der Referent größten Theils mit weitwändiger Kritisirung der schon eingeführten Gesetze, statt deren nach seinem Vorschlage neue von ihm erfundene eintreten sollen. Er verliere sich in unnöthigen Räsonnements und weitläufigen Erörterungen theoretischer auf die Länderverfassung gar nicht anwendbarer Sätze, die mehr zur Schule, als einer Dikasterialbehandlung gehörten. Sollte nun auf diese Art weiter fortgefahren werden, so würde die Ausarbeitung des Werkes zu lange verzögert, da gleichwohl dessen möglichste Beförderung und Vollendung zum nothwendigen Augenmerke genommen werden müsse, um das Publikum der Wohlfahrt einer politischen Sammlung, der es mit so vieler Sehnsucht entgegen sehe, sobald als möglich theilhaft zu machen.“ – See also S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 94; K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 207.

⁶⁶ See above, n. 56.

⁶⁷ See above, n. 63.

⁶⁸ S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 95 ranges these statements prior to May 1781, so that they would be attributed to the report of 20 April 1781. On the other hand, the fact, that Sonnenfels' promemoria does shortly after this passage quote the resolution of 31 August 1781, and the use of the term „Protokoll“ argue rather in favour of the report of 21 July 1781.

⁶⁹ Sonnenfels' promemoria of 7 April 1790, fol. 139r-141r, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 1, p. 240.

⁷⁰ HHStA Wien, Vertrauliche Akten, Karton 41 (alt 62), N° 16, *Nota von Hofrath Sonnenfels an S. M. den 22. Juli 1790 überreicht – über welche er alsogleich eine Entscheidung haben wollte, die seinen*

the former Austro-Bohemian Chancellor Blümegegen to have obstructed the further realization of this project.⁷¹

Furthermore is to mention, that at this time Sonnenfels started to give lectures on *Geschäftsstil*.⁷² In addition he drafted, as directed by Joseph II, guidelines for the style and correspondence of authorities, until he finally was charged with the stylistic checking of any newly issued legislative act („*jeden hinausgehenden patentes, so viel den styl beträfe*“).⁷³

In the *Handbillett* of 13 April 1782 Joseph II had inquiries made by the

Hofkanzlei, how far Sonnenfels already made progress with his excerpt of the political regulations to deal with respectively till when the actual elaboration could be accomplished.⁷⁴

According to Hock/Bidermann the following report of the *Hofkanzlei* held out a prospect of a mere excerpt for the use of the public servants. The majority in the *Staatsrat* nevertheless insisted on the original plan and recommended to terminate the collection with the year 1782.⁷⁵ Kaunitz followed in his vote the views of Kreßel and Hatzfeld.⁷⁶

.....
Charakter und seine Denkungs Art entwickelt, fol. 356-363, 357v note *: „*Der Aufsatz, den ich Eurer Majestät über die politische Kompilation übergeben habe, liefert ein Beyspiel, daß selbst die Hofstelle sich zu diesem Kunstgriffe erniedriget, um einen schon genehmgehaltenen Vorschlag zu vereiteln.*“

⁷¹ Minutes of 26 March 1791, fol. 15r-v, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 2, p. 247.

⁷² Cf. Joseph von SONNENFELS, *Versuch über die Grundsätze des Stils in privat und öffentlichen Geschäften*, 2 Theile, Wien 1781; IDEM, *Über den Geschäftsstil. Die ersten Grundlinien für angehende österreichische Kanzleybeamten*, Wien 1784. – See K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 236; S. KARSTENS, *Sonnenfels*, p. 94-95.

⁷³ F. WALTER, *Die Österreichische Zentralverwaltung*, II. Abt., Bd. I/2, Teil 1, p. 3 n. 6; K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 236-238; S. KARSTENS, *Sonnenfels*, p. 227-229. Even in 1771 Sonnenfels had postulated a clear legal language, cf. Joseph von SONNENFELS, *Ueber die Liebe des Vaterlandes*, Wien 1771, p. 52-73 („IV. Hauptstück: Vortheile zur Verbreitung der Vaterlandsiebe in den Gesetzen“); see Wilhelm BRAUNEDER, *Gesetzeskenntnis und Gesetzessprache in Deutschland von 1750 bis 1850 am Beispiel der Habsburgermonarchie*, in: Studien I, Frankfurt am Main 1994, p. 519-543, 524, 528-533; for Sonnenfels' concept of patriotism, see Ernst WANGERMANN, *Joseph von Sonnenfels und die Vaterlandsiebe der Aufklärung*, in: Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich 2, 1985, p. 41-42; IDEM, *Joseph von Sonnenfels und die Vaterlandsiebe der Aufklärung*, in: Helmut Reinalter (ed.), *Joseph von Sonnenfels*, Wien 1988, p. 157-169; Harm KLUETING, *'Bürokratischer Patriotismus'. Aspekte des Patriotentums im thesesianisch-josephinischen Österreich*, *Aufklärung* 4/2, 1989, p. 37-52, 41-45; Reinhard STAUBER, *Vaterland – Provinz – Nation. Gesamtstaat, Länder und nationale Gruppen in der österreichischen Monarchie 1750-1800*, *Aufklärung* 10/2, 1995, p. 55-72, 68-71.

⁷⁴ HHStA Wien, StR-Prot. 1782/I (vol. 78), 1065 ex 1782, *Circul. Nota des N. Ö. ViceStatthalters Grafen von Herberstein de dato 2. April 1782 – Über die Vorstellung eines Anonimi wegen der schlechten Polizey- und Sicherheitsanstalten auf dem Land*: „*Resolutio Billet an die B. Ö. Kanzley ... Von der Kanzley gewärtige Ich übrigens die Auskunft nach vorläufiger Vernehmung des Sonnenfels, wie weit er mit dem ihm aufgetragenen Auszuge der politischen Anordnungen gekommen sey, auch wann er mit seiner Arbeit fertig zu werden gedenke? wobey ihm zugleich aufgetragen werden kann, einen Theil des schon zu Stande gebrachten zur Einsicht vorzulegen.*“

⁷⁵ C. von HOCK – H. BIDERMANN, *Der österreichische Staatsrath*, p. 126 give the following informations: „*Allein im April 1782 gab eine Erkundigung des Kaisers nach dem Stande der Sonnenfels'schen Arbeit zu*

Hence the Emperor's resolution of 31 May 1782 determined the end of the year 1782 as *terminum ad quem* for the collection of regulations; at the same time Sonnenfels was instructed to deliver an opinion, how this work could be achieved in the best way.⁷⁷

According to Adler Sonnenfels thereupon promised a register until the end of the year 1782 and the actual Codex within four and a half years.⁷⁸

Facing this answer the positions in

the *Staatsrat* were discordant. Martini supported Sonnenfels provided, however, that further assistance should be called in, if Sonnenfels was unable to keep the term for deliverance of the excerpt. Hatzfeld moreover generally questioned the feasibility of the project; in doing so he focused on the constitutional differences within the parts of the monarchy, which would render the setting up of a *Codex politicus* even more difficult as the current establishment of the *Codex civilis*.⁷⁹ Kau-

.....
Erörterungen Anlaß, welche das Geständnis hervorriefen, daß Sonnenfels planlos nur diejenigen Materien bearbeite und abschließe, von welchen er meint, daß der Kaiser sie bei sich als abgeschlossen betrachte. Die böhm.-österr. Hofkanzlei und die mehrerwähnte Commission entschuldigeten dieses Vorgehen mit der Unfertigkeit der Gesetzgebung und bezeichneten einen kurzen Auszug zum Gebrauche der Beamten als das, was nun vor Allem noth thue. Gebler trat dieser Ansicht bei; die übrigen Mitglieder des Staatsrathes aber drangen auf die Durchführung des früher Beschlossene und riethen, die Sammlung mit dem Jahre 1782 abzuschließen.“

⁷⁶ HHStA Wien, StR-Kaunitz, Karton 4 (1782-1783), Votum 168 de 1782 (StR 1642 ex 1782), 'Vortrag der B. Österr. Hofkanzley vom 18ten May 1782 – Die allerdgkst. abverlangte Auskunft, wie weit der Hofrath von Sonnenfels mit dem ihm aufgetragenen Auszuge der politischen Anordnungen gekommen sey betr.': „Ich bin ad 1um et 2um mit dem ersten, ad 3^{ium} mit dem Voto des Freyh. v. Kreßl und der weiteren Erinnerung des H. Grafen v. Hatzfeld vollkommen verstanden.“

⁷⁷ HHStA Wien, StR-Prot. 1782/II (vol. 79), 1642 ex 1782, *Circul. Vortrag der Böhm. Ö. Kanzley de dato 18. May 1782 – Die Auskunft, wie weit der Hofrath v. Sonnenfels mit dem ihm aufgetragenen Auszug der politischen Anordnungen gekommen seye, Betr.:* „Resolutio Ad 1^m et 2^m beangenehme das Einrathen der Kanzley. Ad 3^{ium} Muß alsogleich mit der Sistematischen Sammlung der Generalien, Patenten und Circularien zu Werke gegangen, und das Ende des heurigen Jahres einweilen zum terminum ad quem bestimmt, hiebey aber die vorzügliche Rücksicht darauf genommen werden, womit hierinn alle jene alten Verordnungen, welche von Zeit Meiner angetretenen Regierung abgeändert worden, gänzlich hindangelassen werden. Wie jedoch diese Arbeit am leichtesten und besten zu Stande zu bringen? darüber muß allem bevor noch der v. Sonnenfels mit seinem Gutachten vernommen werden.“

⁷⁸ S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 97 n. 25; K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 207.

⁷⁹ S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 97 gives the following informations: „Freiherr von Martini sprach sich für das Anerbieten des Sonnenfels aus, aber mit dem Zusatze, daß, wenn Sonnenfels den Termin für die Ablieferung des Auszuges nicht einhalten sollte, der bisherige Bearbeiter des Auszuges der böhmischen Gesetze zur Ergänzung seiner Arbeit aufzufordern sei. Graf Hatzfeld meinte, der Endzweck der Arbeit des Sonnenfels sei, dem Publikum in möglichst kurzem Begriff alles vorzulegen, was seit Maria Theresia anbefohlen und nicht abgeändert wurde, nicht aber, daß ein dem Codici civili gleicher Codex politicus herausgegeben werde, welcher so wie ersterer alle streitbaren Gegenstände erledigt, alle politischen Gegenstände durch die Gesetzgebung erschöpfe; eine solche Arbeit würde besonders wegen Verschiedenheit der Länderverfassungen die Vernehmung aller Gubernien und Stände erfordern, und in der Ausführung noch beschwerlicher als der Codex civilis werden.“ – Cf. also C. VON HOCK – H. BIDERMAN, *Der österreichische Staatsrath*, p. 126: „... obschon Hatzfeld sich diese Gelegenheit nicht entgehen ließ, den

nitz supported Martini's and Hatzfeld's arguments.⁸⁰

As a consequence Joseph II turned down in the resolution of 16 November 1782 the Political Codex project in its original design. The reasoning of the decision mainly referred to the risk, that within the period of four and a half years, which was estimated for the treatment of the laws passed until 1782, probably two thirds of the regulations could be superseded in the meantime. Instead of a Code, which has become already obsolete by the time of its appearance, it would be better to draw up a register of regulations and instructions for the authorities' use.⁸¹

3. *The decline of the politische Compilationshofcommission*

After that the *politische Compilationshofcommission* dealt with this newly defined aim in its minutes of 18 February 1783, submitted by the *Hofkanzlei* with report of 6 March 1783. As it emerges from Kaunitz' corresponding vote, the commission likely expressed doubts, that not all relevant regulations were sufficiently published and even the collections of the authorities could not claim completeness. A register alone would be of no use, if there is no reliable work of reference available to consult the regulations in full length. Instead of a mere register on the one hand or a scientifically drafted

.....
H. R. Sonnenfels der Anmaßung zu zeihen und Martini es gerathen fand, den Concipisten Kröbny mit der einstweiligen Fortführung der von ihm begonnenen Repertorien bis zum Jahre 1782 zu betrauen.“

⁸⁰ HHStA Wien, StR-Kaunitz, Karton 4 (1782-1783), Votum 357 de 1782 (StR 3838 ex 1782), *Vortrag der Böhmisch Österreichischen Hofkanzley de dato 8. Nov. 1782 – Womit die Äusserung des HofRaths von Sonnenfels wegen des ihm aufgetragenen Auszuges der politischen Anordnungen allerunterthänigst vorgelegt wird: „ich bin überhaupt mit dem Voto des Freyherrn v. Martini verstanden. obgleich vor Erledigung der ganzen HauptCompilation von dem Concipisten Kröbny nicht wohl eine ganz vollständige und verlässliche Arbeit geliefert werden kann, so werden doch seine Auszüge inzwischen für das Publicum immer von Brauchbarkeit seyn, auch dem v. Sonnenfels zu Erleichterung seiner eigenen Arbeit dienen. Den übrigen Erinnerungen des Herrn Grafen v. Hatzfeld trette ich gleichfalls bey.“* See also S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 98.

⁸¹ HHStA Wien, StR-Prot. 1782/III (vol. 80), 3838 ex 1782, *Circul. Vortrag der Böhm. Österr. Kanzley de dato 8. Novembris 1782 – Womit die Äußerung des Hofrathes von Sonnenfels wegen des ihm aufgetragenen Auszuges der politischen Anordnungen vorgelegt wird: „Resolutio Das einstigste, was man von dieser Sammlung zu erwarten hat, oder wünschen kann, ist, daß die Gubernia, Kreißämter und Dominien je eber je besser nur eine Art Register bekommen, in welchem die zu verbleiben habende Patente und Befehle zum Nachschlagen in allen politischen Fällen sich versammelt finden. Dieses Register muß so eingerichtet werden, daß in selbem wohl combiniret werde, daß die Gesetze, so durch spätere Verordnungen entweder gänzlich aufgehoben, oder anderst modificiret worden, gänzlich ausgelassen oder schon verändert angesetzt werde. Diese Art Register ist das einzige Nutzbare und Gemächliche, so man von dieser ganzen Arbeit zu erwarten hat; also ist an selbem mit allem Eifer Hand anzulegen, und kann auch diese Ausarbeitung nicht lange Zeit brauchen. Das Gesetzbuch also hat vollkommen auszubleiben, da nur um bis ad terminum ad quem von Anno 1782 fertig zu werden 4 ½ Jahr gebrauchet, und in diesen Jahren vielleicht 2/3 deren mühsam im Gesetzbuch colligirten und bestimmten Gesetzen wieder abgeändert worden seyn dürften, wodurch also dieses Buch bey seiner Erscheinung schon falsch und unnütz seyn würde.“* – See also S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 98; K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 207-208; Henry E. STRAKOSCH, *State Absolutism and the Rule of Law. The Struggle for the Codification of Civil*

compilation on the other a compromise settlement in between would be more favourable for that reason. Kaunitz pleaded for this middle course as well.⁸²

Also Joseph II settled on this third intermediate proposition in his resolution of 15 March 1783. After all a compilation was now on the agenda again, although in a modified way and manner compared with the original design of a Political Co-

dex. This compilation should not contain any regulation meanwhile superseded and should be issued by a publisher.⁸³

When Leopold, the brother and later successor of Joseph II, stayed in Vienna in July 1784, Sonnenfels presented him a system and „plan for the Political legislation“. Since this plan itself is still unknown, one can only speculate about its content and structure.⁸⁴

.....
Law in Austria 1753-1811, Sydney 1967, p. 178; Heinrich STRAKOSCH, *Privatrechtskodifikation und Staatsbildung in Österreich (1753-1811)*, München 1976, p. 67.

⁸² HHStA Wien, StR-Kaunitz, Karton 4 (1782-1783), Votum 69 de 1783 (StR 871 ex 1783): *Vortrag der vereinigten B. Ö. Hofkanzley de dato 6. März 1783 – Womit das Protokoll der politischen CompilationsHof-Coon vom 18. Februar wegen des statt des zu unterbleiben habenden politischen Gesetzbuchs zu verfassenden Registers zum Nachschlagen mit vollkommenen Beytritte vorgelegt wird: „der erste Vorschlag und der nach denselben eingerichtete Entwurf A scheinete zwar dem Buchstablichen Inhalt der Allerhöchsten Resolution am meisten gemäß zu seyn. Allein diese Resolution fordert ein Register zum Nachschlagen, das ist, wenn ich den Sinn derselben wohl verstehe, eine kurze Anzeige, daß über diese oder jene Verordnung existire, welche bey vorkommenden Fällen in dem gedruckten oder geschriebenen Original nachgeschlagen, das ist in extenso eingesehen werden soll. Nun wird aber in dem Protokoll die Erinnerung gemacht, daß die nachzuschlagenden Verordnungen theils nicht gemein gemacht, theils nur in sehr kostbaren, oder selten gewordenen oft beynabe ganz vergriffenen Sammlungen zu finden sind, und daß es mit Grunde bezweifelt werden könne, ob selbst in irgend einer öffentlichen Registratur eine vollständige Gesetzsammlung anzutreffen sey. Dieses vorausgesetzt würde zwar der erste Vorschlag den Buchstaben der Allerhöchsten Resolution erfüllen, keineswegs aber dem Sinn und dem Endzwecke derselben entsprechen, denn was sollte ein Register zum Nachschlagen nützen, wenn man in mehrern Fällen das nachzuschlagende exhibitum nicht bey Handen hat? Eben diese Betrachtungen überzeugen mich dahero, daß der abgezielte Allerhöchste Endzweck nicht sicherer zu erreichen, und zugleich die Lücke der ganz abgehenden oder sehr selten gewordenen Verordnungen nicht vollständiger auszufüllen seyn dürfte, als durch die in dem dritten Vorschlage angetragene Compilation, die zwar im Styl weniger rein und in der systematischen Ordnung weniger scientificisch als die zweyte Art der Compilation ausfallen, in der Hauptsache aber desto zuverlässlicher, gemeinnütziger und der Allerhöchsten Absicht gemäßer seyn wird.“*

⁸³ HHStA Wien, StR-Prot. 1783/I (vol. 82), 871 ex 1783, *Circul. Vortrag der B. Ö. Kanzley de dato 6. März 1783 – Über ein Protokoll der politischen CompilationsCoon vom 18. Febr. a. c.:* „Resolutio Ich begebenmige, daß nach dem dritten Vorschlag die Sammlung gefasset, und angetragenermaßen durch einen Verleger herausgegeben werde. Es sind aber nicht nur die wirklich abgeschaffte Anordnungen, sondern auch jene, die zur Beobachtung gar nicht mehr gehören, oder durch entgegengesetzte Entscheidungen oder Befehle gehoben worden sind, hinwegzulassen, damit dadurch nichts unnützes oder überflüssiges in der Sammlung erscheine.“ See also K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 208 n. 13.

⁸⁴ HHStA Wien, Familienarchiv, Sammelbände, Karton 16, *Relazione del viaggio e soggiorno fatto da S. A. R. in Vienna nel Luglio 1784*, p. 601-602: „Allegato di N° 23 – Si danno parimente annessi un Progetto, e Sistema stato presentato a S. A. R. dal Consiglier Sonnenfels sopra un piano di Legislazione Politica, che si da sotto N° 23. Il predetto Consigliere è ora in poco credito, ed è unicamente impiegato per tradurre in buono stile Tedesco tutte le Leggi, e Editti, che escono.“ – For the contacts between Sonnenfels and Leopold in Vienna 1778/79 and 1784, see S. WAGNER, *Der politische Kodex*, p. 42-44.

In the following years there are still signs for the commission's existence. In October 1783 the commission and its referee Sonnenfels drafted an instruction for the district commissioners' tours of inspection („über die Art, wie die Kreis-Commissarien bey Bereisung eines Kreises oder Bezirkes fürzugehen hätten“).⁸⁵ In 1785 there is again a reference to the *politische Compilationshofcommission* and its task, the compilation (*Sammlung der Gesetze*), in the Emperor's resolution of 9 September 1785 (concerning a *Hofkanzlei's* report of 20 August 1785).⁸⁶

As *Kopetz* is imparting in August 1807, this compilation finally did appear in several booklets from 1784 till 1787. It was, however, only destined for the authorities' internal use and covered solely the years 1780–1784.⁸⁷ Also Baldacci refers in his report of 1 September 1802 to this „secret compilation“ („geheime *Sammlung*“).⁸⁸

IV. Conclusion

The first serious attempt to create a Political Codex under Joseph II did not miscarry at any rate due to the Emperor. Quite on the contrary he had defended Sonnenfels' project several times against resistance in the *Staatsrat* and the *Hofkanzlei*. Only the poor chances to obtain within a reasonable space of time a really workable result, induced Joseph II in the resolution of 16 November 1782 to turn down the original aim of a Political Codex and to content himself with a register instead. But already in his resolution of 15 March 1783 he moved away from a mere register and, as a compromise settlement, put in hand a compilation again, although differing from the original Political Codex project.

Karstens' view that Joseph II seemed to have been interested only in the practical outcome and not in the general importance of a Political Codex⁸⁹ appears too onesided. First, it does not take into account the compromise settled by the

⁸⁵ K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 239 with further references. This instruction came into force for Bohemia on 11 March 1784, see Ignaz BEIDTEL, *Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung 1740-1848*, vol. I, Innsbruck 1896, p. 322, 459-469.

⁸⁶ HHStA Wien, StR-Prot. 1785/III (vol. 93), 3647 ex 1785, *Circul. Vortrag der Böhm. Österr. Kanzley de dato 20. Aug. 1785 – Wegen Verminderung der Schreibereyen und Erweiterung der Aktivität der Länderstellen: „Resolutio Ad 1^m a. Hat es lediglich bey jener Vorschrift zu verbleiben, nach welcher die politische CompilationsCommission die Sammlung der Gesetze zu machen angewiesen worden ist, nur muß selbe kürzer, klärer, und wohl überlegt werden. ...“*

⁸⁷ Wenzel G. KOPETZ, *Österreichische politische Gesetzkunde*, 1/1, Wien 1807, *Vorerinnerung*, without pagination: „Diese Sammlung ist bloß unter die Staatsbeamten vertheilt worden, und niemahls in den Buchhandel gekommen; sie ist bey Trattnern 1784-1787 in 4to gedruckt, und reicht vom Regierungsantritte Josephs II. bis zum Schluß des Jahres 1784.“ See also K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 208.

⁸⁸ Baldacci's report of 1 September 1802, fol. 92r-v, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 9, p. 310-321, 317. For this report, see S. WAGNER, *ibidem*, p. 128-133, 131.

⁸⁹ S. KARSTENS, *Sonnenfels*, p. 449.

Emperor's resolution of 15 March 1783. Secondly, no government at any time in any place would have spent four-and-a-half-years' work for a legislative act, which is by two-thirds already outdated by the time of its appearance due to alterations in the meantime. Therefore Beales is getting to the heart of the matter when he emphasizes that Joseph „was determined to press ahead with reform. He made changes at a great pace and was certainly not going to await the report of a codification committee before“.⁹⁰ In other words, Joseph II wanted to go on and have free hand for his *ad hoc* reform legislation.

On the one hand Joseph's reform legislation was still in progress and had not yet reached the degree of maturity for a codification (*Kodifikationsreife*). On the other hand Joseph was not the type to bind himself and his reforms on fixed general principles, as his brother Leopold might have been inclined to do.⁹¹ So neither the legislation in the field of public law nor its

principles could be laid down in a Political Codex in the 1780ies.

Thus the *politische Kompilationshofkommission* had even problems to catch up with the speed of Joseph's legislation and to produce the decreed compilation. As Sonnenfels argues retrospectively in 1790, the lack of guiding principles compelled the commission to stop its activity, since afterwards the multitude and desultoriness of the (Josephine) legislation rendered it impossible to provide a compilation consistent in substance and systematically structured.⁹² Instead, as Sonnenfels complains in addition, private collections of law had seized the field, but without any system and coherence, so that their voluminous tomes would contain more regulations superseded in the meantime than such still in force.⁹³

However, the Austrian approach to codify private, criminal and public law separately has implications to the very present day. Whereas the Prussian

⁹⁰ D. BEALES, *Joseph II*, vol. 2, p. 545.

⁹¹ For the reinforcement of the Political Codex project by Leopold II, see S. WAGNER, *Der politische Kodex*, p. 44-66.

⁹² Sonnenfels' promemoria of 7 April 1790, fol. 142r-v, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 1, p. 241: „Die bald darauf erfolgte Menge, der beständige Wechsel, die Änderungen, Wiederänderungen und Erläuterungen der Verordnungen und Vorkehrungen sind für die Kompilationskommission die geltendste Rechtfertigung, daß sie mit einer Sammlung eingehalten, wo das folgende Heft, was in dem vorhergegangenen aufgenommen werden, größten Theils wieder ausser Kraft gesetzt haben würde.“ – See also S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 98.

⁹³ Sonnenfels' promemoria of 7 April 1790, fol. 142v-143r, ed. by S. WAGNER, *Der politische Kodex*, appendix 1, p. 241: „Die Gewinnsucht bemächtigte sich bald darauf des verlassenen Gebietes, und raffte ohne Wahl, ohne Ordnung, ohne Verbindung zusammen, was die Fruchtbarkeit der Gesetzgebung mit solchem Übermasse anbot. Das Publikum kaufte unter verschiedenen Benennungen immer einerley, und erhielt in dicken Bänden meistens mehr Verordnungen, die schon wieder aufgehoben waren, als noch bestanden.“ See also S. ADLER, *Die politische Gesetzgebung*, p. 98-99; K.-H. OSTERLOH, *Sonnenfels*, p. 208 considering this remark with reason as an allusion to Kropatschek's collections of law. For the contemporary private collections of law, see S. WAGNER, *Der politische Kodex*, p. 18-19.

Allgemeines Landrecht (ALR) of 1794 by combining private, criminal and public law came out of date very soon, the Austri-

an *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* (ABGB) of 1811 is still in force today having celebrated its bicentennial.⁹⁴

.....
⁹⁴ See Wilhelm BRAUNEDER – Elisabeth BERGER (edd.), *Österreichs Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB). Eine europäische Privatrechtskodifikation*, I-III, Berlin 2010; Constanze FISCHER-CZERMAK and others (edd.), *Festschrift 200 Jahre ABGB*, I-II, Wien 2011; Heinz BARTA and others (edd.), *Kontinuität im Wandel. 200 Jahre ABGB (1811-2011)*, Innsbruck 2012; Barbara DÖLEMEYER – Heinz MOHNHAUPT (edd.), *200 Jahre ABGB (1811-2011). Die österreichische Kodifikation im internationalen Kontext*, Frankfurt am Main 2012.

Stephan Wagner

Politický kodex Josefa II.

Kromě kodifikace soukromého a trestního práva vznikl v Rakousku na přelomu 18. a 19. století i projekt kodifikace veřejného práva, tzv. Politický kodex (*Politischer Kodex*). Podle plánů Josefa von Sonnenfelse měl pokrýt celou oblast veřejné správy. Práce začaly kolem roku 1780 a s přestávkami pokračovaly až do roku 1818, avšak neskončily úspěšně. Studie se soustředí na ranou fázi projektu v době Josefa II. v osmdesátých letech 18. století a na otázku panovníkova postoje k projektu. Po retrospektivním ohlédnutí k době Marie Terezie následuje zevrubný rozbor složení komise pro vypracování Politického kodexu roku 1781. Poté analyzuje první návrhy komise a nakonec její úpadek za vlády Josefa II. Závěrem studie končí zamyšlením nad důvody selhání politického kodexu v této epoše.

KEY WORDS:

Joseph II; Austrian Enlightenment; codification; public law; Political Codex (*Politischer Kodex*); Joseph von Sonnenfels

Encyklopedie těšínských učenců

Leopolda Jana Šeršníka*

ONDŘEJ PODAVKA

Koncept *historia litteraria* (dějiny vzdělanosti) patří mezi témata, jimž se v České republice dostává v poslední době zvýšené pozornosti, především v souvislosti s osobností moravského úředníka, sběratele a badatele Johanna Petera Cerroniho.¹ Další z osobností, jež v českých zemích na tomto poli působila, byl všestranně vzdělaný exjezuita Leopold Jan Šeršník (1747–1814),² významná osobnost města Těšína, prefekt místního gymnázia a zakladatel a tvůrce zdejšího muzea a knihovny, jenž se

zasloužil také o obnovu města po požáru v roce 1789. O jeho životě, působení i jeho literárním díle existuje rozsáhlá literatura³ a rovněž vyšla řada jeho prací, které se původně dochovaly pouze v rukopise.⁴ Jen částečného zhodnocení se však dosud dostalo jeho nejzásadnějšímu publikovanému dílu – encyklopedii těšínských učenců *Nachrichten von Schriftstellern und Künstlern aus dem Teschner Fürstenthum* vydané v Těšíně v roce 1810, jež je předmětem této studie.⁵ Sleduje proces vzniku ency-

* Tento příspěvek vznikl v rámci řešení projektu *Johann Peter Cerroni a historia litteraria jeho doby I* (GAČR, P406/12/2254).

- ¹ Daniel POLAKOVIČ, *Hebraika v rukopisných biografických lexikonech učenců českých zemí z konce 18. století*, Listy filologické 137, 2014, s. 135–141; Martin SVATOŠ a kol., *Historia litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století*, Praha 2015; Johann Peter CERRONI, *Spisovatelé království českého = Scriptores regni Bohemiae*, do tisku připravují Jiří Matl – Ondřej Podavka – Martin Svatoš a kolektiv.
- ² Psán též Szersznik nebo Leopold Johann Scherschnick, popřípadě Scherschnick. V souladu s praxí v dosud vydaných českých psaných pracích věnovaných Šeršníkově jsem se rozhodl pro českou variantu jeho jména.
- ³ Základní literatura o Šeršníkově: Milan KUDĚLKA, *Leopold Jan Šeršník, (1747–1814). Život a dílo*, Ostrava 1957; *190 lat založení Muzeum i Biblioteki Leopolda Jana Szersznika 1802–1992*, Cieszyn 1993; Hanna ŁASKARZEWSKA – Anežka BAĎUROVÁ (ed.), *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznaney. Materiały y z konferencji naukowej*, Cieszyn, 6–7 listopada 1997, Cieszyn 1998. Seznam nejdůležitější literatury o Šeršníkově srov. *190 lat założenia*, s. 91–94; *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 4/I*, Praha 2008, s. 592; pro nejnovější literaturu Ondřej PODAVKA, *Leopold Jan Šeršník SJ a jeho encyklopedie učenců*, in: Martin SVATOŠ a kol., *Historia litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století*, Praha 2015, s. 173. Ke starší literatuře zejména M. KUDĚLKA, *Leopold Jan Šeršník*, s. 13–22.
- ⁴ Idzi PANIC (ed.), *Morwy szkolne ks. Leopolda Jana Szersznika*, Cieszyn 2003 (= Acta Historica Silesiae Superioris 14); Waclaw GOJNICZEK (ed.), *Leopold Jan Szersznik. Materiały genealogiczno-heraldyczne do dziejów szlachty księstwa cieszyńskiego*, Cieszyn 2004 (= Bibliotheca Tessinensis 1, Seria Polonica 1); Janusz SPYRA – Grzegorz M. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam quam misericordiam. Wybór pism i dokumentów dotyczących Leopolda Jana Szersznika*, Cieszyn 2014 (= Bibliotheca Tessinensis, 6, Series Polonica 3).
- ⁵ Z dosavadní literatury o *Nachrichten* především M. KUDĚLKA, *Leopold Jan Šeršník*, s. 108–119; Grazyna SZEWCZYK, *Dykcjonarz pisarzy i uczonych cieszyńskich Leopolda Jana Szersznika*, in: Jan Malicki – Kry-

klopedie, využívá ji jako zdroj informací o jeho známých i příbuzných a konečně se zabývá otázkou recepce Šeršníkovy práce.

Nachrichten nebyly zdaleka první encyklopedií učenců vzniklou v českých zemích, do doby jejich vydání zde vznikla na poli *historia litteraria* řada prací.⁶ Jako první se tomuto konceptu přiblížil Bohuslav Balbín svým průkopnickým dílem *Bohemia docta*.⁷ Na něj

během 18. století navázalo a své práce publikovalo mnoho učenců, mezi nimi například Magnoald Ziegelbauer,⁸ Jaroslav Schaller,⁹ Mikuláš Adaukt Voigt,¹⁰ František Martin Pelcl,¹¹ Josef Vratislav Monse,¹² František Faustin Procházka¹³ nebo společným dílem František Moravec a Adolf Pilař.¹⁴ Další práce byly vydány na počátku 19. století, především od Bohumíra Jana Dlabace¹⁵ a Johanna

styna Heska-Kwaśniewicz (edd.), *Śląskie Miscellanea. Literatura – folklor. Zbiór studiów* II, Wrocław 1989 (= Prace Komisji Historycznoliterackiej Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Katowicach 9), s. 57–69; Janusz SPYRA, *Życie i działalność ks. Leopolda Jana Szersznika (1747–1814)*, in: *190 lat założenia Muzeum i Biblioteki Leopolda Jana Szersznika 1802–1992*, Cieszyn 1993, s. 23, 29–30; Grzegorz M. CHROMIK, *Niemieckie rękopisy i druki Ks. Leopolda Jana Szersznika w zbiorach Książnicy cieszyńskiej*, in: H. ŁASKARZEWSKA – A. BAĐUROVÁ (edd.), *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznany*, s. 119–120.

⁶ Srov. M. SVATOŠ a kol., *Historia litteraria v českých zemích*.

⁷ Edice *Bohemia docta* pořídili Raphael UNGAR (*Bobuslai Balbini e S. I. Bohemia docta, opus posthumum* [...] I–III, Pragae 1776–1780) a CANDIDUS a S. Theresia (*Bobuslai Balbini [...] Bohemia docta* [...], Pragae 1777; *Bobuslai Balbini [...] Bohemiae doctae tractatus II^{us}*, Pragae Veteris 1777).

⁸ Magnoaldus ZIEGELBAUER – Oliverius LEGIPONTIUS, *Historia rei litterariae Ordinis S. Benedicti* [...] I–IV, Augustae Vindelicorum et Herbioli 1754.

⁹ Jaroslav SCHALLER a St. Josepho, *Kurze Lebensbeschreibungen jener verstorbenen Gelehrten Männer aus dem Orden der Frommen Schulen, die sich durch ihr Talent und besondere Verdienste um die Litteratur und Wissenschaften von der Errichtung dieses Institutes bis auf gegenwärtige Zeiten vorzüglich ausgezeichnet haben*, Prag 1799.

¹⁰ Především [Adauctus VOIGT], *Effigies virorum eruditorum atque artificum Bohemiae et Moraviae una cum brevi vitae operumque ipsorum enarratione* I–II, Pragae 1773–1775; též, *Acta litteraria Bohemiae et Moraviae*, I–II, Pragae 1775–1783.

¹¹ Od něj především [Franz Martin PELZEL] *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrter und Künstler, nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken* I–IV, Prag 1773–1782 (první dva díly byly překlady Voigtových *Effigies*, srov. předchozí poznámku); též, *Böhmische, mährische und schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten von Anfang der Gesellschaft bis auf gegenwärtige Zeit*, Prag 1786.

¹² Josephus Vratislaus MONSE, *Infulae doctae Moraviae*, Brunae 1779.

¹³ Faustinus PROCHASKA, *De saecularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis commentarius*, Pragae 1782; též, *De litterarum latinarum in Bohemia & Moravia restitutoribus Commentatio*, in: Adauktus Voigt, *Acta litteraria Bohemiae et Moraviae* II, 1783, s. 293–404; též, *Miscellaneen der böhmischen und mährischen Literatur, seltener Werke, und verschiedener Handschriften* I–III, 1784–1785.

¹⁴ Adolphus PILARZ a S. Floro – Franciscus MORAVETZ a S. Antonio, *Moraviae historia politica et ecclesiastica cum notis et animadversionibus criticis probatorum auctorum* I–III, Brunae 1785–1787.

¹⁵ Od něj především *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Teil auch für Mähren und Schlesien* I–III, Prag 1815.

Jakoba Heinricha Czikanna.¹⁶ Řada prací uvedených autorů i dalších učenců zůstala pouze v rukopise.¹⁷ Ke konceptu dějin vzdělanosti přispěly také některé osobnosti, které působily ve Vídni.¹⁸ Rovněž v rámci Slezska měl Šeršník na koho navazovat, v tomto případě zejména na Karla Konrada Streita.¹⁹

Nachrichten nebyly ani první Šeršníkovou encyklopedickou prací – již roku 1775 vydal latinský spis *De doctis Reginae-Hradecensibus Commentarius ad doctissimum virum Stanislaum Wydra*.²⁰ Šlo však o krátké dílko, jež na 30 stranách obsahovalo kromě úvodu a jedné přílohy stručná hesla věnovaná 26 osobnostem spjatým

s Královéhradeckým krajem, ať už se zde narodily, působily nebo vydaly některé ze svých děl.²¹ Právě v této oblasti totiž tehdy Šeršník krátce pracoval v rodině krajského hejtmana Karla Josefa Bienenberka jako vychovatel. Hesla se věnují osobnostem z různých oborů (matematici, astronomové, překladatelé, církevní i univerzitní hodnostáři, faráři, autoři filozofické i teologické literatury, básníci apod.) včetně nepíšících vzdělanců. Vedle katolíků věnoval Šeršník medailon také například humanistickému překladateli, básníkovi a pedagogovi Pavlovi Aquilinatovi (narozen před rokem 1520 – zemřel asi 1569).²² Podmínkou pro zařazení do *De doctis* byla pouze učenost

¹⁶ Johann Jakob Heinrich CZIKANN, *Die lebenden Schriftsteller Mährens*, Brünn 1812; Johann Jakob CZIKANN – Franz GRÄFFER, *Österreichische National-Enzyklopädie, oder alphabetische Darlegung der wissenschaftlichsten Eigenthümlichkeiten des österreichischen Kaiserthumes I–VI*, Wien 1835–1837.

¹⁷ Např. *Bibliotheca Bohemica* M. Ziegelbauera (Knihovna Národního muzea, sign. VI C 5), *Lexicon eruditorum Leopolda Schwambergera* (celkem tři rukopisy, např. Národní knihovna ČR, sign. XXIII E 27), *Kurzgefasste Biographien einiger Prämonstratenser* B. J. Dlabáče (Knihovna královské kanonie premonstrátů Strahov, sign. DF IV 41) nebo *Nachrichten über die Lebensumstände verstorbener und itzt lebender Schriftsteller Mährens* a *Scriptores Regni Bohemiae* Johanna Petera Cerroniho (Moravský zemský archiv v Brně, G 12, Cerr. I, č. 83–87, resp. 99–122).

¹⁸ Zejména Josef Valentin Zlobický a Maximilián Václav Schimek. O nich zejména JOSEF VINTR – JANA PLESKALOVÁ (edd.), *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození. J. V. Zlobický (1743–1810) a současníci. Život, dílo, korespondence = Wiener Anteil an den Anfängen der tschechischen nationalen Erneuerung. J. V. Zlobický (1743–1810) und Zeitgenossen. Leben, Werk, Korrespondenz*, Praha 2004; Stefan Michael NEWERKLA – Václav PETRBOK – Taťána VYKYPĚLOVÁ, *Maximilian Schimek. Vorläufer der wissenschaftlichen Slavistik. Leben, Werk, Editionen*, Wien 2014 (= Bohemoslavica abscondita 2).

¹⁹ Karl Konrad STREIT, *Alphabetisches Verzeichniß aller im Jahr 1774. in Schlesien lebender Schriftsteller*, Breslau 1776. O tomto spise jako o Šeršníkově prameni pojednává a obě práce srovnává G. SZEWczyk, *Dykjonarz pisarzy*, s. 59–63.

²⁰ O něm podrobněji O. PODAVKA, *Leopold Jan Šeršník SJ*, s. 179–182.

²¹ Leopold Ioannes SCHERSCHNICK, *De Doctis Reginae-Hradecensibus Commentarius ad doctissimum virum Stanislaum Wydra*, Pragae 1775, s. 5–22. Heslům předchází úvod ve formě dopisu adresovaného Šeršníkovu příteli S. Vydrovi a dílko uzavírá edice listiny Maxmiliána II. z roku 1567, jíž polepšil erb bratrům Janovi a Filipovi Balbínům z Vorličné.

²² TAMTĚŽ, s. 19–20. O něm Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, I, Praha 1966, s. 94–99.

dané osoby. Z celkových 26 popisovaných osobností jich 17 žilo a působilo v době předbělohorské, největší pozornosti se však od Šeršníka dostalo Bohuslavu Balbínovi,²³ jehož *Bohemia docta* byla Šeršníkovým nejdůležitějším zdrojem informací.

O čtvrt století později mladší Šeršníkovy *Nachrichten* vykazují značný posun. Nejviditelnější změnou je rozsah publikace – oproti 30 stránkám *De doctis* mají *Nachrichten* 220 stran. Až do strany XXI tvoří *Nachrichten* věnování díla městské radě a deputaci a předmluva, za nimi (s. 23–193) následují biografické a bibliografické záznamy o celkem 109 osobnostech Těšínska. Od s. 194 se dále nacházejí seznamy autorů, seřazené chronologicky, podle místa narození autorů, podle oborů jejich působnosti a konečně abecedně. Další výrazný rozdíl spočívá v jazyku práce – od latiny se Šeršník přesunul k němčině, v níž napsal většinu svých prací po návratu do Těšína. Dále je na některých jeho dílech napsaných v Čechách – vedle o *doctis* zejména *Ueber den Ursprung und die*

*Aufnahme der Bibliothek am Clementinischen Collegium zu Prag*²⁴ – patrně, že původně měl v úmyslu zpracovat obecnější téma a vydané práce jsou v podstatě dílčími výstupy.²⁵ Oproti tomu během svého působení v Těšíně již neměl Šeršník takové ambice a díla zde vytvořená nevznikla na okraj práce na větších projektech, nýbrž soustředil svůj zájem na oblast Těšínska, jak píše i v dopise Czikanovi ze 17. června 1808.²⁶ Proto také *Nachrichten* nevznikly „mimochodem“ například při práci na encyklopedii slezských učenců, ale cíleně v této podobě. Tímto cílem bylo dokázat pomocí encyklopedie dějin vzdělanosti, že Těšínsko není žádnou intelektuální pustinou.²⁷

Příčinou tohoto vymezení práce je Šeršníkův vztah k Těšínsku a jeho minulosti. Dokládají to i jeho slova v předmluvě k *Nachrichten*. Na jejím začátku uvádí, že se jeho láska k historii odedávna zaměřovala na jeho vlast a že i v cizině sbíral a sledoval vše, co k ní mělo nějaký vztah.²⁸ Svou vlastní zde míní právě Těšínsko – „*toto město a malý stát, jehož hlavou je*“.²⁹ Píše

.....
²³ TAMTÉŽ, s. 6–9.

²⁴ Vyšlo v Ignatz von BORN (ed.), *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen [...]* I, Prag 1776, s. 258–286.

²⁵ O tom M. KUDĚLKA, *Leopold Jan Šeršník*, s. 56.

²⁶ „*Mein historisches Studium [...] schranket sich auf mein kleines Vaterland, das Teschnische, ein.*“ J. SPYRA – G. M. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam*, s. 307, dopis č. II/40.

²⁷ „*Ich suchte [...] durch diese Sammlung der Gelehrten, welche das Teschner Gebiet in dem verfloßenen tausendjährigen Zeitraume geliefert, darzuthun: dass diese Stadt und der kleine Staat, von dem sie das Haupt ist, nicht bloss durch ihr Alter, sondern vielmehr durch Männer, welche im Fache der Gelehrsamkeit der Menschlichkeit wichtige Dienste geleistet, empfehlungs- und achtungswürdig sey.*“ Leopold Johann SCHERSCHNIK, *Nachrichten von Schriftstellern und Künstlern aus der Teschner Fürstenthum*, Teschen 1810, s. XV.

²⁸ „*Meine Vorliebe zur Geschichte war von jeher auf meinen Vaterland gerichtet, und auch in der Fremde liess ich mir stets angelegen seyn, alles zu sammeln und aufzumerken, was einigen Bezug auf dasselbe hatte.*“ TAMTÉŽ, s. XII.

doslova, že předkládaný spis má dokázat, že také Těšínští mají zásluhu o literaturu a že i odtud pocházejí nebo zde žijí osoby, jež se proslavily v učeném světě.³⁰ Šeršník se tedy prezentuje jako lokální patriot, pro nějž má velký význam poukázat na dosažený rozvoj země, s níž se ztotožňuje a které chce tak prokázat službu.³¹

Přes uvedené rozdíly mají *De doctis* i *Nachrichten* některé charakteristiky společné. Obdobná jsou zejména kritéria pro zařazení jednotlivých osobností – Šeršník se rozhodl pojednat o osobnostech, které se zde narodily, i o lidech, kteří sem přesídlili teprve v průběhu svého života a působili zde. Ze 109 osob, jimž je v *Nachrichten* věnován medailon, jich pouze 23 pochází z Těšina a ze zbylého Těšínska dalších 36.³² Opět se tedy nejedná o sbírku portrétů místních rodáků. Šeršník to zdůvodňuje tím, že mnohé osobnosti starověkého Říma se rovněž nenarodily právě v Římě.³³

Také v *Nachrichten* se projevuje širší Šeršníkovy zájmy – mají zde své místo

teologové, kazatelé, filozofové, přírodovědci, lékaři, historici, spisovatelé, umělci, právníci i další. Kromě toho, že pro zařazení medailonu osobnosti do *Nachrichten* nehrálo žádnou roli místo původu ani obor působnosti, nezohledňoval Šeršník ani jazykové hledisko a uvádí díla česká, latinská, německá i polská. Rovněž konfesijní stránka nebyla pro Šeršníka rozhodující – v *Nachrichten* se hesla věnují katolíkům, protestantům i Židům, i když hesel zaměřených na nekatolíky je zde málo, což mu vytkli i autoři dvou recenzí *Nachrichten* (k tomu níže). Šeršník malé množství hesel o protestantských učencích zdůvodnil v poznámce k heslu o Traugottu Bartelmovi tím, že ačkoli protestanty několikrát žádal o informace, nedostalo se mu ničeho než příslibů.³⁴ Svému příteli Cerronimu 18. ledna 1810 pak napsal, že čekal tři čtvrtě roku.³⁵ Nadto Šeršník zařadil mezi osobnosti z městského nebo venkovského prostředí také několik šlechticů včetně vévodů

²⁹ „[...] diese Stadt und der kleine Staat, von dem sie das Haupt ist.“ TAMTÉŽ, s. XV.

³⁰ „[...] gegenwärtige Schrift [...] zum Beweise dienen soll, dass auch wir Teschner litterarische Verdienste aufzuweisen haben; dass auch wir Männer theils hervorgebracht, theils innerhalb unsern Mauern beherberget, die einen ausgezeichneten Ruhm in der gelehrten Welt erworben und hinterlassen haben. [...] Freylich waren nicht alle, die ich angeführt, aus dem Teschenschen gebürtig; waren denn aber die weisesten und beredtesten unter den Römern auch lauter Römer von Geburt? „Wem sollte es unbekannt seyn, dass Cicero von Arpinum, Livius von Padua, Virgil von Mantua, Ovid von Sulmo, Horaz von Venusia etc. gebürtig gewesen? Genug, dass sie bey uns gelebet und sich um uns verdient gemacht!“ TAMTÉŽ, s. [VI]–[VII], XV.

³¹ O osvěcenském patriotismu Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha 1999, s. 62–66; František KUTNAR, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnému a společenskému obsahu české doby obrozenské*, Praha 2003, s. 81–84; Miloš ŘEZNÍK, *Formování moderního národa. (Evropské „dlouhé“ 19. století)*, Praha 2003, s. 47–50.

³² L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 199–200 (*Verzeichniss der Gelehrten nach den Geburtsorte*).

³³ Srov. pozn. 30.

³⁴ M. ŘEZNÍK, *Formování moderního národa*, s. 51.

³⁵ J. SPYRA – G. M. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam*, s. 318, dopis č. II/44.

těšínských Friedricha (asi 1480/3–1507) a Václava III. Adama Těšínského (1524–1579³⁶) a vévody Alberta Kazimíra Sasko-Těšínského (1738–1822). Ani nyní tedy není pro Šeršníka podmínkou pro zařazení osobnosti mezi těšínské vzdělance písemná produkce nebo umělecká činnost.³⁷ Oproti *De doctis* však převažují moderní autoři – celkem 63 osobnosti řadí Šeršník ve svém neúplném chronologickém přehledu k 18. a 19. století.³⁸ Nejmladšími osobnostmi jsou Ignaz Beidtel, pozdější profesor práva v Olomouci a Lvově, moravsko-slezský zemský advokát a soudní rada, a lékař Johann Kostein, oba narozeni v roce 1783.

Na konci úvodu uvádí Šeršník stručný přehled použité literatury³⁹ a zmiňuje se zde i o dalších způsobech získávání infor-

mací pro *Nachrichten* – snažil se je získat rovněž osobně od jiných učenců,⁴⁰ mezi nimi též od nekatolíků a rovněž od Židů.⁴¹ Některé osobnosti uvádí jmenovitě. Kupříkladu v závěru úvodu zmiňuje svého někdejšího učitele Jana Kubíčka, který mu poskytl četné informace zejména o osobnostech Frýdecka. Mapu Těšínska vydanou pedagogem a amatérským kartografem Jonášem Nigrini (zemřel 1742)⁴² Šeršníkovi poskytl jeho přítel David Pisch.⁴³ V hesle o lékaři Johannu Burym Šeršník píše, že za informaci o něm děkuje Janu Brzuskovi (1757–1840).⁴⁴ Mnohé se tak Šeršník dozvěděl z ústního podání, někdy znal osobně přímo popisované učence. Další zdroje, například *Zrcadlo Slawného Margkrabstwij Morawského* Bartoloměje Paprockého z Hlohoh,⁴⁵ *Allgemeines Gelehrtenlexi-*

.....
³⁶ Šeršník mylně uvádí rok narození 1526.

³⁷ „Ich dachte: dass man dem ungeachtet Gelehrsamkeit besitzen kann: wenn man auch dieselbe nicht schriftlich zu Markte trägt. Manche wurden genannt, die sich bloss durch Verfertigung von Kunstsachen oder Maschinen, bisweilen ohne darüber erhaltenen Unterricht, ausgezeichnet haben. Immer ist es eine bewunderungswürdige, und wünschenswerthe Gabe: durch blosses Nachdenken, und aus sich selbst das hervorzu-bringen: wozu andere fremder Leitung und des Unterrichts bedürfen.“ L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. XIX–XX.

³⁸ TAMTÉŽ, s. 196–198. Srov. TAMTÉŽ, s. XVIIn.

³⁹ O Šeršníkových pramenech Grazyna SZEWCZYK, *Dykcjonarz pisarzy*, s. 59–64.

⁴⁰ „Exners, Kundmanns, Hennels, Hankes und Streits Werke, Beyträge zur Fortsetzung der Bibliotheca S. I. Sotvelli Msc. Polzers Biographische Nachrichten Msc. und des [...] Herrn Joseph Karl Schipp Historia Ecclesiae et Parochiae Fridecensis Msc.“ TAMTÉŽ, s. XX.

⁴¹ Např. v hesle o doktoru medicíny Heimannu Holländerovi Šeršník píše, že se na něj ptal jeho souvěrců, ale nedozvěděl se o něm od nich nic bližšího. TAMTÉŽ, s. 93.

⁴² O něm CONSTANTIN VON WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, XX, Wien 1869, s. 354; *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, IV, Martin 1990, s. 289.

⁴³ TAMTÉŽ, s. 123. Srov. též J. SPYRA – G. M. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam*, s. 322–323, dopis č. II/45. O Pischovi srov. níže v hlavním textu.

⁴⁴ L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 69. Brzuska byl těšínský děkan a přírodovědec, o něm TAMTÉŽ, s. 66–68.

⁴⁵ TAMTÉŽ, s. 91.

con Christiana Gottlieba Jöchera⁴⁶ nebo *Historia Societatis Jesu Provinciae Bohemicae* Jana Schmidla,⁴⁷ uvádí ve zkrácené podobě u jednotlivých hesel, někdy pouze prostým jménem autora. Vycházel pochopitelně rovněž z vydaných i nevydaných⁴⁸ děl jednotlivých učenců, v případě některých z nich to byly jeho jediné zdroje.⁴⁹

O některých okolnostech vzniku a dokončení *Nachrichten* nás zpravuje Šeršníkovra korespondence. Milan Kudělka se domnívá, že Šeršník na nich pracoval již od přelomu století,⁵⁰ soudě tak podle Šeršníkovra dopisu Cerronimu z 18. května 1801 a Cerronihova odpovědi ze 13. června. Tehdy se sice Šeršník Cerronihova skutečně ptal, zda nezná nějaké těšínské učence,⁵¹ a Cerroni mu odpověděl, že kromě Šeršníka nezná žádného.⁵² Šeršník se však Cerronihova ptal v souvislosti se sběrem materiálu ke svým dějinám těšínského gym-

názia. Ačkoli lze předpokládat, že Šeršník připravoval *Nachrichten* několik let, z této dvojice dopisů nevyplývá, že by na nich pracoval již tehdy. Cerronihova reakce však patrně Šeršníka pohnula k tomu, aby začal encyklopedii těšínských vzdělavců sepsovat, jak naznačují jeho slova právě v dopise Cerronimu z 18. ledna 1810.⁵³ Informace o některých osobnostech měl jistě zjištěné nejpozději roku 1807 – 13. září toho roku posílá Cerronihova synovci Czikannovi informace o Janu Janíkovci, Josefu Božkovi, Františku Bezeckém a Janu Brzuskovci, které se objevují i v *Nachrichten*.⁵⁴ O necelý rok později, 30. srpna 1808, mu již píše o jedenácti dalších osobnostech.⁵⁵

Je rovněž otázkou, kdy Šeršník svoje *Nachrichten* dokončil. Jeho dedikace knihy městské radě a deputaci, v níž píše, že je sepsal jako pobídku k podílení se na oslavách tisíciletého výročí (legendárního)

.....
⁴⁶ TAMTÉŽ, s. 121.

⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 90.

⁴⁸ Zde např. deník Johanna von Tylgner, uložený v Książnici Cieszyńské, sign. DD VII 44, o němž G. M. CHROMIK, *Niemieckie rękopisy i druki*, s. 118.

⁴⁹ Např. L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 71 (Johann Chmel), 76 (Franz Dietrich), 84 (Friedrich Fröhlich), 116 (Daniel Louge).

⁵⁰ „Když Šeršník začínal pracovat na *Nachrichten*, upozorňoval ho Cerroni na nedostatek materiálu; nezná prý sám na Těšínsku jiného literáta kromě Šeršníka.“ M. KUDĚLKA, *Leopold Jan Šeršník*, s. 116.

⁵¹ „Itzt hätte ich manches zu wissen nöthig, da ich mich mit der Geschichte des hierortigen Gymnasiums abgebe [...] und außer einigen Annuae nichts in Händen [...] habe [...]. Ich weiß daher nicht, wo ich die Namen der Teschner Superioren, die zugleich Präfecten gewesen, erfahren werde? Sind ihnen keine Teschner Gelehrten bekannt?“ J. SPYRA – G. M. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam*, s. 257, dopis č. II/12.

⁵² „Von Teschner Gelehrten weiß ich keinen einzigen, den Leopoldum Scherschnik ausgenommen, weil ich mich blos auf Mähren beschränket.“ TAMTÉŽ, s. 260, dopis č. II/13.

⁵³ „Ich ließ mich nicht durch Ihre Antwort abschrecken, die Sie mir vor einigen Jahren auf mein Ansuchen um Beyträge zu diesem Zwecke gaben, daß Sie keinen Schriftsteller kennen außer mir.“ TAMTÉŽ, s. 317, dopis č. II/44.

⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 300–301, dopis č. II/38.

⁵⁵ TAMTÉŽ, s. 313–317, dopis č. II/43.

založení města, jež se měly konat v roce 1810, je datována 26. listopadem 1808,⁵⁶ kdy ještě nepochybně na *Nachrichten* stále pracoval. Podle poznámky na poslední straně dochovaného rukopisu by bylo možné spolu s Milanem Kudělkou usuzovat, že 12. října 1809 dokončil Šeršník rukopis.⁵⁷ To však nesouhlasí s informacemi, které získáváme opět z knihy samotné a ze Šeršníkovy korespondence s Cerronim. V několika heslech se totiž objevují i zmínky o událostech nejen z roku 1809,⁵⁸ ale v jednom případě také o dekretu z 9. ledna 1810.⁵⁹ Navíc heslo o vévodovi Albertu Kazimírovi Sasko-Těšínském, o jehož dalších zvláštnostech se zmíním níže, je jako jediné z hesel datováno, a sice rovněž až 9. lednem 1810. Následně 18. ledna 1810 posílá Šeršník Cerronimu rukopisné *Verzeichnisse der Teschner Gelehrten* a poznamenává, že možná Cerroni sám zjistil něco, čím by bylo možné *Nachrichten* doplnit nebo opravit.⁶⁰ Cerroniho odpo-

věď se nedochovala, ale 19. února mu píše Šeršník, že svůj rukopis obdržel 17. února, a děkuje mu za doplňky a informaci o Třanovském, kterého dle svých slov neznal.⁶¹ Poděkování Cerronimu se nachází i v *Nachrichten* za heslem o Třanovském.⁶² Šeršník tedy na *Nachrichten* pracoval ještě několik měsíců na přelomu let 1809 a 1810. Dne 8. března 1810 však již píše Cerronimu, že dosud byl vytištěn jeden arch *Nachrichten*.⁶³ O měsíc později píše Czikanovi, že tisk postupuje pomalu;⁶⁴ 27. října jej informuje, že pro něj má již dlouho připravené tři výtisky.⁶⁵

Původně Šeršník zamýšlel pojmenovat svou druhou encyklopedii jinak. Upozornil na to již Milan Kudělka s poukazem na přípis cizí rukou na konci Šeršníkova dopisu Cerronimu z 18. ledna 1810: „*Teschner Bibliothec oder Schriftsteller aus dem Teschner Fürstenthume*.“⁶⁶ Ještě poněkud odlišný název byl na titulní straně rukopisu *Nachrichten*; poté byla jeho část

⁵⁶ „[...] als eine Aufforderung zur Antheilnahme an der im J. 1810 zu haltenden tausendjährigen Jubelfeyer [...].“ L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. [VI]. Rovněž jeho přemluva začíná slovy: „Im künftigen Jahre 1810 wird ein sehr merkwürdiger und interessanter Tag für uns Teschner erscheinen.“ TAMTÉŽ, s. [XI].

⁵⁷ M. KUDĚLKA, *Leopold Jan Šeršník*, s. 116.

⁵⁸ L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 50–51, 84, 100, 167.

⁵⁹ TAMTÉŽ, s. 95.

⁶⁰ J. SPYRA – G. M. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam*, s. 317–318, dopis č. II/44.

⁶¹ TAMTÉŽ, s. 267, dopis č. 5. Heslo Trzanowsky Georg (L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 152–153) se skutečně na příslušném místě rukopisu mezi hesly *Trnka Joseph* a *Von Tylgner Johann* původně nenacházelo (Książnica Cieszyńska, DD IV 16, f. 119), je zde pouze značka odkazující na dodatečně napsaný text na okraji (TAMTÉŽ, f. 118–119).

⁶² L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 153.

⁶³ J. SPYRA – G. M. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam*, s. 326, dopis č. II/47.

⁶⁴ TAMTÉŽ, s. 327, dopis č. II/48.

⁶⁵ TAMTÉŽ, s. 333–334, dopis č. II/53.

⁶⁶ TAMTÉŽ, s. 318, dopis č. II/44.

přeskrtnána a opravena, avšak přesto je rozeznatelná a zněla: „*Teschner Bibliothek oder Verzeichniß der Schriftsteller aus dem Teschner Fürstenthum*.“⁶⁷ Začátek dřívějších verzí názvů však zůstal v nadpisu prvního ze seznamů otištěných na konci knihy: „*Chronologisches Verzeichniss über die Teschner Bibliothek*,“⁶⁸ na což upozorňuje i autor jedné z recenzí *Nachrichten* (blíže níže). Svou volbu slova *Bibliothek* pro název svého *Werkchen*, jak Šeršník svou encyklopedii jednou označil,⁶⁹ zdůvodňuje v dopise Cerronimu z 19. února 1810 – poukazuje na krátkost zamýšleného titulu, který zároveň vystihuje obsah práce a obor, k němuž náleží, tedy *historia litteraria*.⁷⁰ Cerroni tedy zřejmě měl k tomuto názvu výhrady, ačkoli z Šeršníkova dopisu vyplývá, že mu jej sám navrhnul.⁷¹ Zamýšlený název knihy se tak několikrát změnil a ještě v únoru 1810 měl znít *Teschner Bibliothek*.

Definitivní rozhodnutí pro výraz *Nachrichten*, který Šeršník použil jako obecné označení své práce ve svých dopisech Cerronimu z 18. ledna 1810 a 19. února 1810,⁷² padlo zřejmě až na poslední chvíli.

Rozsah hesel se pohybuje od několika řádek po několik stran – nejdelší hesla jsou věnována Josefu Vusínovi,⁷³ Georgu Josephu Ulrichu Zaugeliovi von Altenbach⁷⁴ a vévodovi Albertu Kazimírovi Sasko-Těšínskému.⁷⁵ Za jménem osobnosti následují údaje o místě a době narození a uvedení oboru působnosti, poté údaje o příbuzných, o vzdělání a další informace o životě osobnosti, případně údaj o smrti. Některá, zejména rozsáhlejší hesla obsahují podrobnější údaje, někdy i vnitřní charakteristiky osobnosti.⁷⁶ U některých hesel je seznam prací příslušného učenice uspořádaný chronologicky.

67 Książnica Cieszyńska, DD IV 16, f. 3.

68 L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 194.

69 TAMTÉŽ, s. IX; J. SPYRA – G. M. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam*, s. 318, dopis č. II/44.

70 „*Was den Titel betrifft, so bewunderte ich von jeher die Kurze derselben bey den Römern und Griechen und suche sie nachzuahmen. [...] Zweytens [soll] der Titel sogleich den Inhalt des Werkes und in welches Fach dasselbe geböre, andeuten. Ich glaube, mein Titel habe beide Eigenschaften: Es ist kurz und das Wort Bibliothek weist auf die litterar Geschichte hin.*“ Následně vysvětluje použití slova „Bibliothek“ u řady autorů ve významu souboru zpráv („*Nachrichten*“) o spisovatelích. TAMTÉŽ, s. 320, dopis č. II/45.

71 „*Was thut aber einem Freunde nicht zu gefallen? Ich nahm den von Ihnen verschlagenen Titel an.*“ TAMTÉŽ. Cerroni své výhrady pravděpodobně sdělil v odpovědi na Šeršníkův dopis z 18. ledna 1810, která se ale nedochovala.

72 J. SPYRA – G. M. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam*, s. 318, 320, dopis č. II/44–45. Srov. též pozn. 71.

73 L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 170–181.

74 TAMTÉŽ, s. 181–193, od s. 184 jej však tvoří Zaugeliův dopis „*an die Herren Maire und Municipal-Beamten der Stadt Strassburg*“ z 18. ledna 1791.

75 TAMTÉŽ, s. 23–48. O tomto heslu srov. níže.

76 „*Er besass viele schönen Eigenschaften: die Ehrfürcht gegen ihn einflössten. Er war eingezogen, herablassend, leutselig, geduldig, gotteseüchtig, für die Tugend und Religion ganz lingenommen und eifernd.*“

Protože ve svých *Nachrichten* Šeršník věnoval větší množství hesel žijícím osobnostem, dosvědčuje tato encyklopedie do jisté míry šíři jeho kontaktů, pochopitelně pouze s osobami spjatými s Těšínskem, protože ty jsou zde předmětem jeho zájmu.⁷⁷ Navíc pouze u několika osobností Šeršník výslovně zmiňuje, že je osobně zná nebo znal, u dalších to však lze předpokládat. Některé působily v Těšíně jako učitelé a například Anton Valentin Schneider (1740–1806) byl v letech 1784 až 1786 prefektem těšínského gymnázia.⁷⁸ Šeršník je tak nepochybně znal. O dalších, například o Ignazi Chambrézovi nebo Adamovi Nechayovi, to můžeme vědět díky jiným zdrojům,⁷⁹ u jiných na to lze usuzovat na základě některých informací a hodnocení osob,

o nichž je možné předpokládat, že jich Šeršník nabyl právě díky osobní známosti. Takové jsou třeba v hesle o Ignazovi Beidtelovi (1783–1865), který v devadesátých letech 18. století studoval v Těšíně. Šeršník píše mimo jiné o jeho talentu, pílě i to že se nyní zabývá sepisováním vlastní učebnice. Že by se oba osobně znali nebo byli alespoň v písemném kontaktu, zde však výslovně uvedeno není.⁸⁰ Podobně v hesle o Kajetánu Johannu Gattym píše, že přišel jako kaplan do Zářičí, kde žije v největší spokojenosti a cele se věnuje duchovní péči.⁸¹

Mezi prvními hesly encyklopedie jsou medailony věnované dvěma někdejšími studentům těšínského gymnázia na přelomu 18. a 19. století. Starší z nich je mechanik František Bezecný,⁸² o jehož

(*Löhn Anton Alois*, TAMTÉŽ, s. 114) „Die Missionen verrichtete er mit dem grösstem Eifer: Tag und Nacht war er beschäftigt die verirrten Seelen auf den rechten Weg zurück zu führen. Nicht die Entlegenheit der Örter, nicht die Raubigkeit der Gebirge und Wälder hielten ihn in seinen Wanderungen auf. Dabey führte er ein strenges Leben [...]“ (*Rapalius Stanislaw*, TAMTÉŽ, s. 136) „Er war ein sehr kluger, rechtschaffener, gegen Arme wohlthätiger Herr, und ein wahrer Landesvater.“ (*Wenzel Adam, Herzog zu Teschen*, TAMTÉŽ, s. 160).

⁷⁷ V době napsání *Nachrichten* již nebyl Šeršník v kontaktu s nikým z Čech, poslední z jeho českých korespondentů, Stanislav Vydra, zemřel r. 1804. O Šeršníkových korespondenčních stycích srov. především J. SPYRA – G. M. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam*, s. 35–53.

⁷⁸ Zajímavé hodnocení o něm Šeršník uvádí v souvislosti se Schneiderovým návratem do Těšína dva měsíce před smrtí, kdy nastoupil úřad děkana a další funkce: „Alles freute sich in Teschen einen Mann von ausgezeichneten Eigenschaften und mannichfaltigten Tugenden und Kenntnissen zum Seelsorge erhalten zu haben, und erwartete zuversichtlich von seiner bekannten Gutmüthigkeit, Geseiligkeit, Freymüthigkeit und christlicher mit regem Eifer verbundenen Denkungsart, von der er ganz beseelt war, abzweckende Einrichtungen.“ L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 144–145.

⁷⁹ Oba Šeršník zmiňuje ve svých dopisech Cerronimu a Czikanovi. J. SPYRA – G. M. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam*. O obou srov. níže v hlavním textu.

⁸⁰ L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 51.

⁸¹ TAMTÉŽ, s. 86.

⁸² TAMTÉŽ, s. 52–56. Bezecného životní data se nepodařilo zjistit. O něm František Ladislav RIEGER (ed.), *Slovník naučný* I, Praha 1860, s. 680, Rostislav VOJKOVSKÝ, *Z minulosti Dobré a jejího okolí*, Doberské listy, 2005, č. 7, s. 9–10.

píli se Šeršník vyjadřoval velmi pochvalně.⁸³ Nejprve Bezečný navštěvoval školu v Dobré, poté gymnázium v Rudách (Rauden) a po jeho zrušení od roku 1801 gymnázium v Těšíně. Získal také hudební znalosti a naučil se sestavovat fortepiana a hudební automaty. Svými schopnostmi se mu podařilo upozornit na sebe arcikněžnu Marii Ludoviku, která tehdy pobývala ve Skoczówě. Ta jej vzala s sebou do Vídně, kde získal od císaře Františka stipendium ve výši 300 zlatých ročně, navýšené těšinským vévodou Albertem Kazimírem o 20 zlatých měsíčně. Vynalezl rovněž několik strojů.⁸⁴ Na těšinském gymnáziu studoval také známý mechanik a konstruktér Josef Božek (1782–1835),⁸⁵ a to v letech 1799–1803. Tehdy Šeršník rozpoznal jeho talent a napomohl jeho dalšímu rozvoji.⁸⁶

Heslem věnovaným Nikolau Krebsovi (1728–1796)⁸⁷ Šeršník naopak připomněl muže, jehož žákem sám byl. Krebs byl

od roku 1748 členem jezuitského řádu, působil v Těšíně, v Olomouci, v Praze a od roku 1772 až do smrti v Jindřichově Hradci. Šeršník byl jeho žákem ve třetí a čtvrté gramatikální třídě a ještě po téměř 50 letech na něj vzpomínal jen v dobrém jako na mezi žáky oblíbeného a v mnoha oborech zběhlého učitele. Mimo jiné v sobě podle Šeršníka spojoval přirozené nadání, nesmírnou skromnost a laskavost, dále Šeršník zmiňuje jeho přátelskou a poctivou povahu, nezištné smýšlení a další vlastnosti.⁸⁸ Kromě něj vzpomínal také Františka Mezitzkého (1713–1796), kterého poznal v roce 1772 během svého pobytu v Praze a jež podle svých slov přesvědčil, aby vydal báseň *Nepomuceneis* Matyáše Eudonia Persica.⁸⁹

Ve velké vážnosti měl Šeršník také několik svých mladších vrstevníků, mezi nimi frýdeckého faráře a autora několika knih mimo jiné o dějinách místních

⁸³ „Da er aber eine grosse Lust zum Lernen empfand: so hatte er sich einen nothdürftigen Unterricht im Lesen verschafft, und das noch Fehlende durch anhaltenden Fleiss ersetzt. [...] Seine Geschicklichkeit erwarb ihm auch da Kost und Quartier.“ L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 52–53.

⁸⁴ TAMTÉŽ, s. 56.

⁸⁵ O něm *Biografický slovník českých zemí* VI, Praha 2007, s. 106.

⁸⁶ L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 61–66. Je zvláštní, že v biogramu a v seznamech v závěru knihy uvádí odlišná data Božkova narození (1785, s. 61) a (1783, s. 198), navíc obě chybná, a rovněž chybné křestní jméno Johann (s. 61, 214). Na jiných místech však uvádí správné jméno (s. 198, 199, 214).

⁸⁷ TAMTÉŽ, s. 105–108, s. v. Krebs Niklas. O něm Heribert STURM (ed.), *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder* II, München 1984, s. 295.

⁸⁸ „[...] als er mit den schönen Naturgaben die grösste Bescheidenheit und Leutseligkeit zugleich verband. Sein freundliches und biederes Wesen, seine angenehmen Gesichtszüge, noch mehr aber seine edle uneigennützigte Denkungsart mit vorkommender Dienstbereitsamkeit verknüpfet, endlich seine muntern mit seinem Witze gewürzten Gespräche machten ihn bey jedermann beliebt und verehrungswürdig.“ TAMTÉŽ, s. 106–107.

⁸⁹ TAMTÉŽ, s. 118. Kniha vyšla následujícího roku jako *Nepomuceneneidos libri VIII*.

a okolních kostelů Josepha Karla Schippa (1751–1836),⁹⁰ o němž píše, že díky jeho neutuchajícímu nadšení jeho diecéze stále více vzkvétá.⁹¹ Velké zásluhy o Těšínsko připisuje také Adamovi Nechayovi (1749–1820)⁹² a Josefu Vusínovi (1753–1813). Nechay podobně jako Šeršník vstoupil do jezuitského řádu, na přelomu šedesátých a sedmdesátých let studoval a působil v Čechách a několik let po zrušení řádu se vrátil do Těšína. Na rozdíl od Šeršníka se však věnoval právu a působil v Těšíně jako advokát a v letech 1780 až 1805 jako sekretář. Byl to právě on, kdo Cerronimu 25. ledna 1814 dopisem oznámil smutnou novinu o Šeršníkově smrti.⁹³ Vusín byl projektantem a stavitelem silnic v českých zemích, později ředitelem stavby silnic na Moravě a Slezsku. Od roku 1775 působil v Opavě a v oblasti severní Moravy a Slezska zůstal do poloviny osmdesátých let 18. století. Od roku 1805 pobýval v Těšíně. Okolo roku 1777 s ním Šerš-

ník „*vešel ve známost a uzavřel přátelství, které nepřetržitě trvá ještě nyní.*“⁹⁴ Kromě výstavby a údržby silnic mu Šeršník připsal zásluhu, že díky němu nabyt nejen on, ale celé Těšínsko prvních podložených znalostí mineralogie, protože mu opatřil spisy o této vědě a zároveň mu dokonce věnoval sbírku moravských hornin. Dále jej obeznámil s geologií a zprostředkoval mu kontakt na další mineralogy.⁹⁵

Velké přátelství Šeršníka pojilo se zmíněným přírodovědcem, příležitostným básníkem a rektorem na těšínské evangelické škole Davidem Pischem (1761–1802), psán také Piesch, jemuž Šeršník vděčil za „*mnobé literární rarity*“.⁹⁶ Dále byl v kontaktu s malířem, učitelem kreslení v Těšíně a v Krakově a profesorem architektury v Krakově Ignácem Chambrezem (1758–1842), u nějž opatroval pro Cerroniho a Czikanna informace o dějinách umění na Moravě.⁹⁷ Až během prvního desetiletí 19. století se Šeršník seznámil

⁹⁰ TAMTÉŽ, s. 141–143. O něm Ferdinand SEIBT – Hans LEMBERG – Helmut SLAPNICKA (edd.), *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder* III, München 2000, s. 653; <http://www.basilica.cz/cz/text/9-historie-farniho-kostela-sv-jana-krтитеle-ve-frydku.html> (přístup 26. července 2014).

⁹¹ L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 142.

⁹² O něm Janusz SPYRA, *Adam Nechay (1749–1820) i jego rodzina*, Kalendarz Skoczowski 1996, s. 46–48.

⁹³ Moravský zemský archiv v Brně, G 11, sign. 736, f. 21. Dochovalo se celkem pět Nechayových dopisů Cerronimu, TAMTÉŽ, f. 21–29.

⁹⁴ „*Um das J. 1777 war es: dass ich mit diesem [...] Manne Bekanntschaft machte und Freundschaft schloss, die ununterbrochen noch itzt dauert.*“ L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 172. Šeršníkova dochovanou korespondenci s Vusínem z let 1810 a 1812 srov. J. SPYRA – G. M. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam*, s. 330–332, 343–345, dopis č. II/52, 60–61.

⁹⁵ L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 171–172.

⁹⁶ TAMTÉŽ, s. 128.

⁹⁷ J. SPYRA – G. M. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam*, s. 337, dopis č. II/56; M. KUDĚLKA, *Leopold Jan Šeršník*, s. 129.

se zmíněným Zaugelielem von Altenbach (1748 – po 1833), někdejším doktorem kanonického práva ve Štrasburku.⁹⁸

Kromě biogramů svých přátel a známých zařadil Šeršník do *Nachrichten* také hesla o svých příbuzných z matčiny strany. Heslo věnoval i své matce,⁹⁹ u níž zdůraznil její touhu po vzdělání.¹⁰⁰ Otec jí zajistil soukromého učitele, pozdějšího faráře v Pruchné a autora básní v polštině Ludwiga Heimba.¹⁰¹ Díky tomu se naučila hrát na klavír, znala základy rétoriky a dovedla latinsky mluvit i psát – latinsky si dopisovala se svým bratrem Jirím (1725–1745), od roku 1741 členem jezuitského řádu. Také o něm napsal Šeršník krátké heslo.¹⁰² Dále věnoval medailon jejich otci, Leopoldu Gottliebovi Inocencovi Polzerovi (1697–1753).¹⁰³ Celá jeho třetina se věnuje Polzerovým rodičům Jirímu (1653–1703) a Heleně Kateřině (zemřela 1746) a jejich rodičům. Většina zbylé části hesla pojednává o Polzerově vzdělávacím procesu, který ukončil studiem práv ve Vídni. Jen stručně

.....

⁹⁸ L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 183.

⁹⁹ TAMTÉŽ, s. 140–141.

¹⁰⁰ K tomu dodává: „*Hätte sie zu unsern Zeiten gelebt: so würd ihr Verstand angemessene Nahrung gefunden gehörige Ausbildung erhalten und vielleicht ein glänzende Rolle gespielt haben.*“ TAMTÉŽ, s. 140. Vzdělávání žen Šeršníkovi zřejmě leželo na srdci. O zmíněném opavském učiteli J. Novákoví podrobně uvádí, že u sebe doma po dva roky s velkou neúnavností vyučoval 72 dívek náboženství, čtení, psaní a počítání. TAMTÉŽ, s. 125–126.

¹⁰¹ O něm TAMTÉŽ, s. 92–93.

¹⁰² TAMTÉŽ, s. 128–130.

¹⁰³ TAMTÉŽ, s. 130–133.

¹⁰⁴ TAMTÉŽ, s. [VIII].

¹⁰⁵ TAMTÉŽ, s. XII–XIV.

¹⁰⁶ „[...] *der mich seiner Freundschaft würdigte [...].*“ TAMTÉŽ, s. XIII. O Pubičkovi Jakub ZOUHAR, *František Pubička S. I. (1722–1807). Barokní historik ve století rozumu*, Červený Kostelec 2014.

¹⁰⁷ Šeršník pouze konstatuje: „*Mit gleicher Emsigkeit benahm ich mich, als ich in dasselbe im J. 1775 zurückkehrte.*“ L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. XIII.

Šeršník zmínil jeho kariéru, kde se Polzer postupně stal v Těšíně soudním notářem, městským syndikem, starostou a fiskálním úředníkem. Polzerovy zásluhy o město Šeršník rovněž připomněl v úvodním věnování spolu se zásluhami svého otce jako vzor pro své vlastní působení.¹⁰⁴

Samostatné heslo o sobě samém Šeršník nenapsal, ale o svém životě píše v předmluvě k *Nachrichten*. Velmi zajímavá je pasáž necelých dvou stran na začátku předmluvy, kde Šeršník zhodnotil některé momenty svého života.¹⁰⁵ Píše, že navštívil mnoho knihoven v Čechách a na Moravě a že v pražském Klementinu není jediný rukopis, který by nebyl prozkoumal a vytěžil. Vzpomíná na Františka Pubičku, který jej „*poctil svým přátelstvím*“,¹⁰⁶ a na dva roky, které s ním strávil uspořádáním kapitulního archivu u svatého Víta. Je zajímavé, že se zde vůbec nevyjádřil k okolnostem svého návratu do Těšína a nezmiňuje zrušení jezuitského řádu.¹⁰⁷ Své jezuitské minulosti se ani slovem

nedotkl, z jeho slov nevyplývá, že do Olomouce a do Prahy šel za účelem vyšších studií u jezuitů. Roky strávené v Čechách a na Moravě prezentuje jako příležitost ke sběru materiálu k těšínským dějinám, zmiňuje je pouze v souvislosti s ním. Toto období vyznívá jako výzkumný pobyt absolvovaný za tímto účelem a návrat do Těšína jako jeho logický závěr. Na citované větu o návratu do Těšína bezprostředně navazuje zmínkou o požáru Těšína v roce 1789 a pokračuje tím, že začal opět se sběratelstvím a že by znovu shromáždil mnoho věcí, kdyby jej „jistě nešťastné okolnosti“, úřední záležitosti a práce na výstavbě městských budov nepřípravily o možnosti a čas.¹⁰⁸ K tomu se vrací i na jiném místě, kde vedle zásluh svého otce a děda neopomněl uvést také své vlastní.¹⁰⁹ Nakonec zmiňuje jako významný moment svůj věk,¹¹⁰ zároveň však o několik stránek dále uvádí, že od něj čtenáři mohou čekat několik prací, mezi nimi dějiny katolického gymnázia v Těšíně, zprávy o tamější hlavní škole a další projekty, k nimž má nashromážděný materiál.¹¹¹ Ačkoli tedy

ve věnování psal jako o důvodu sepsání *Nachrichten* o nastávajícím výročí 1 000 let (legendárního) založení města,¹¹² jistě to nebyl jediný důvod, proč vydání práce dále neodkládal, ačkoli jak naznačili recenzenti *Nachrichten*, dít by prospělo, kdyby na něm Šeršník ještě pracoval.

Ze všech hesel zcela vybočuje rozsáhlý medailon věnovaný zmíněnému vévodovi Albertu Kazimírovi Sasko-Těšínskému (1738–1822), manželé dcery císařovny Marie Terezie Marie Kristiny a významnému mecenáši umění, který založil roku 1768 ve Vídni rozsáhlou sbírku rytin a kreseb, od roku 1921 pojmenovanou po něm Albertina.¹¹³ Podnětem k napsání hesla však byla jiná okolnost – během vévodova pobytu v Těšíně se Šeršník dozvěděl, že je „*wynikajícím spisovatelem*“, jak psal Cerronimu 18. ledna 1810, tedy devět dnů po dokončení hesla.¹¹⁴ Tento biogram se od ostatních neodlišuje jen svým rozsahem (jedná se o zdaleka nejdelší heslo v *Nachrichten*) a tím, o kom pojednává. Je to jediná ze všech *Nachrichten*, kterou nenapsal Šeršník. Ten je autorem pouze

.....
¹⁰⁸ „*Ich fieng von Neuem zu sammeln an; würde auch wieder viel zusammen gebracht haben: wenn mir nicht gewisse ungünstige Umstände, dann die gehäuften Amts- und Baugeschäfte sowohl die Gelegenheit, als Zeit und Musse geraubet hätten.*“ TAMTÉŽ, s. XIII.

¹⁰⁹ TAMTÉŽ, s. [VII]–[VIII], XVII. Šeršník zde připomněl zejména právě své zásluhy o obnovu města po požáru roku 1789 a svou knihovnu a sbírku.

¹¹⁰ „*Vitae summa brevis spem nos vetat inchoare longam. Ich will daher, was ich seit dem gesammelt, um es der Zerstreung zu entziehen, dem waterländischen Publikum nach und nach mitttheilen.*“ TAMTÉŽ, s. XIII–XIV.

¹¹¹ TAMTÉŽ, s. XVIII–XIX.

¹¹² TAMTÉŽ, s. [VI].

¹¹³ TAMTÉŽ, s. 23–48.

¹¹⁴ J. SPYRA – G. M. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam*, s. 318, dopis č. II/44. Na tuto událost naráží i v úvodní části hesla: „*Ich erfubr: dass dieser königlicher Prinz an einer Geschichte seiner Zeiten immer fort arbeitet.*“ L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 24.

úvodu k heslu (s. 23–24), biogram samotný zpracoval (původně ve francouzštině) Zaugelius von Altenbach,¹¹⁵ který četl vévodovy třídílné rukopisné autobiografické zápisky a vycházel z nich.¹¹⁶ Šeršník toto heslo považoval za nejdůležitější ze všech¹¹⁷ a muselo jej tedy jistě velmi zarmoutit, že bylo později odstraněno. Je obtížné zjistit, kdy byly příslušné strany vyjmuty, v dochované korespondenci se o tom Šeršník nezmiňuje. Jistě k tomu však došlo až dodatečně po vytištění knihy – přehledy uzavírající spis odkazy ještě heslo obsahují, navíc nebylo vyjmuta ze všech výtisků a rovněž recenzenti pracovali s výtiskem, který toto heslo obsahoval (viz níže).¹¹⁸ Důvody odstranění lze spolu s Milanem Kudělkou spatřovat v tom, že Albrecht nesdílel Šeršníkovo pojetí, kde měl být umístěn vedle „prostých lidí“.¹¹⁹ Je však rovněž možné, že Albrechtovi vadilo také to, že Zaugelius publikoval informace čerpané z jeho rukopisu, který nebyl určen čtenářské veřejnosti.

Nachrichten velmi rychle vzbudily pozornost a našly využití u dalších autorů. Mezi nimi jsou pochopitelně i Šeršníkovi

přátelé Cerroni a Czikkann. Czikkann využil Šeršníkovi *Nachrichten* pro čtyři hesla svých *Die lebenden Schriftsteller Mährens* (Brno, 1812) – Ignaz Chambrez, Kajetan Johann Gatty, Joseph Engel Gerich a Niklas Teuchmann – a doslova nebo jen s dílčími změnami převzal od Šeršníka celé pasáže a na jeho *Nachrichten* na příslušných místech také odkazuje. Rovněž v Cerroniho *Nachrichten über die Lebensumständen verstorbener und itzt lebender Schriftsteller Mährens* se nachází několik, konkrétně deset hesel o týchž osobnostech, jimž věnoval heslo i Šeršník. Na titulním listu prvního dílu *Nachrichten* je uveden letopočet 1780, avšak Cerroni na nich pracoval až téměř do své smrti – v některých heslech nacházíme i informace k pozdějším letům, nejmladší v hesle o Franzi Xaveru Richterovi (1783–1856) k roku 1826.¹²⁰ Mohl tedy nejen Šeršník získávat informace od Cerroniho – bohužel z let 1801 až 1810 nemáme zachovanou jejich vzájemnou korespondenci, a tak takovou spolupráci nelze konkrétně doložit – ale rovněž Cerroni čerpat ze Šeršníkovi publikace. Ze zmíněných deseti hesel uvádí

.....
¹¹⁵ „[...] diesen Aufsatz bekam ich vom Abbé Zeugelius französisch geschrieben [...]“ Šeršníkovi dopis Cerronimu z 19. února 1810, J. SPYRA – G. M. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam*, s. 320, dopis č. II/45.

¹¹⁶ L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 25.

¹¹⁷ J. SPYRA – G. M. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam*, s. 318, dopis č. II/44.

¹¹⁸ Jeden z mála dnes dostupných výtisků, které obsahují Albertův biogram, je uložen v Moravské zemské knihovně pod sign. 1-0007.285. Jednotka je dostupná v digitální knihovně na <http://kramerius.mzk.cz>. Na tento exemplář upozorňuje Jaromír KUBÍČEK, *Literární pozůstalost Leopolda J. Šeršníka v archivních sbírkách v Brně*, in: H. Łaskarzewska – A. Baďurová (edd.), *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznanzy*, s. 81.

¹¹⁹ M. KUDĚLKA, *Leopold Jan Šeršník*, s. 116.

¹²⁰ Moravský zemský archiv v Brně, G 12, Cerr. I 86, s. 119.

Cerroni u čtyř hesel v poznámce na okraji, že čerpal z Šeršníkových *Nachrichten* (Ignác Chambrez, Adam Matěj Chmel, Joseph Gerisch a Franz Ignaz Kohlass). Rovněž u hesla o Ignatzi Beidtelovi je vzhledem k obsahu hesla a skutečnosti, že Beidtel studoval v Těšíně, pravděpodobně, že Cerroni vycházel z Šeršníkova textu, přestože to Cerroni výslovně neuvádí, a nikoli naopak. U zbylých pěti není možné rozhodnout, kdo od koho čerpal.

Nachrichten se dočkaly odezvy i v podobě recenzí. Autorem jedné z nich byl i Czikan, jak vyplývá ze Šeršníkova dopisu z 28. října 1812.¹²¹ Zřejmě se jedná o recenzi uveřejněnou v *Annalen der Literatur und Kunst*, která takové dodatky obsahuje.¹²² Tento recenzent nejprve parafrázuje, co Šeršník uvedl v předmluvě, dále se pozastavuje nad heslem o vévodovi Albertu Kazimírovi Sasko-Těšínském a soudí, že Zaugelius měl při jeho psaní věnovat více péče stylu.¹²³ Ačkoli, jak o sobě uvedl, není protestant, vytknul mu dále, že nebyl sdílnější o protestantských

učencích Moravy (!) a že více nečerpal z časopisů o literatuře.¹²⁴ Uvádí proto informace o dvou autorech, jimž Šeršník žádné heslo nevěnoval – rektora školy v Těšíně Immanuel Traugotta Zerichovia (1694–1734) a kazatele Andrease Machera (†1762).¹²⁵ Následně doplňuje ještě několik informací o spisovateli, teologovi a pedagogovi Jiřím Sarganekovi (1702–1743),¹²⁶ které Šeršník neuvěděl.¹²⁷ Závěrem se zmiňuje o rejstřících a upozorňuje na uvedení původního titulu díla na tomto místě místo konečného názvu.

Také autor druhé recenze, uveřejněné v *Allgemeine Literatur-Zeitung*,¹²⁸ nejprve opakuje, co Šeršník uvedl v předmluvě, a největší pozornost věnuje heslu o vévodovi Albertu Kazimírovi, z nějž přetiskuje několik celých odstavců, mezi nimi rozsáhlou pasáž o smrti Marie Terezie.¹²⁹ Přibližně jeden a půl strany dále věnuje výčtu některých osobností, jimž Šeršník věnoval heslo do *Nachrichten*, a uvádí několik základních údajů o nich.¹³⁰ Závěrem i on vytyká Šeršníkovi, že v jeho *Nachricht-*

.....
¹²¹ „Ihre Rezension las ich und wünschte, daß Sie mir die Zusätze zu den Teschner Gelehrten vor deren Drucke mitgetheilt hätten!“ J. SPYRA – G. M. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam*, s. 342, dopis č. II/59.

¹²² *Annalen der Literatur und Kunst in der Oesterreichischen Kaiserthume* 1811, č. 9, s. 309–316.

¹²³ Ve své recenzi mu vytknul, že jeho biogram je „übrigens bloss eine Uebersicht oder ein ganz kurzer Auszug der von dem Herzog verfassten Geschichte [...] Der Hr. Abbé hätte dabey auf den Styl viel mehr Fleiß wenden sollen.“ TAMTĚŽ, s. 311.

¹²⁴ „[...] unmöglich wäre es ihm nicht gewesen, über protestantische Schriftsteller Mährens weit mehr zu sagen, hätte er sich nur an mehrere literarische Zeitschriften und andere Hülfquellen gehalten.“ TAMTĚŽ, s. 311.

¹²⁵ TAMTĚŽ, s. 311–314.

¹²⁶ TAMTĚŽ, s. 314–315.

¹²⁷ L. J. SCHERSCHNIK, *Nachrichten*, s. 138–140.

¹²⁸ *Allgemeine Literatur-Zeitung* 1811, Num. 124 (6. 5. 1811), sl. 33–38.

¹²⁹ TAMTĚŽ, sl. 34–36.

¹³⁰ TAMTĚŽ, sl. 36–38.

ten je málo informací o protestantských učencích, kteří by si zasloužili obsáhlejší biografii – hesla o nich jsou dle něj natolik nedostatečná, nesprávná a chybná, že by si *Nachrichten* vyžadovaly ještě celý díl dodatků. A také on uvádí jména dalších osobností, v jeho případě 18 žijících učenců, jejichž medailony Šeršník do *Nachrichten* nezařadil.¹³¹ Kromě kritických slov však zároveň zdůrazňuje, a to hned na začátku své recenze, že Šeršník je jedním z mála dosud žijících exjezuitů, proto je jeho „literární dar“ o to cennější navzdory nedostatkům ve stylu a obsahu.¹³²

Přestože lze mít vůči Šeršníkovi zpracování *Nachrichten* výhrady, jsou nepochybně nejen významnější než první a výrazně stručnější Šeršníkova vydaná en-

cyklopedická práce *De doctis*, ale také nejvýznamnějším Šeršníkovým publikovaným dílem vůbec. Neznamenaly sice novum v širším kontextu, ale v rakouském Slezsku byly vůbec první prací tohoto typu. Jejich význam však netkví jen v samotném jejím vzniku, ale také v jejich obsahu, díky němuž jsou dodnes cenným zdrojem informací zejména o méně známých osobnostech, o nichž mnoho jiné literatury neexistuje. *Nachrichten* jsou citovány mimo jiné v biografickém slovníku Constantina von Wurzbacha, v *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder* a čerpá z nich i *World Biographical Archive*. V neposlední řadě obsahují několik zajímavých informací o Šeršníkově rodině i o jeho životě.

.....
¹³¹ TAMTÉŽ, sl. 38.

¹³² TAMTÉŽ, sl. 33.

Ondřej Podavka

Die Enzyklopädie der Teschener Gelehrten von Leopold Johann Scherschnik

Der Beitrag befasst sich mit der Enzyklopädie *Nachrichten von Schriftstellern und Künstlern aus dem Teschner Fürstenthum* von Leopold Johann Scherschnik (1747–1814), einem Teschener Gelehrten und dem ehemaligen Jesuiten, die im Jahre 1810 erschienen war. Das Werk wird zuerst in den Kontext der weiteren Schriften, die auf dem Fachgebiet *historia litteraria* entstanden, und des Werks von Scherschnik gestellt. Die *Nachrichten* werden dabei mit einer älteren Schrift von Scherschnik, einer kurzen Abhandlung *De doctis Reginae-Hradecensibus Commentarius ad doctissimum virum Stanslaum Wydra*, verglichen. Diese umfasst auf dreißig Seiten meistens kurze Artikel über 26 Persönlichkeiten, die einen Bezug zur Königgrätzer Region hatten, und eine Edition der Urkunde König Maximilian II. aus dem Jahre 1567, durch die er die Wappen der Brüder Johann und Philipp Balbin von Vorličná aufbessern ließ. Die *Nachrichten* dagegen beinhalten auf 220 Seiten bio-bibliographische Porträts von 109 Persönlichkeiten. Es handelt sich nicht nur um Personen, die aus dieser Region stammten, sondern auch um Personen, die in den Teschener Kreis umsiedelten und dort erst später in einer bestimmten Phase ihres Lebens wirkten. Bei der Wahl der einzelnen Personen hielt sich Scherschnik an keine Kriterien – die konfessionelle Zugehörigkeit, die Sprache, in der sie ihre Werke veröffentlichten, oder ihr Fachgebiet waren für die Auswahl überhaupt nicht entscheidend. So haben in den *Nachrichten* Theologen, Prediger, Philosophen, Naturwissenschaftler, Ärzte, Historiker, Schriftsteller, Künstler, Juristen wie auch weitere nicht publizierende gebildete Personen ihren Platz gefunden.

Nach einer Beschreibung der äußeren Merkmale befasst sich der Autor mit den Umständen der Entstehung der *Nachrichten* (unter anderem unter Einbeziehung von Scherschniks Korrespondenz) und der Analyse ausgewählter Aufzeichnungen, vor allem jener, die Scherschnik seinen Schülern (František Bezečný, Josef Božek), seinen Freunden und Bekannten (Nikolau Krebs, Joseph Karl Schipp, Adam Nechay, Joseph Wussin und weitere) und nicht zuletzt seinen Verwandten (Scherschniks Mutter Aloisia und ihr Vater und Bruder) widmete. Zuletzt widmet der Autor des Beitrags dem Artikel über den Herzog von Teschen Albert-Kasimir von Sachsen-Teschen (1738–1822) Aufmerksamkeit, da sich dieser Artikel in vielen Aspekten von den anderen absondert.

Im abschließenden Teil des Beitrags gilt das Hauptaugenmerk der Rezeption der *Nachrichten*. Teilweise nutzte Johann Jacob Henrich Czikann dieses Nachschlagewerk für seine Arbeit *Die lebenden Schriftsteller Mährens*, die im Jahre 1812 in Brünn erschien, als Quelle. Czikann war auch der Autor einer der Rezensionen, die über das Werk *Nachrichten* veröffentlicht wurden. Der Autor des Beitrags fand zwei von diesen Rezensionen. Beide werfen Scherschnik eine zahlenmäßig geringe Vertretung der nichtkatholischen Gelehrten in seiner Arbeit vor. Scherschnik begründete es in seinem Werk mit den Wor-

ten, dass er zwar seine nichtkatholischen Freunde mehrmals um Informationen über ihre Glaubensgenossen gebeten hatte, es blieb aber leider nur bei leeren Versprechungen. Trotz dieses Mangels stellt das Werk eine wertvolle Informationsquelle zu den weniger bekannten Persönlichkeiten dar und es wird in einer Reihe der späteren enzyklopädischen Nachlagewerke immer wieder zitiert.

KEY WORDS:

Leopold Jan Šeršník; historia litteraria; encyclopedias; Cieszyn Silesia; scholars

Jan Kryštof z Fragsteinu a jeho diplomatická cesta do Ruska v letech 1657–1658

Teze edičního projektu*

MONIKA KONRÁDOVÁ – ROSTISLAV SMÍŠEK

Výzkum mezinárodních vztahů tvořil již od 19. století nedílnou součást a po dlouhou dobu nejdůležitější složku historického bádání o dějinách raného novověku.¹ Dějepisné práce, které postupně vznikaly, se snažily detailně vylíčit dílčí diplomatická jednání a osvětlit, jak k jednotlivým mezinárodním smlouvám došlo. Tradice ryze pozitivistického popisu se udržela hluboko do 20. věku. Teprve od poslední třetiny minulého století se začalo pozvolna prosazovat pod vlivem „nových“ politických dějin zcela odlišné paradigma nazírání odosobněných „velkých dějin“, diplomacii a mezinárodní vztahy nevymaje. Zejména díky působení kulturní

a historické antropologie se do centra badatelské pozornosti opět dostal člověk. Historikové a historičky se začali zajímat především o myšlenkový svět samotných aktérů jednotlivých historických událostí a jejich leckdy osobitý pohled například na průběh diplomatických jednání či uzavírání mezinárodních smluv.² Postupně upřeli svůj zájem k dříve zcela opomíjeným tématům, jako byly způsoby chování a jednání jednotlivých vyslanců, jejich účast na (ne)každodenním životě hostitelského dvora, tamní ceremoniální praktiky, utváření komunikačních sítí ambasadorů, vnímání obrazu „toho druhého“ a k mnoha dalším otázkám.³

* Tato studie vznikla v rámci kolektivního projektu Grantové agentury Jihočeské univerzity č. 166/2013/H *Reflexe války očima člověka raného novověku*.

¹ Michael HOCHEDLINGER, *Die Frühneuzeitforschung und die Geschichte der internationalen Beziehungen. Oder: Was ist aus dem Primat der Außenpolitik geworden?*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 106, 1998, s. 167–179.

² Thomas NICKLAS, *Macht – Politik – Diskurs. Möglichkeiten und Grenzen einer Politischen Kulturgeschichte*, Archiv für Kulturgeschichte 86, 2004, s. 1–23; Barbara STOLLBERG-RILINGER (ed.), *Was heißt Kulturgeschichte des Politischen*, Berlin 2005; Heidrum KUGELER – Christian SEPP – Georg WOLF (edd.), *Internationale Beziehungen in der Frühen Neuzeit*, Münster 2006; Hans-Christof KRAUS – Thomas NICKLAS (edd.), *Geschichte der Politik. Alte und neue Wege*, München 2007; Barbara STOLLBERG-RILINGER – Tim NEU – Christina BRAUNER (edd.), *Alles nur symbolisch? Bilanz und Perspektiven der Erforschung symbolischer Kommunikation*, Köln–Weimar–Wien 2013.

³ Jürgen OSTERHAMMEL, *Internationale Geschichte, Globalisierung und die Pluralität der Kulturen*, in: Wilfried Loth – Jürgen Osterhammel (edd.), *Internationale Geschichte. Themen – Ergebnisse – Aussichten*, München 2000, s. 387–408; Sven EXTERNBRINK, *Internationale Politik in der Frühen Neuzeit. Stand und Perspektiven der Forschung zur Diplomatie und Staatensystem*, in: H. Ch. Kraus

K tradičním součástem výše uvedených výzkumů patří již od 19. století vydávání nejrůznějších typů pramenů k dějinám mezinárodních vztahů a diplomacie. V případě rakouských Habsburků na prahu novověku se prozatím největší pozornosti těšily edice pravidelných zpráv císařských vyslanců v jednotlivých evropských zemích, zasílaných samotnému panovníkovi.⁴ Zvláštní druh těchto písemností představovaly závěrečné relace, které ambasadoři museli vyhotovit vždy po absolvování diplomatické mise.⁵ V případě cesty do vzdálenějších a z pohledu Středoevro-

panů exotičtějších krajů (Rusko, Persie) někteří sepsali obsáhlejší práce, v nichž vedle svého putování zpravidla podrobně vylíčili tamní geografické, hospodářské, politické, etnografické, kulturní a náboženské poměry. Současně neopomněli nastínit historický vývoj daného území a doplnit svůj spis obrazovým materiálem.⁶ Především relace a závěrečné zprávy představují jeden ze základních stavebních kamenů pro detailní poznání průběhu diplomatických misí a každodenního života vyslanců v zahraničí. Ačkoliv mnozí historikové zdůrazňují jejich schematičnost a proble-

.....
 – T. Nicklas (edd.), *Geschichte der Politik*, s. 15–39; Jiří HRBEK, *Cesty evropské historiografie k diplomacii raného novověku*, *Theatrum historiae* 13, 2013, s. 7–30; Christian WINDLER, *Symbolische Kommunikation und diplomatische Praxis in der Frühen Neuzeit. Erträge neuer Forschungen*, in: B. Stollberg-Rilinger – T. Neu – Ch. Brauner (edd.), *Alles nur symbolisch*, s. 161–185.

- ⁴ Constantin HÖFLER, *Die diplomatische Correspondenz des Grafen Johann Wenzel Gallas kaiserlichen Gesandten in London und Haag während des spanischen Successionskrieges*, *Archiv für österreichische Geschichte* 41, 1869, s. 291–311; TÝŽ (ed.), *Der Congress von Soissons. Nach den Instructionen des kaiserlichen Cabinetes und den Berichten des kaiserlichen Botschafters Stefan Grafen Kinsky*, Wien 1871; Alfred Francis PRIBRAM (ed.), *Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola aus den Jahren 1655–1660*, *Archiv für österreichische Geschichte* 70, 1887, s. 1–571; Hans JURETSCHKE (ed. Hans-Otto KLEINMANN), *Berichte der diplomatischen Vertreter des Wiener Hofes aus Spanien in der Regierungszeit Karls III.*, I–XIV, Madrid 1970–1988; Dietmar GRYPA – Alois SCHMID (edd.), *Die Berichte der diplomatischen Vertreter des Kaiserhofes aus München an die Staatskanzlei zu Wien während der Regierungszeit des Kurfürsten Max III. Joseph* I–II, 1745–1747, München 2000.
- ⁵ Alfred ARNETH (ed.), *Hauptbericht des Grafen Philipp Ludwig von Sinzendorff an Kaiser Leopold I., nach Beendigung seiner Mission in Frankreich*, *Archiv für österreichische Geschichte* 13, 1854, s. 1–70; Adam WOLF (ed.), *Drei diplomatische Relationen aus der Zeit Kaiser Leopold I.*, *Archiv für österreichische Geschichte* 20, 1858, s. 279–340; Alois VELTZÉ (ed.), *Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Constantinopel Simon Reniger von Reningen 1649–1666*, *Mittheilungen des k. und k. Kriegs-Archivs N.F.* 12, 1900, s. 57–169.
- ⁶ Friedrich von ADELUNG (ed.), *Augustin Freiherr von Meyerberg und seine Reise nach Russland Nebst Einer Von Ihm auf dieser Reise veranstalteten Sammlung von Ansichten, Gebräuchen, Bildnissen u.s.w.*, St. Petersburg 1827; Gerhard KORB (ed.), *Johan Georg Korb, Tagebuch der Reise nach Russland*, Graz 1952; Dorothea MÜLLER-OTT (ed.), *Georg Tectander, Eine abenteuerliche Reise durch Rußland nach Persien, 1602–1604*, Tulln 1978; Frank KÄMPFER – Eva MAURER – Andreas FÜLBERTH – Hermann BEYER-THOMA (edd.), *Sigismund von Herberstein, Rerum Moscoviticarum Commentarii. Synoptische Edition der lateinischen und der deutschen Fassung letzter Hand Basel 1556 und Wien 1557*, München 2007. Srov. Wolfgang GEIER, *Russische Kulturgeschichte in diplomatischen Reiseberichten aus vier Jahrhunderten: Sigmund von Herberstein, Adam Olearius, Friedrich Christian Weber, August von Haxthausen*, Wiesbaden 2004.

matickou vypovídací hodnotu, jak nedávno správně podotknul Jiří Hrbek, za ustálenými klíši a předepsanými pasážemi se často skrývají jedinečné osobní postřehy a subjektivně zabarvená mínění císařských ambasadorů.⁷

Nepřehledné množství údajů o pestrém myšlenkovém světě, četných zákoutích všedního života raně novověkých diplomatů, včetně reflexe nejruznějších zákulisních jednání, poskytují především

jejich osobní deníky⁸ a korespondence s různými komunikanty, zejména s panovníkem.⁹ Naopak normativně zaměřené instrukce nastiňují povinnosti a zásady, jimiž se měli vyslanci řídit v průběhu své ambasády.¹⁰ Jen v ojedinělých případech se edičního zpřístupnění dočkaly také písemně zpracované účty z diplomatických misí, které vznikaly kvůli lepšímu přehledu o vynakládaných finančních prostředcích.¹¹ Mimořádně vzdělaní jedinci

⁷ J. HRBEK, *Cesty evropské historiografie*, s. 16–17. Srov. Friedrich EDELMAYER, *Gesandtschaftsberichte in der Frühen Neuzeit*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch, Wien–München 2004, s. 849–859, zde s. 855.

⁸ Anton GAEDECKE (ed.), *Das Tagebuch des Grafen Bonaventura von Harrach während seines Aufenthaltes am spanischen Hofe in den Jahren 1697 und 1698. Nebst zwei geheimen Instructionen*, Archiv für österreichische Geschichte 48, 1872, s. 163–302; Ferdinand MENČÍK (ed.), *Ferdinand Bonaventura Graf von Harrach. Tagebuch über den Aufenthalt in Spanien in den Jahren 1673–1674*, Wien 1913; Georg KHEVENHÜLLER-METSCH – Günther PROBSZT-OHSTORF (edd.), *Hans Khevenhüller, kaiserlicher Botschafter bei Philipp II. Geheimes Tagebuch 1548–1605*, Graz 1971; Miguel NIETO NUÑO (ed.), *Diario del conde de Pötting. Embajador del Sacro Imperio en Madrid I–II*, Madrid 1993; Jiří KUBEŠ (ed.), *Kryštof Václav z Nostic. Deník z cesty do Nizozemí v roce 1705*, Praha 2004; Félix LABRADOR ARROYO (ed.), *Diario de Hans Khevenhüller, embajador imperial en la corte de Felipe II*, Madrid 2001.

⁹ Hans SCHLITZER (ed.), *Correspondance secrète entre le comte A. W. Kaunitz–Rietberg, Ambassadeur impérial à Paris, et le baron Ignaz de Koch, secrétaire de l'Impératrice Marie–Thérèse 1750–1752*, Paris 1899; Alfred Francis PRIBRAM – Moriz LANDWEHR von PRAGENAU (edd.), *Privatbriefe Kaiser Leopold I. an den Grafen F. E. Pötting 1662–1673 I–II*, Wien 1903; Zdeněk KALISTA (ed.), *Korespondence císaře Leopolda I. s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1936; Arno STROHMAYER (ed.), *Der Briefwechsel Ferdinands I. und Maximilians II. mit Adam von Dietrichstein 1563–1565*, Wien–München 1997.

¹⁰ K tomu obecně Jan Paul NIEDERKORN, *Diplomaten–Instruktionen in der Frühen Neuzeit*, in: Anita Hipfinger – Josef Löffler – Jan Paul Niederkorn – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer – Jakob Wührer (edd.), *Ordnung durch Tinte und Feder? Genese und Wirkung von Instruktionen im zeitlichen Längsschnitt vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert*, Wien–München 2012, s. 73–84. Samostatně byly instrukce vydávány jen výjimečně. V naprosté většině případů vyšly jako součást širěji koncipovaných edic. Například C. HÖFLER (ed.), *Der Congress von Soissons*; A. GAEDECKE (ed.), *Das Tagebuch des Grafen Bonaventura von Harrach*; Alois VELTZÉ (ed.), *Ausgewählte Schriften des Raimund Fürsten Montecucoli III. Geschichte (Kriegsgeschichte, Mémoires, Reisen)*, Wien–Leipzig 1900, s. 317–324. Naproti tomu srov. moderně pojatá elektronická edice instrukcí Leopolda I. vybraným šlechticům na <http://uhv.upce.cz/cs/documents-and-editions/> [15. 9. 2015].

¹¹ Petr ŠTĚPÁNEK, *Výdaje Heřmana Černína na jeho první vyslanécké cestě do Istanbulu v letech 1616–1617*, *Časopis Národního muzea – řada historická* 170, 2001, č. 1–2, s. 47–81; č. 3–4, s. 14–42; 171, 2002, č. 1–2, s. 31–58.

ve službách středoevropských Habsburků, jako byl například František Pavel Lisola (1613–1674), navíc po sobě zanechali rozsáhlé literární dílo. Jeho prostřednictvím se leckdy ironicky vyjadřovali ke stávající politické situaci v různých koutech Evropy a snažili se bránit svého vladaře před nejrůznějšími hanopisy a účinně ovlivňovat tamní veřejné mínění.¹²

Zvláštní místo nejen ve vztahu k císařské diplomacii v tomto ohledu zaujímají prameny k dějinám vestfálského míru.¹³ O této skutečnosti výmluvně vypovídá monumentální ediční řada *Acta Pacis Westphalicae*, založená v roce 1962. Do roku 2013, kdy se jejím garantem stalo Zentrum für Historische Friedensforschung na univerzitě v Bonnu, v ní vyšlo celkem 48 svazků. Účastníci projektu se svými spolupracovníky podnikli geograficky neobyčejně rozsáhlý a časově náročný výzkum v 157 evropských archivech a knihovnách. Postupně byly vydány nejen oficiální

dokumenty, (tajné) instrukce, různé aktovy materiál a dochovaná korespondence vyslanců jednotlivých evropských mocností, ale také osobní deníky přímých účastníků jednání, prameny městské provenience a mnohé další.¹⁴

Nedílnou součástí mezinárodních vztahů tvořily již od středověku také styky mezi rakouskou větví Habsburků a Velkoknížectvím moskevským (carským Ruskem). Jak poznamenal v jedné ze svých studií rakouský historik Friedrich Edelmayer, patří habsbursko-ruské vztahy, na rozdíl od jiných oblastí Evropy (například skandinávských zemí, Francie, Anglie), k tématům, jimž historická věda doposud věnovala relativně velkou pozornost.¹⁵ Důvod takového stavu lze spatřovat především v tom, že je možné velmi dobře časově určit jejich počátek. Oproti mezinárodním vztahům potomků Rudolfa I. s jinými evropskými zeměmi došlo k navázání vzájemných styků obou

¹² Markus BAUMANN, *Das publizistische Werk des kaiserlichen Diplomaten Franz Paul Freiherr von Lisola (1613–1674). Ein Beitrag zum Verhältnis von absolutistischem Staat, Öffentlichkeit und Mächtepolitik in der frühen Neuzeit*, Berlin 1994.

¹³ Z nepřeberného množství literatury pouze výběrově Fritz DICKMANN, *Der Westfälische Frieden*, Münster 1959; Heinz DUCHHARDT (ed.), *Der Westfälische Friede. Diplomatie – politische Zäsur – kulturelles Umfeld – Rezeptionsgeschichte*, München 1998; Lucien BÉLY (ed.), *L'Europe des traités de Westphalie. Esprit de la diplomatie et diplomatie de l'esprit*, Paris 2000; Guido BRAUN – Christoph KAMPMANN – Maximilian LANZINNER – Michael ROHRSCHEIDER (edd.), *L'art de la paix. Kongresswesen und Friedensstiftung im Zeitalter des Westfälischen Friedens*, Münster 2011.

¹⁴ Konrad REPGEN, *Über die Publikation ACTA PACIS WESTPHALICAE*, in: Franz Bosbach – Christoph Kampmann (edd.), *Dreißigjähriger Krieg und Westfälischer Friede. Studien und Quellen*, Paderborn–München–Wien–Zürich 1998, s. 153–181; Maximilian LANZINNER, *Neuere Forschungen zum Westfälischen Friedenskongress und die Acta Pacis Westphalicae*, *Historisches Jahrbuch* 133, 2013, s. 426–462. V případě císařských vyslanců bylo vydáno celkem jedenáct svazků jejich korespondence a šest svazků deníků. K jednotlivým publikacím blíže na <http://apw.digitale-sammlungen.de/> a <http://www.pax-westphalica.de/index.html> [15. 10. 2015].

¹⁵ F. EDELMAYER, *Gesandtschaftsberichte*, s. 856.

mocností mnohem později.¹⁶ Moskevská Rus totiž představovala po dlouhou dobu v myšlení Evropanů jen jakousi exotickou a neznámou zemi kdesi na východě.¹⁷ Takový způsob vnímání pramenil z dlouhodobé uzavřenosti Ruska vůči okolnímu světu. Pro západní země se otevřelo až v době vlády Ivana III. (1440–1505), který si v roce 1472 vzal za ženu neteř posledního byzantského císaře Sofii Palaiologovnu (1455–1503).¹⁸

Samotný počátek habsbursko-ruských vztahů je možné klást do doby krátce

po uzavření zmiňovaného sňatku. V pozadí navázání vzájemných styků nepochybně stály politické motivy a snaha císaře Fridricha III. (1415–1493) najít spojence proti svým mocenským rivalům ve střední Evropě.¹⁹ Na druhou stranu velkokníže moskevský hledal podporu proti „odvěkému rivalovi“ Ruska – polsko-litevskému státu ovládanému Jagellonci.²⁰ V následujících stoletích se rozproudil mezi Vídní a Moskvou čilý diplomatický ruch.²¹ Zjednodušeně lze říci, že se většina ambasad habsburských císařů do Moskvy

-
- ¹⁶ Antonia von REICHE, *Der Weg des russischen Zarentums zur Anerkennung in der Zeit von 1547 bis 1722 (Eine völkerrechtlich-historische Studie)*, Hamburg 2001 (Disertační práce), s. 7–9; Marshall POE, *A Distant World. Russian Relations with Europe before Peter the Great*, in: Cynthia Hyla Whitaker (ed.), *Russia Engages the World, 1453–1825*, Cambridge-London 2003, s. 2–21.
- ¹⁷ Lew KOPELEW, *Fremdbilder in Geschichte und Gegenwart*, in: Mechthild Keller (ed.), *Russen und Russland aus deutscher Sicht, IX.–XVII. Jahrhundert*, München 1985, s. 11–34, zde s. 20. V raném novověku není možné hovořit o Rusku v dnešním slova smyslu. Autoři tento výraz používají v přítomné studii jako synonymum k Velkoknížectví moskevskému či pozdějšímu Ruskému carství. Srov. Max VASMER, *Этимологический словарь русского языка III*, Moskva 1971, s. 521.
- ¹⁸ Kateřina HLOUŠKOVÁ, *Země za zrcadlem. Rusko-italské diplomatické a obchodní vztahy v druhé polovině 17. století*, Červený Kostelec 2010, s. 15. Srov. také Paul PIERLING, *La Russie et l'Orient: mariage d'un tsar au Vatican. Ivan III et Sophie Paléologue*, Paris 1891. K uzavření zmiňovaného sňatku vedla především snaha západní církve o vyvrácení velkého schizmatu a opětovné spojení východního a západního křesťanství. Navíc v symbolické rovině se Ivan III. stal pokračovatelem Byzantského císařství a ochráncem byzantské kultury. Hildegard SCHAEDEER, *Moskau das dritte Rom. Studien zur Geschichte der politischen Theorien in der schlawischen Welt*, Darmstadt 1963, s. 20–50.
- ¹⁹ Joseph FIEDLER, *Nikolaus Poppel, erster Gesandter Österreichs in Russland. Historisch-biographische Skizze, Sitzungsberichte*. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Klasse 22, 1857, č. 4, s. 183–220; Dana PÍCKOVÁ, *Habsburkové a Rurikovci na prahu novověku. Příspěvek k dějinám rusko-habsburských vztahů na přelomu 15. a 16. století*, Praha 2002, s. 31.
- ²⁰ Roku 1385 uzavřelo Polské království a Litevské velkoknížectví personální unii. Ta s sebou přinesla i nesnášenlivost Moskevské Rusi, která si dělala nároky na litevská území, jež měla být „dědictvím“ Rusi. Srov. D. PÍCKOVÁ, *Habsburkové a Rurikovci*, s. 33–55; Libor SVOBODA, *Diplomatické vztahy mezi Habsburky a Ruskem v letech 1654–1656*, Brno 2006 (Disertační práce), s. 54.
- ²¹ Hans UEBERSBERGER, *Österreich und Russland seit dem Ende 15. Jahrhundert I, 1488–1605*, Leipzig 1906; Walter LEITSCH, *Moskau und die Politik des Kaiserhofes im XVII. Jahrhundert I, 1604–1654*, Graz-Köln 1960. Srov. TÝŽ, *Der Wandel der österreichischen Russlandpolitik in den Jahren 1724–1726*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 6, 1958, s. 33–91; TÝŽ, *Die ersten 300 Jahre in den Beziehungen Russlands zu Österreich*, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 50, 2003, s. 65–77.

v tomto věku týkala mimořádně vyostřených polsko-ruských vztahů.²² Potomci Rudolfa I. patřili k tradičním spojencům Rzeczypospolite a snažili se aktivně zprostředkovat smír mezi zneprátenými mocnostmi.²³

K diplomatickým misím, kterým historická věda prozatím nevěnovala přílišnou pozornost, patří ambasáda Jana

Kryštofa z Fragsteinu²⁴ a jeho asistenta Kryštofa Beuera z Binnen²⁵ do Moskvy v letech 1657–1658. Jejím cílem bylo oznámit ruskému carovi Alexeji I. Michajloviči Romanovovi úmrtí císaře Ferdinanda III. a nástup Leopolda I. na trůn a především zprostředkovat uzavření spojenecké smlouvy mezi Rzeczypospolitou a Ruskem, namířené proti Švédsku.²⁶

²² Hartmut Rüss, *Die Friedensverhandlungen zwischen Moskau und Polen-Litauen im Jahre 1537. Eine Studie zur moskowitischen Diplomatiegeschichte*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 36, 1988, s. 191–217; Bogusław DYBAŚ, *Wojny północne w XVI–XVIII wieku*, Toruń 2007. Slov. Bickford C. O'BRIEN, *Muscovy and the Ukraine. From the Pereiaslav Agreement to the Truce of Andrusovo, 1654–1667*, Berkeley 1963.

²³ K polsko-rakouským vztahům blíže Walter LEITSCH – Stanisław TRAWKOWSKI (edd.), *Polen und Österreich im 16. Jahrhundert*, Wien 1997; TITIŹ (edd.), *Polen und Österreich im 17. Jahrhundert*, Wien–Köln–Weimar 1999; TITIŹ (edd.), *Polen und Österreich im 18. Jahrhundert*, Warszawa 2000.

²⁴ Jan Kryštof z Fragsteinu byl příslušníkem starobylé slezské šlechtické rodiny. O jeho dětství a mládí nejsou známé žádné informace. V letech 1654–1655, 1656–1657 a 1658–1659 byl činný jako císařský rezident v Polsku. Na přelomu let 1657–1658 navíc působil jako vyslanec Leopolda I. v Rusku. Roku 1664 obdržel za svou ruskou ambasádu titul svobodného pána a císař mu vylepšil erb. V roce 1672 byl jmenován císařským radou a vrchním kancléřem ve Slezsku. Zemřel roku 1682. Blíže k němu Monika HRUŠKOVÁ, *Každodenní život císařských vyslanců v Polsku v druhé polovině 17. století*, České Budějovice 2012 (Diplomová práce).

²⁵ Kryštof Beuer z Binnen se narodil kolem roku 1632 v Cáchách. V mládí absolvoval studium práv v Mohuči a Praze. Dva dny před odjezdem na diplomatickou misi do Moskvy byl jmenován královským radou v Uhrách a Království českém. V prosinci 1658 se stal koncipistou říšské dvorské rady. O devět let později získal místo sekretáře latinské expedice a z moci svého úřadu se začal účastnit zasedání tajné konference Leopolda I. – poradního orgánu panovníka v otázkách vnitřní i zahraniční politiky habsburské monarchie. Zemřel 8. července 1684. Lothar GROSS, *Die Geschichte der deutschen Reichshofkanzlei von 1559–1806*, Wien 1933, s. 424–426; Stefan SIENELL, *Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof*, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien 2001, s. 143–146, 244–246.

²⁶ O tom koncept instrukce Leopolda I. z 6. května 1657. Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Russland I, kart. 9, konvolut 3, fol. 54–62; Christoph AUGUSTYNOWICZ, *Русско-польская война 1654–1657 гг. и посредничество Габсбургской империи*, in: Boris Nikolajevič Florja – Lidija Jegorovna Semenova (edd.), *Русская и украинская дипломатия в европе: 50-е годы XVII века*, Moskva 2000, s. 47–52. K mezinárodně-politickému pozadí diplomatické mise výběrově Lev Valentinovič ZAVOROVSKIJ, *Великое княжество Литовское и Россия во время польского Помона (1655–1656 гг.)*, Moskva 1994; Robert I. FROST, *After the Deluge. Poland-Lithuania and the Second Northern War 1655–1660*, Cambridge 1993; Antoni MAĆCZAK, *W czasach „potopu“*, Wrocław 1999; Mirosław NAGIELSKI (ed.), *Epoka „Ogniem i mieczem“ we współczesnych badaniach historycznych*, Warszawa 2000; Ryszard SKOWRON (ed.), *Polska wobec wielkich konfliktów w Europie nowożytnej. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV–XVII wieku*, Kraków 2009.

Poselstvo v čele s Kryštofem Beuerem z Binnen vyrazilo na cestu z metropole habsburského soustátí 14. května 1657. Přes Brno, Vyškov, Olomouc a Lubliniec se ubíralo do slezského Dankówa, kde pobýval polský královský dvůr. Tam se k poutníkům připojil 12. června 1657 Jan Kryštof z Fragsteinu, který zde působil jako císařský rezident v Polsku. Společně pak zamířili přes Zámostí, Zabłudów, Grodno a Minsk do Borisova. V jeho blízkosti museli kvůli podezření z morové nákazy strávit přibližně 20 týdnů v karanténě. Teprve 3. ledna 1658 mohli pokračovat v pouti do Moskvy, do níž slavnostně vjeli 1. února 1658. Po mnoha složitých jednáních, během nichž došlo k četným hádkám a rozeprím, údajných ústrcích a urážkách ze strany služebníků Alexeje I. Michailoviče Romanova opustil Jan Kryštof z Fragsteinu s doprovodem

6. března 1658 hlavní město carského Ruska, aniž by dosáhl jakékoli dohody.²⁷

Přestože se jen kusé zmínky o dobrodružné výpravě hraběte z Fragsteinu pravidelně objevovaly již v soudobých oslavných básních či pohřebních kázáních,²⁸ genealogických příručkách a encyklopedických slovnících,²⁹ prvním, kdo se stručně dotkl zmiňované diplomatické mise, byl v polovině 19. století filozof a právník německého původu Friedrich von Adelung. Ve svém komentovaném soupisu západoevropských návštěvníků Ruska do roku 1700, kteří o svém tamním pobytu zanechali nějaké písemné svědectví, se však v případě Jana Kryštofa z Fragsteinu a Kryštofa Beuera z Binnen v podstatě omezil pouze na desetiřádkovou poznámku o místě uložení dvou dílčích zpráv o průběhu jejich putování v Haus-, Hof-, und Staatsar-

²⁷ K průběhu putování poselstva podrobněji cestovní deník Kryštofa Beuera z Binnen ze 14. května 1657 až 18. března 1658. Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Russland I, kart. 10, konvolut 2, fol. 206–221. Srov. také níže, kde jsou blíže okomentovány další prameny k diplomatické misi.

²⁸ Srov. například Ephraim Ignatius NASO, *Trophaeum Virtutis, seu Anagrammatico-Symbolica Emeriti honoris Anathemata. Perennitatis tholo gloriae, Perillustris, Praenobilis et Generosi Domini, Joannis Christophori de Fragstein, Hereditarii Domini in Nimbsdorff etc., Sacrae Caesareae Regiaeque Maestatis Leopoldi I. apud Supremum Silesiae Tribunal, Actualis Consilarii etc. suspensa, et pro monumento non interituri nominis, serae posterorum memoriae commendata*, Wratislaviae 1661; Franciscus Ambrosius SCHÖNHARD, *Schlesischer kostbarer Stein. Der Hoch-Wohl-Gebohrne Herr Herr Johann Christoff Freyherr von Fragstein und Nimbszдорff, u. Röm. kays. Mayt. Rath und königl. Oberamtskanzler im Hertzogthum Ober- und Niederschlesien; Bey dessen den 15. Septemb. deß 1682sten Jahres in der Kirchen S. Adalberti zu Breslau hochansehnlich gehaltenen freyherrlichen Exequien volckreicher Versammlung vorgestellt*, Breslau 1682.

²⁹ Johannes Franciscus BUDDEUS, *Allgemeines historisches Lexicon* II, Leipzig 1730, s. 388; Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste* IX, Leipzig–Halle 1735, sl. 1602; Leopold von ZEDLITZ-NEUKIRCH, *Neues preußisches Adels-Lexicon oder genealogische und diplomatische Nachrichten* II, Leipzig 1836, s. 185–186; Ernst Heinrich KNESCHKE (ed.), *Neues allgemeines deutsches Adels-Lexicon*, Leipzig 1861, s. 307–308; Konrad BLAŽEK, *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in die Verbindung mit Mehreren. Der ausgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien* I, Nürnberg 1887, s. 29.

chivu Wien. Současně konstatoval, že obě relace obsahují podrobný popis cesty do Moskvy a pobytu poselstva v ruské metropoli.³⁰

Naopak z heuristického hlediska výjimečný a mimořádně cenný příspěvek následoval hned o několik roků později – v polovině padesátých let 19. věku – v Petrohradě. Šlo o vytvoření ediční řady *Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными*, kterou její autoři strukturovali podle jednotlivých evropských a asijských zemí. Právě třetí svazek oddělení *Памятники дипломатических сношений с Римскою империей* obsahuje přepis písemností archivu bývalého moskevského Posolského prikazu z let 1632–1660, jenž je dnes součástí moskevského Российского государственного архива древних актов.³¹ V něm nechybí téměř 200 stran s rozličnými materiály, jež se týkají výše zmiňované diplomatické mise Jana

Kryštofa z Fragsteinu, od listů vojvodů ruských měst, jimiž projížděl, s carem, jeho instrukce, zpráv průvodců o chování poselstva, popisů průběhu slavnostních performancí, přijetí, hmotného zabezpečení služebníků Leopolda I., po zápisy z jednání s císařskými posly a mnohé další.³² Ačkoliv jde o pouhou transkripci dokumentů, bez jakéhokoli kritického aparátu a komentáře, představují unikátní a ucelený pohled ruské strany na zmiňovanou problematiku.³³

Dalším z historiků, kteří se v 19. století podrobněji dotkli osobností Jana Kryštofa z Fragsteinu s Kryštofem Beuerem z Binnen a jejich diplomatické mise do Moskvy, byl profesor Jagellonské univerzity v Krakově Antoni Walewski.³⁴ V rámci vlastní čtyřsvazkové práce o dějinách Rzeczpospolite za vlády Jana II. Kazimíra Vasy v letech 1656–1660 také zevrubně naznačil průběh a výsledky Fragsteinovy cesty a pokusil se ji zasadit do kontextu vývoje a dění v Polském království a Velkoknížectví

³⁰ Friedrich von Adelung, *Kritisch-literarische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700, deren Berichte bekannt sind* II, St. Petersburg 1846, s. 328–329. Srov. Marshall Poe, *Foreign Descriptions of Muscovy: An Analytic Bibliography of Primary and Secondary Sources*, b.m. 2008², s. 129, 130 (první vydání Columbus 1995).

³¹ *Обзор посольских книг из фондов-коллекций, хранящихся в РГАДА (конец XV – начало XVIII в.)*, Moskva 1990. Srov. Nikolaj Michailovič Porožin, *Посольский приказ: Кольбель российской дипломатии*, Moskva 2003.

³² *Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными III (с 1632 по 1660 год)*, S. Petěrburg 1854, sl. 673–868.

³³ O tom také Nikolaj Nikolajevič Vantyš-Kamenskij (ed.), *Обзор внешних сношений России (по 1800 год) I (Австрия, Англия, Венгрия, Голландия, Дания, Испания)*, Moskva 1894, s. 21–22; Veniamin Olexandrovič Kordt (ed.), *Чужоземни подорожі по Східній Європі до 1700 р*, Kyjiv 1926, s. 125.

³⁴ Krzysztof Baczkowski, *W służbie dworu habsburskiego. Antoni Walewski (1805–1876)*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne 132, 2005, s. 99–108.

litevském ve druhé polovině padesátých let 17. věku.³⁵ Ačkoliv ve svém díle vycházel především z pramenů polské proveniencce, je třeba vyzdvihnout jeho mimořádně dobré znalosti diplomatických písemností uložených v Haus-, Hof- und Staatsarchivu Wien. Některé z nich, včetně dvou listů Jana Kryštofa z Fragsteinu, také publikoval ve formě výběrové edice pramenů na závěr každého svazku.³⁶ Přestože jde z hlediska moderních metodologických a koncepčních přístupů o již zastaralou práci, díky pozitivistickému smyslu pro detailní a hutný popis analyzovaných jevů a událostí jí nelze upřít mimořádný materiálový přínos.

To samé platí v případě díla rakouského archiváře a historika Alfreda Francise Příbrama. V průběhu své práce na biografii významného císařského vyslance Františka Pavla Lisoly se pokusil na půdorysu polsko-ruské války nastínit mnohovrstevnatý obraz habsbursko-ruských vztahů v letech 1654–1660.³⁷ I když nechal zcela stranou pozornosti prameny z polských archivů a knihoven, prozatím jako jediný kontex-

tuálně pracoval s písemnostmi uloženými v Haus-, Hof- und Staatsarchivu Wien a informacemi obsaženými v *Памятниках дипломатических сношений древней России с державами иностранными*. Díky tomu nabídl první komplexnější obraz vztahu obou mocností, včetně podrobnějšího popisu diplomatické mise Jana Kryštofa z Fragsteinu a Kryštofa Beuera z Binnen, ve zmiňovaném období.³⁸ Nedílnou součástí jeho výzkumů také tvoří dodnes historiky hojně využívané výběrové edice korespondence a diplomatických zpráv Františka Pavla Lisoly a dalších osob z prostředí vídeňského dvora.³⁹

Zatímco v 19. věku historikové věnovali osobnostem obou vyslanců i samotné diplomatické misi určitou pozornost, 20. století téměř marginalizovalo Jana Kryštofa z Fragsteinu, Kryštofa Beuera z Binnen a jejich zahraniční činnost ve službách Habsburků. Jména obou jedinců samozřejmě nechybějí v doposud nepřekonaném *Repertoriu* vyslanců evropských mocností po vestfálském míru

³⁵ Antoni WALEWSKI, *Historia wyzwolenia Polski za panowania Jana Kazimierza (1655–1660)* I–II, Kraków 1866–1868; тѣж, *Historia wyzwolonej Rzeczypospolitej wpadającej pod jarzmo domowe za panowania Jana Kazimierza (1655–1660)* I–II, Kraków 1870–1872. K tomu rovněž тѣж, *Geschichte Leopold's I. und der hl. Ligue 1657–1700. Nach ungedruckten Urkunden* II/1, Krakau 1861.

³⁶ Тѣж, *Historia wyzwolenia* II, s. LIX–LX.

³⁷ Alfred Francis PRIBRAM, *Österreichische Vermittelungs-Politik im polnisch-russischen Kriege 1654–1660*, Archiv für österreichische Geschichte 75, 1889, s. 415–480. Stov. тѣж, *Franz Paul Freiherr von Lisola (1613–1674) und die Politik seiner Zeit*, Leipzig 1894.

³⁸ тѣж, *Österreichische Vermittelungs-Politik*, s. 450–456.

³⁹ Тѣж (ed.), *Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola aus den Jahren 1655–1660*, Archiv für österreichische Geschichte 70, 1887, s. 1–571; тѣж (ed.), *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania) I. Band: 1657, April – 1661, Juli*, Wien 1901. K diplomatické činnosti Františka Pavla Lisoly ve druhé polovině padesátých let 17. století blíže také Ferdinand HIRSCH, *Der österreichische Diplomat Franz von Lisola und seine Thätigkeit während des Nordischen Krieges in den Jahren 1655–1660*, Historische Zeitschrift 60, 1888, s. 468–498.

a synteticky zaměřené práci Klause Müllera o císařské diplomacii ve druhé půli 17. a první polovině 18. věku.⁴⁰ V případě Jana Kryštofa z Fragsteinu jako rezidenta Ferdinanda III. ve Varšavě v letech 1654–1655 lze ještě zmínit analytickou studii Józefa Leszczyńského o dvou posledních sejmeh v Polsku před švédskou „potopou“,⁴¹ u Kryštofa Beuera z Binnen jeho biogramy v pracích Lothara Grosse o dějinách říšské dvorské rady a Stefana Sienella o fungování a významu tajné konference za vlády Leopolda I.⁴² V některých dalších případech, stejně jako v 19. věku, zaznělo Fragsteinovo či Beuerovo jméno pouze jako doplněk k širším výkladům

obecných historických událostí, zejména ve vztahu k druhé severní válce v letech 1655–1660.⁴³

Průběhu diplomatické mise Jana Kryštofa z Fragsteinu s Kryštofem Beuerem z Binnen se rovněž okrajově dotýká ve vlastních výzkumech habsbursko-ruských diplomatických vztahů ve druhé polovině 17. století také profesorka vídeňské univerzity Iskra Schwarcz.⁴⁴ Ve svých studiích se za použití moderních metodologických přístupů, zejména konceptu symbolické komunikace, zabývá například otázkami dvorského ceremoniálu na moskevském dvoře ve vztahu k císařským vyslancům, sebezprezentace ruského vládce

⁴⁰ Ludwig BITTNER – Lothar GROSS, *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden I (1648–1715)*, Berlin 1936, s. 159, 161; Klaus MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648–1740)*, Bonn 1976, s. 132, 145, 211.

⁴¹ Józef LESZCZYŃSKI, *Dwa ostatnie sejmy przed „potopem“ szwedzkim w oczach dyplomaty cesarskiego*, Śląski kwartalnik historyczny Sobótka 30, 1975, č. 2, s. 289–302.

⁴² L. GROSS, *Die Geschichte der deutschen Reichshofkanzlei*, s. 424–426; S. SIENELL, *Die Geheime Konferenz*, s. 143–146.

⁴³ Wybórowé Émile HAUMANT, *La guerre du nord et la paix d'Oliva, 1655–1660*, Paris 1893, s. 179; Ludwik KUBALA, *Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657*, Lwów 1910; Jan WEGNER, *Warszawa w czasie najazdu szwedzkiego 1655–1657*, in: *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660 II*, Warszawa 1957, s. 231–259, zde s. 253; Theodore МАСКІВ, *Imperial Envoy to Hetman Khmelnytsky in 1657*, *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States* 12, 1969–1972, s. 217–227, zde s. 221–222; R. I. FROST, *After the Deluge*, s. 33, 36–37, 42; Gábor KÁRMÁN, *II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi hadjáratának diplomáciai háttere*, *Századok* 146, 2012, s. 1049–1084, zde s. 1054.

⁴⁴ Například Iskra SCHWARCZ, *Die diplomatischen Beziehungen Österreich – Russland in der zweiten Hälfte des XVII. Jahrhunderts*, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 50, 2003, s. 29–41, 185–189, zde s. 33. Srov. TÁŽ, *Вена-Москва: дипломатические отношения в середине XVII века*, in: *Славяне и их соседи. Средние века – раннее новое время. Вып. 9. Славяне и немцы. 1000-летнее соседство: мирные связи и конфликты*, Moskva 1999, s. 180–188; TÁŽ, *Австро-руссские дипломатические отношения в первые годы Северной войны*, in: B. N. Florja – L. J. Semenova (edd.), *Русская и украинская дипломатия*, s. 31–46; Iskra SCHWARCZ – Christoph AUGUSTYNOWICZ, *Отношения Габсбургов с Россией и Украиной в период международного кризиса середины XVII в.*, in: Iskra Schwarcz – Olga Chavanova – Boris Florja – Michael Meyer – Lidija Semenova (edd.), *Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе в середине XVII в.*, Moskva 2007, s. 233–310.

v očích západoevropských diplomatů nebo vleklymi spory o titulaturu mezi římsko-německým císařem a ruským carem.⁴⁵

V případě českých historiků stojí za zmínku především disertační práce Libora Svobody o diplomatických vztazích mezi Habsburky a Ruskem v letech 1654–1656. Ačkoliv se ve svém výkladu zaměřil především na rekonstrukci průběhu ambasád Allegretta Allegrettiho s Johannem Theodorem z Lorbachu a poselstva ruského cara do Vídně, stranou pozornosti neoponechal ani činnost Jana Kryštofa z Fragsteinu jako císařského rezidenta v Polsku.⁴⁶ Současně neopomněl velmi stručně zhodnotit Fragsteinovo a Beuerovo poselstvo do Moskvy v letech 1657–1658. S mimořádně dobrou znalostí zejména ruských archivů rovněž naznačil, kam by se v budoucnu mohlo ubírat další bádání o tomto tématu.⁴⁷ Stranou pozornosti nelze nechat ani právě probíhající projekt badatelského kolektivu pod vedením Jiřího Kubeše *Česká a moravská*

šlechta v diplomatických službách rakouských Habsburků (1640–1740). K jeho hlavním cílům patří nastínit životní osudy urozených jedinců z českých zemí, kteří ve zmiňovaném období absolvovali ve službách potomků Rudolfa I. diplomatickou misi.⁴⁸ Nedílnou součástí projektu tvoří elektronická kritická edice instrukcí habsburských panovníků svým služebníkům. V ní také nechybí instrukce Leopolda I. svým zástupcům – Janu Kryštofovi z Fragsteinu a Kryštofu Beuerovi z Binnen – na polsko-ruských jednáních ve Vilniusu z 27. června 1658.⁴⁹

Systematickou a dlouhodobou pozornost vyslancům Leopolda I. na polském královském dvoře ve druhé polovině 17. století, Jana Kryštofa z Fragsteinu a Kryštofa Beuera z Binnen nevyjímaje, věnuje v rámci své disertační práce o jejich každodenním životě spoluautorka přítomné studie Monika Konrádová, rozená Hrušková.⁵⁰ Ve svých výzkumech využívá moderní metodologické trendy, které se

⁴⁵ Srov. Iskra SCHWARCZ, *Die kaiserlichen Gesandten und das diplomatische Zeremoniell am Moskauer Hof in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, in: Ralph Kauz – Giorgio Rota – Jan Paul Niederkorn (edd.), *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der frühen Neuzeit*, Wien 2009, s. 265–286.

⁴⁶ L. SVOBODA, *Diplomatické vztahy*, s. 95, 136, 161–162. Srov. také TÝŽ, *Cisár Ferdinand III., Bohdan Chmelnyckij a podunajská krůžectví. Neznámá kapitola v dějinách habsbursko-ukrajinských vztahů v padesátých letech 17. století*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity C 52, 2005, s. 83–96; TÝŽ, *Ruský posel Grigorij Bogdanov a jeho cesta do Vídně na jaře roku 1656*, *Acta historica et Museologica Universitatis Silesianae Opaviensis* C 7, 2007, s. 135–151.

⁴⁷ TÝŽ, *Diplomatické vztahy*, s. 209.

⁴⁸ <http://uhv.upce.cz/cs/gacr-project-nobility-and-diplomacy/> [1. 10. 2015]. Stručně k tomu také J. HRBEK, *Cesty evropské historiografie*, s. 29.

⁴⁹ <http://uhv.upce.cz/data/File/kubes/01-fragsteina.pdf> [1. 10. 2015].

⁵⁰ Srov. její kvalifikační práce Monika HRUŠKOVÁ, *Volba polského krále Augusta II. Silného očima habsburských vyslanců*, České Budějovice 2010 (Bakalářská práce); TÁŽ, *Každodenní život císařských vyslanců*.

v posledním desetiletí uplatnily v historické vědě, zejména historicko-antropologické přístupy a koncept nových politických dějin (symbolické komunikace). Heuristicky nevychází pouze z bohatých fondů vídeňských archivů a knihoven. Stranou pozornosti neponechává ani šlechtické rodinné archivy a další kulturní instituce v České republice, Německu a Polsku.⁵¹

Přestože se osobnosti Jana Kryštofa z Fragsteinu, Kryštofa Beuera z Binnen a jejich diplomatické mise do Moskvy v letech 1657–1658 zejména v 19. století dotkli někteří historikové a historičky, doposud neexistuje žádný komplexnější a zevrubnější pohled na průběh a vyústění již několikrát zmiňované ambasády. Za příčinu takového stavu lze s největší pravděpodobností považovat absenci většího pramenného korpusu, který by pokrýval celý průběh diplomatické mise, od jmenování a vydání instrukce vyslancům, přes putování do Moskvy a tamní pobyt, dvacetitýdenní zadržení kvůli morové nákaze u Borisova, až po návrat, sestavení závěrečných zpráv a vyúčtování nákladů na cestu. Velkou měrou se na tomto neradostném stavu podepsala také skutečnost, že se přes veškerou snahu autorů chystané edice doposud nepodařilo objevit osobní pozůstalost hlavního aktéra moskevské mise – Jana Kryštofa z Fragsteinu.

Připravovaná edice písemností k diplomatické misi Jana Kryštofa z Fragsteinu s Kryštofem Beuerem z Binnen do Moskvy v letech 1657–1658, jež bude vydána v rámci vědeckého projektu řešeného s podporou Grantové agentury Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, proto bude z heuristického hlediska zahrnovat pestrou škálu písemností sesbíraných z různých středoevropských archivů a knihoven. Především bude vycházet z rozsáhlých fondů uložených v jednotlivých součástech Österreichisches Staatsarchiv Wien. Na prvním místě je třeba zmínit Haus-, Hof- und Staatsarchiv, kde se ve fondu Russland nachází největší korpus pramenů – koncept instrukce Leopolda I., adresované Janu Kryštofovi z Fragsteinu a Kryštofu Beuerovi z Binnen, ze 6. května 1657, pověřovací listiny obou ambasadorů, jejich korespondence s Leopoldem I. a vybranými hodnostáři vídeňského dvora (Jan Adolf ze Schwarzenberku, Jan a Baltazar Walderode z Eckhausenu), přípisy Leopolda I. Dietrichovi z Brömbensu a Ferdinandu Zikmundu Kurzovi ze Senftenau, listy polského krále Jana II. Kazimíra Vasy a ruského cara Alexeje I. Michailoviče Romanova, cestovní deník a závěrečná zpráva Kryštofa Beuera z Binnen,

⁵¹ TÁŽ, *Diplomaten an der Grenze. Kaiserliche Diplomaten und ihre Tätigkeit in Polen im 17. Jahrhundert*, in: *Kulturlandschaften und Identitäten entlang der tschechisch-österreichischen Grenze – 60 Jahre EU, Raabs an der Thaya* 2013, s. 55–61; TÁŽ, *Elekcje królów polskich w drugiej połowie XVII w. oczyma dyplomatów cesarskich*, in: *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI–XVIII w. O znaczeniu idei wyboru – między teorią a praktyką. 250 rocznica ostatniej wolnej elekcji w Rzeczypospolitej*, Katowice 2016 (v tisku); Monika KONRÁDOVÁ – Rostislav SMÍŠEK, *Habsburgowie i Michał Korybut Wiśniowiecki. Przyjazd arcyksiężniczki Eleonory Marii do Rzeczypospolitej w 1670 roku jako sposób komunikacji symbolicznej*, *Historia Slavorum Occidentis* 5, 2015 (v tisku).

nálezy tajné rady ohledně průběhu diplomatické mise.⁵²

Nedílnou součástí edice bude také tvořit závěrečná italsky psaná zpráva Allegretta Allegrettiho, jenž ve službách císaře Ferdinanda III. podnikl v letech 1655–1657 diplomatickou misi do Moskvy, z 28. února 1657.⁵³ Jan Kryštof z Fragsteinu totiž několikrát na stránkách svých dopisů různým adresátům i závěrečné zprávy zmínil, že si před cestou podrobně prostudoval závěrečnou zprávu diplomata Ferdinanda III. Navíc v některých pramenech, například ve své závěrečné zprávě, výslovně uvedl, že průběh popisovaných událostí – především festivů – nehodlal dále nijak rozepisovat, neboť se o nich podrobněji zmínili jeho předchůdci, zejména Allegretti.⁵⁴ Z dochovaných pramenů nelze přesně zjistit, kterou závěrečnou zprávu Allegretta

Allegrettiho měl Jan Kryštof z Fragsteinu na mysli. Zda první, latinskou, z 18. ledna 1656, nebo druhou, italskou, z 28. února 1657.⁵⁵ Protože latinská relace z roku 1656 již byla vydána jako součást jiné práce,⁵⁶ rozhodli se autoři edice zpřístupnit širší badatelské veřejnosti také italsky koncipovanou zprávu.⁵⁷

Stranou pozornosti nelze v případě Haus-, Hof- und Staatsarchivu nechat ani fond Polen a doposud nevydanou epistolografii Jana Kryštofa z Fragsteinu a Leopolda I. s příslušníky císařské ambasády v Polsku, zejména s Františkem Pavlem Lisolou a Johannem Morandem Girardinem.⁵⁸ Nemale vypovídací možnosti nabízí také korespondence Kryštofa Beuera z Binnen se svou manželkou a dalšími rodinnými příslušníky⁵⁹ a knihy dvorské pokladny z let 1657 a 1658, jež se nachá-

.....
⁵² Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Russland I, kart. 9, konvolut 3, a kart. 10, konvolut 1–2.

⁵³ F. VON ADELUNG, *Kritisch-literarische Übersicht* II, s. 327; Mirko DEANOVIĆ, *Frano Dživa Gundulića i njegov put u Moskvu 1655. godine*, *Starine* 41, 1948, s. 7–59; M. SVOBODA, *Diplomatické vzťahy*.

⁵⁴ „*Hunc secuti sunt 60 circiter cibi variique generis potus, quae omnia sicuti et reliquas caeremonias modumque eorum commessandi et compotandi latius describere superfluum existimaui, quandoquidem a meis nuper praedecessoribus mos eorum ad mensam et consuetudo sufficienter descripta sit.*“ Závěrečná relace Jana Kryštofa z Fragsteinu z 18. června 1658. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Starych Druków, akcesja 1988.16, Fragstein.

⁵⁵ Kromě obou zmiňovaných relací se také v Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien dochovala německy koncipovaná závěrečná zpráva Jana Theodora z Lorbachu, asistenta Allegretta Allegrettiho. F. VON ADELUNG, *Kritisch-literarische Übersicht* II, s. 327.

⁵⁶ Srov. Augustin THEINER (ed.), *Monuments historiques relatifs aux règnes d'Alexis Michaëlowitch, Féodor III et Pierre le Grand, czars de Russie, extraits des archives du Vatican et de Naples*, Rome 1859, s. 6–9.

⁵⁷ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Russland I, kart. 9, konvolut 3, pag. 833–874.

⁵⁸ Tamtéž, Polen I, kart. 70 a 71.

⁵⁹ Tamtéž, Reichsarchive, Reichshofrat und Reichskanzlei – Verfassungsakten (1530–1850), Korrespondenzen, kart. 7, 1/2–7.

zejí v Hofkammerarchivu.⁶⁰ Nezastupitelné místo v edici rovněž připadne více než desítku listů Jana Kryštofa z Fragsteinu a Kryštofa Beuera z Binnen s hrabětem Janem Adolfem ze Schwarzenberku, které se nacházejí ve Státním oblastním archivu Třeboň, oddělení Český Krumlov, Rodinném archivu Schwarzenberků.⁶¹ Cenná je také skutečnost, že se vedle nich dochovalo v pozůstalosti šlechtice několik Schwarzenberkových konceptů odpovědí na došlé zprávy. Nejrozsáhlejší pramen edice však tvoří oficiální latinsky psaná závěrečná zpráva Jana Kryštofa z Fragsteinu z 18. června 1658, jež se nachází v Biblioteka Uniwersytecka Wrocław.⁶²

Přestože výše uvedené prameny pokrývají téměř celý průběh diplomatické mise Jana Kryštofa z Fragsteinu a Kryštofa Beuera z Binnen, po prozkoumání zmínovaných archiválií se před zraky autorů objevilo jedno časově ohraničené „bílé“ místo, z něhož se dochovalo jen minimum písemnosti. Jde o období od konce srpna

1657 do 3. ledna 1658, kdy bylo poselstvo kvůli podezření z morové nákazy na přibližně 20 týdnů zadrženo poblíž Borisova a nesmělo s nikým písemně komunikovat. O tom, že císařské poselstvo tento zákaz nedodržovalo a skrytě udržovalo čilý kontakt s vyslanci dalších evropských mocností, výmluvně vypovídá edice deníku Štefana Františka Medekszy, ambasadora litevského polního hejtmána Vincenta Alexandra Korwina Gosiewského k ruskému carovi.⁶³ Také on byl od poloviny října 1658 držen v karanténě v jakési vsi nedaleko služebníků Leopolda I. Mnohem zajímavější je však skutečnost, že na stránkách svého polského deníku velmi podrobně, téměř slovo od slova, převyprávěl obsah listů, které mu s denní až třídní frekvencí adresoval Jan Kryštof z Fragsteinu.⁶⁴ Současně zde neváhal zevrubně rozvést vlastní odpovědi na zasláné dopisy.

Právě jedinečné informace obsažené na stránkách Medekszyova deníku zásadním způsobem ovlivní podobu samotné

⁶⁰ Tamtéž, Hofkammerarchiv, Hofzahlamtsbuch 103 (1657) a 104 (1658). Srov. Mark HENGERER, *Die Abrechnungsbücher des Hofzahlmeisters (1542–1714) und die Zahlamtsbücher (1542–1825) im Wiener Hofkammerarchiv*, in: J. Pauser – M. Scheutz – T. Winkelbauer (edd.), *Quellenkunde*, s. 128–143.

⁶¹ Státní oblastní archiv Třeboň, oddělení Český Krumlov, Rodinný archiv Schwarzenberků, fasc. 373.

⁶² Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Starych Druków, akcesja 1988.16, Fragstein.

⁶³ Władysław SEREDYŃSKI (ed.), *Stefana Franciszka z Prószyca Medekszy, sekretarza Jana Kazimierza, sędziego ziemskiego kowieńskiego, Księga pamiętnicza wydarzeń zasłanych na Litwie 1654–1668*, Kraków 1875, s. 28–151. Kromě toho císařští diplomaté komunikovali také s vyslancem braniborského kurfürta Fridrichem Jáchymem z Borrentinu. Bernhard ERDMANNSDÖRFER (ed.), *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Politische Verhandlungen V*, Berlin 1884, s. 3–78; Oleg Sergejevič ŠAKLEIN, *Миссия бранденбургского посла Иоахима фон Боррентина в Россию в 1657–1658 гг.*, *Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищевой* 2012, č. 1, s. 199–214. Srov. L. BITTNER – L. GROSS, *Repertorium I*, s. 55–56, 419.

⁶⁴ První list, který mu Jan Kryštof z Fragsteinu zaslal 20. října 1657, dokonce neváhal opsat slovo od slova podle latinského originálu. W. SEREDYŃSKI (ed.), *Stefana Franciszka z Prószyca Medekszy, sekretarza Jana Kazimierza, sędziego ziemskiego kowieńskiego, Księga pamiętnicza*, s. 65–66.

edice písemností k diplomatické misi Jana Kryštofa z Fragsteinu a Kryštofa Beuera z Binnen do Moskvy v letech 1657–1658. Protože se obsahová náplň jednotlivých dopisů adresovaných vyslanci Vincentu Alexandru Korwinu Gosiewskému Janem Kryštofem z Fragsteinu jeví autorům natolik zásadní k poznání průběhu císařské ambasády, rozhodli se je zařadit do připravované edice.⁶⁵ Ta proto bude mít formu smíšené edice. Zatímco prameny z českých, polských a rakouských archivů a knihoven budou metodou transkripce zpřístupněny „*in extenso*“, listy uvedené v diáři Štefana Františka Medekszy budou formou zevrubných regest, s přesným odkazem na příslušné stránky osobního deníku, zapracovány přímo do chystané práce. Rovněž jednotlivé vydávané dopisy a zprávy Jana Kryštofa z Fragsteinu, Kryštofa Beuera z Binnen a Leopolda I., adresované různým adresátům, včetně jejich odpovědí, budou opatřeny záhlavním regestem. Nebude zde chybět ani poznámkový aparát, jehož prostřednictvím autoři budou blíže charakterizovat personalia,

topografické údaje, pojmosloví a komentovat kodikologické znaky editovaných písemností.⁶⁶ Z hlediska kontextualizace obsahové náplně vydávaných pramenů budou tvořit nedílnou součást edice historické komentáře. Pro snadnější orientaci v textu nebude na závěr knihy chybět ani osobní a místní rejstřík.

Použité ediční zásady budou odrážet odborné zaměření ediční řady *Prameny k českým dějinám 16.–18. století (Documenta res gestas Bohemicas saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia)*, v jejímž rámci bude publikace otištěna, a budou navazovat na předchozí edice jazykově německých, francouzských a latinských pramenů.⁶⁷ Jednotlivé písemnosti budou připraveny k vydání v úplném znění, s maximálním respektem k jejich originálnímu členění. Proto oddělování tematických a chronologických oddílů bude důsledně kopírovat předlohu. Při sestavování zásad pro přípravu edice bylo třeba přihlídnout k výjimečnosti samotného pramene, který vyžadoval osobitý přístup z hlediska paleografického i jazykového.⁶⁸ Hlavním cílem edice bude

⁶⁵ To, že autoři edice budou vycházet výhradně z informací zachycených na stránkách deníku Štefana Františka Medekszy, vyplývá ze skutečnosti, že se jim doposud nepodařilo objevit osobní pozůstalost vyslance Vincenta Alexandra Korwina Gosiewského.

⁶⁶ Pavel VAŠÁK, *Textologie. Teorie a ediční praxe*, Praha 1993, s. 120–121.

⁶⁷ Miroslava DURAJOVÁ – Rostislav SMÍŠEK (edd.), *Hieronymus der Ältere Schlick: Das Tagebuch. Eine Selbstdarstellung aus den Jahren 1580–1582*, České Budějovice 2008; Václav BOK – Anna KUBÍKOVÁ (edd.), *Bericht über die Reise Johann Christians und Johann Seyfrieds von Eggenberg durch die Länder Mittel-, West- und Südeuropas in den Jahren 1660–1663. Eine kommentierte Edition*, České Budějovice 2012; Rostislav SMÍŠEK (ed.), *Das Tagebuch Ferdinands zu Schwarzenberg aus den Jahren 1686–1688 und 1696–1697. Eine vollständige kritische Edition*, České Budějovice 2015.

⁶⁸ František ROUBÍK, *Pravidla pro vydávání historických pramenů pro novější dějiny (16.–20. století)*, Archivní časopis 7, 1957, s. 59–65; Oskar REICHMANN, *Zur Edition frühneuhochdeutscher Texte*, Zeitschrift für deutsche Philologie 97, 1978, s. 337–361; Michal SVATOŠ, *Současná praxe ve vydávání raněnovověkých latinských textů a otázky z ní vyplývající*, Listy filologické 122, 1999, s. 222–231; Wal-

snaha o uchování původní fonetické podoby textů a jejich vyjádření pomocí prostředků moderní grafiky. Další překážkou pro stanovení jednotných zásad představuje jazyková pestrost pramenů – vedle latiny a němčiny také italština. Při přepisu textů proto autoři plně respektovali zvláštnosti každé ze tří výše zmíněných řečí, jež jsou odrazem jejich historického vývoje.⁶⁹

Snaha zpřístupnit písemnosti o diplomatické misi Jana Kryštofa z Fragsteinu a Kryštofa Beuera z Binnen v letech 1657–1658 do Moskvy širší badatelské veřejnosti rovněž výrazně ovlivní podobu jazykové stránky kritické edice. Ta bude obsahovat nejen původní znění samotných pramenů, kterým dominuje výhradně latina s němčinou, relaci Allegretta Allegrettiho také italština, ale v případě latinského a italského jazyka i jejich překlad do češtiny. K takovému kroku editory vedla přede-

vším gramatická a syntaktická náročnost latinského a italského textu a částečně posunutí významu jejich slovní zásoby poloviny 17. století ve srovnání s klasickou latinou a moderní italštinou.⁷⁰

Samotné edici bude předcházet rozsáhlá úvodní studie, v níž se autoři pokusí zasadit diplomatickou misi Jana Kryštofa z Fragsteinu a Kryštofa Beuera z Binnen do kontextu historického vývoje nejen diplomatických styků mezi středoevropskou habsburskou monarchií (západní Evropou) a Ruskem na prahu novověku.⁷¹ Nebude zde chybět ani zamyšlení nad životními osudy výše zmiňovaných hlavních aktérů ambasády, včetně naznačení směřování jejich kariérních kroků po návratu z carského Ruska.⁷² Nejvíce prostoru v úvodní studii však bude zaujímat analýza obsahové náplně editovaných písemností. Ty poskytují zajímavé informace nejen

.....

ter HEINEMEYER (ed.), *Richtlinien für die Edition landesgeschichtlicher Quellen*, Marburg–Hannover 2000; Ivan ŠŤOVIČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002.

⁶⁹ Manfred THALLER, *Reproduktion, Erschließung, Edition, Interpretation: ihre Beziehungen in einer digitalen Welt*, in: Brigitte Merta – Andrea Sommerlechner – Herwig Weigl (edd.), *Von Nutzen des Edierens*, Wien–München 2005, s. 205–228; Jacob WÜHRER – Martin SCHEUTZ (edd.), *Zu Diensten Ihrer Majestät. Hofordnungen und Instruktionsbücher am frühneuzeitlichen Wiener Hof*, Wien–München 2011, s. 263–269.

⁷⁰ Srov. Alexander STICH, *Všechno je jinak a většinou složitě. Jak to skutečně bylo s českým jazykem v pobělohorském období I*, Britské listy z 11. září 1997.

⁷¹ K tomu také Georg von RAUCH (ed.), *Studien über das Verhältniss Russlands zu Europa*, Darmstadt 1964; Dieter GROH, *Rußland im Blick Europas. 300 Jahre historische Perspektiven*, Frankfurt am Main 1988; Walter LEITSCH, *Die ersten 300 Jahre in den Beziehungen Russlands zu Österreich*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 50, Wien 2003, s. 65–77; Marshall POE (ed.), *Early Explorations of Russia*, London 2003.

⁷² Srov. Francesca DE CAPRIO, *Un ambasciatore imperiale alla corte di Pietro il Grande: Christoph Ignaz Edler von Guarient e Rall nel diario di viaggio del suo segretario*, in: Gaetano Platania (ed.), *Relazioni internazionali e diplomazia nell'Europa centro-orientale tra età moderna e contemporanea*, Viterbo 2009, s. 67–89.

k průběhu příprav, skladbě císařského poselstva, logistickému zabezpečení samotné mise, ale také k náročnému a nebezpečnému putování výpravy cizími zeměmi a různým stránkám (ne)každodenního života na cestách.⁷³ Velmi cenné jsou zejména rozsáhlé popisy slavnostních vjezdů do rozličných ruských měst, včetně Moskvy, audiencí u Alexeje I. Michailoviče Romanova, hostin a dalších festivit, které budou sloužit k nastínění reprezentčních strategií a způsobů vizualizace společenského postavení Jana Kryštofa z Fragsteinu s Kryštofem Beuerem z Binnen jako zástupců Leopolda I. na jedné

straně, ruského cara a jeho rádců na straně druhé.⁷⁴

S tímto tématem se úzce pojí také otázky ceremoniální přednosti obou zúčastněných stran a vůbec podoby vzájemného setkávání dvou na první pohled odlišných hodnotových systémů, jež se neobešlo bez nejrůznějších nedorozumění a třenic. Důkazem takového tvrzení je například přeo správnou titulaturu Leopolda I. i Alexeje I. Michailoviče Romanova⁷⁵ nebo z pohledu Jana Kryštofa z Fragsteinu zcela nevhodná gesta ruského cara, která používal během audiencí, když se ptal na osobu mladého Habsburka.⁷⁶ Právě zevrubné

⁷³ Rouven PONS, *Gesandte in Wien. Diplomatischer Alltag um 1700*, in: Susanne Claudine Pils – Jan Paul Niederkorn (edd.), *Ein zweigeteilter Ort? Hof und Stadt in der Frühen Neuzeit*, Innsbruck 2005, s. 155–187; Heiko DROSTE, *Im Dienst der Krone. Schwedische Diplomaten im 17. Jahrhundert*, Berlin 2006; M. HRUŠKOVÁ, *Každodenní život císařských vyslanců*.

⁷⁴ Christian WIELAND, *Diplomaten als Spiegel ihrer Herren? Römische und florentinische Diplomatie zu Beginn des 17. Jahrhunderts*, *Zeitschrift für historische Forschung* 31, 2004, s. 359–379; Heidrun R. I. KUGELER, „Le Parfait Ambassadeur“. *The Theory and Practice of Diplomacy in the Century following the Peace of Westphalia*, Oxford 2006 (Disertační práce); Friedrich POLLERROSS, *Die Kunst der Diplomatie. Auf den Spuren des kaiserlichen Botschafters Leopold Joseph Graf von Lamberg (1653–1706)*, Petersberg 2010; Matthias KÖHLER, *Strategie und Symbolik. Verhandeln auf dem Kongress von Nimwegen*, Köln–Weimar–Wien 2011.

⁷⁵ Klaus MEYER, „Kaiserliche grossmächtigkeit“. *Titularfragen bei den Verhandlungen zwischen Kaiser und Zar 1661/62*, in: Hugo Weczerka (ed.), *Rossica externa. Studien zum 15.–17. Jahrhundert*. Festgabe für Paul Johansen zum 60. Geburtstag, Marburg 1963, s. 115–124; Marc SZEFTTEL, *The Title of the Muscovite Monarch up to the End of the Seventeenth Century*, Canadian–American Slavic Studies 13, 1979, s. 59–81; A. VON REICHE, *Der Weg des russischen Zarentums*; Isabel DE MADARIAGA, *Politics and Culture in Eighteenth-Century Russia*, London–New York 2014², s. 15–39.

⁷⁶ Claudia GARNIER, „Wer meinen Herr ehrt, den ehre ich billig auch.“ *Symbolische Kommunikationsformen bei Gesandtenempfangen am Moskauer Hof im 16. und 17. Jahrhundert*, *Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte* 7, 2005, s. 27–51; TÁŽ, „Welcher massen die Potschafften empfangen und gehalten werden“. *Diplomatisches Zeremoniell und Ritualpraxis am Moskauer Hof aus der Perspektive westlicher Gesandter im 16. und frühen 17. Jahrhundert*, in: Peter Burschel – Christine Vogel (edd.), *Die Audienz. Ritualisierter Kulturkontakt in der Frühen Neuzeit*, Köln–Weimar–Wien 2014, s. 57–80; Igor ANDREEV, *Zeremoniell als Sinnbild der Macht. Die ersten Romanows und ihre kirchlichen und höfischen Zeremonien*, in: Otto G. Oexle – Michail A. Bojcov (edd.), *Bilder der Macht im Mittelalter und Neuzeit*. Byzanz – Okzident – Rußland, Göttingen 2007, s. 517–537; Sebastian LAMBERTZ, *Das diplomatische Zeremoniell am Moskauer Hof als Ausdruck großfürstlicher Herrschaftsansprüche*, *Noe. Das Onlinejournal des Kölner Forums für Geschichte und Kultur Osteuropas* 12, 2013, č. 2, s. 23–34.

komentáře pestré škály sporných situací, argumentace císařské a ruské strany i vyústění jednotlivých hádek odrážejí stránky editovaných písemností.⁷⁷ Shromážděné prameny však nereflktují jen konfliktní soužití diplomatického poselstva s carským dvorem, ale také ostrou rivalitu mezi jednotlivými služebníky Leopoda I., především Janem Kryštofem z Fragsteinu a Kryštofem Beuerem z Binnen.⁷⁸

Četné sporné situace pramenily ze skutečnosti, že se ruská strana pokusila císařské vyslance zcela izolovat od okolního světa a zakázat jim jakékoliv návštěvy. Rovněž emisarům nedovolila, ač o to několikrát žádali, si s nikým, ať už ústně či písemně, vyměňovat informace, dokonce ani se samotným Leopoldem I. Jan Kryštof z Fragsteinu s Kryštofem Beuerem z Binnen to pochopitelně snaželi s velkou nelibostí a hledali cesty, jak se vyhnout údajnému nařízení cara. Nezanedbatelné místo ve výkladu proto připadne nástinu

podob skryté komunikace, často šifrované,⁷⁹ členů diplomatického poselstva s blízkým i vzdáleným okolím (například s vyslanci spřátelených mocností – Dánska a Rzeczpospolite), případně s Vídní, a rekonstrukci komunikační sítě Jana Kryštofa z Fragsteinu na nepříliš přátelsky nakloněném území.⁸⁰

Stranou pozornosti nelze nechat ani konstrukci obrazu „toho druhého“. V tomto případě nepůjde pouze o naznačení (stereotypní) podoby typického „Moskvana“ v myšlení císařských vyslanců, ale také o vykreslení obrazu konkrétních osob, s nimiž se Jan Kryštof z Fragsteinu a Kryštof Beuer z Binnen setkali během své ambasády – ruského cara Alexeje I. Michailoviče Romanova, představeného Posolského prikazu, dumného djaka Almaze Ivanoviče Ivanova, vojevůdce Vasilije Borisoviče Šeremetěva, případně nastínění kolektivní identity některých úředníků ruského cara – například vojvodů a приставů.⁸¹ V kapitole

⁷⁷ K vnímání dvorského ceremonálu carským dvorem Lindsey HUGHES, *Russia: the Courts of Moscow and St. Petersburg 1547–1725*, in: John Adamson (ed.), *The Princely Courts of Europe: Ritual, Politics and Culture under the Ancient Régime 1500–1750*, London 1999, s. 295–313; Leonid JUZEFOVIČ, *Путь посла. Русский посольский обычай. Обиход. Этикет. Церемониал. Конец XV – первая половина XVII вв.*, Moskva 2007; Olga Genieva AGEJEVA, *Дипломатический церемониал императорской России. XVIII век*, Moskva 2012.

⁷⁸ Srov. I. SCHWARCZ, *Вена-Москва*, s. 186; L. SVOBODA, *Diplomatické vztahy*, s. 207–208.

⁷⁹ Franz STIX, *Zur Geschichte und Organisation der Wiener Gebeimen Zifferkanzlei*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 51, 1937, s. 131–160; Anne-Simone Rous – Martin MULSOW (edd.), *Gebeime Post. Kryptologie und Steganographie der diplomatischen Korrespondenz europäischer Höfe während der Frühen Neuzeit*, Berlin 2015.

⁸⁰ Christian WIELAND, *The Consequences of Early Modern Diplomacy: Entanglement, Discrimination, Mutual Ignorance – and State Building*, in: Antje Flüchter – Susan Richter (edd.), *Structures on the Move: Technologies of Governance in Transcultural Encounter*, Heidelberg 2012, s. 271–285.

⁸¹ Stéphane MUND, *Orbis Russiarum. Genèse et développement de la représentation du monde „russe“ en Occident à la Renaissance*, Genève 2003; Aleksandra NIEWIARA, *Procesy kategoryzacyjne a kulturowe konstruowanie obrazu „innego“ (Moskvicin–Moskal–Rosjanin)*, in: Andrzej de Lazari (ed.), *Katalog*

však nebude podána jen reflexe císařských vyslanců. Díky edici pramenů v *Памятниках дипломатических сношений древней России с державами иностранными* bude možné nabídnout pohled druhé strany na události, jevy a osoby, zmiňované v písemnostech služebníků Leopolda I. Díky tomu bude možné tematizovat střet dvou odlišných kultur, myšlenkových světů a hodnotových žebříčků.⁸²

Vedle vyslanců spřátelených evropských mocností pobývali ve stejnou dobu v Moskvě také ambasadoři dalších států, které samy chtěly zprostředkovat uzavření případného spojení mezi Rzeczipospolitou a Ruskem (Francie, Anglie), případně mu zabránit (Švédsko).⁸³ Kromě nich zaujal Jana Kryštofa z Fragsteinu také příjezd a audience emisarů z „exotičtějších“ míst, zejména od perského šáha a tatarského

wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan, Warszawa 2006, s. 49–72; Michael ROHRSCHNIEDER – Arno STROHMEYER (edd.), *Wahrnehmungen des Fremden. Differenzenerfahrungen von Diplomaten im 16. und 17. Jahrhundert*, Münster 2007; Florian GASSNER, *Becoming a Western Nation: German National Identity and the Image of Russia*, in: Alexander Maxwell (ed.), *The East-West Discourse. Symbolic Geography and its Consequences*, Oxford–Bern–Berlin–Bruxelles–Frankfurt am Main–New York–Wien 2011, s. 51–72.

⁸² Theodor Jakob Gottlieb LOCHER, *Das abendländische Rußlandbild seit dem 16. Jahrhundert*, Wiesbaden 1965; Lindsey HUGHES, *Russia and the West. The Life of a Seventeenth-Century Westernizer, Prince Vasily Vasil'evich Golitsyn (1643–1714)*, Newtonville 1984; Gabriele SCHEIDEGGER, *Perverse Abendland – barbarisches Russland. Begegnungen des 16. und 17. Jahrhunderts im Schattenkulturellen Missverständnis*, Zürich 1993; Vsevolod Eugenovič BAGNO – Petr Romanovič ZABOROV – Nikolaj Nikolajevič SKATOV (edd.), *Образ России: Россия и русские в восприятии Запада и Востока*, St. Peterburg 1998; Astrid BLOME, *Das deutsche Rußlandbild im frühen 18. Jahrhundert. Untersuchungen zur zeitgenössischen Presseberichterstattung über Rußland unter Peter I.*, Wiesbaden 2000; Valburga VAVŘINOVÁ, *Životní styl a kultura každodenního života ruské společnosti pozdního středověku očima Západoevropanů*, Praha 2009 (Disertační práce); Kateřina PRAŽÁKOVÁ, *Obraz Polsko-litevského státu a Ruska ve zpravodajství české šlechty (1450–1618)*, České Budějovice 2015.

⁸³ Thomas BIRCH (ed.), *A Collection of the State Papers of John Thurloe, Esq; Secretary, First, to the Council of State VI*, London 1742; Alfred RAMBAUD (ed.), *Recueil des Instructions données aux Ambassadeurs et Ministres de France depuis les Traités de Westphalie jusqu'à la Revolution Française VIII. Russie*, Paris 1890; Osip Lvovič VAJNŠTEJN, *Русско-шведская война 1655–1660 годов: Историко-географический обзор, Вопросы истории* 1947, č. 3, s. 53–72; Lev Valentinovič ZABOROVSKIJ, *Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в.*, Moskva 1981; Stefan TROEBST, *Handelskontrolle – „Derivation“ – Eindämmung. Schwedische Moskaupolitik 1617–1664*, Wiesbaden 1997; Jelena Igorevna KOVZAREVA, *Документы по истории русско-шведского конфликта в 50-х гг. XVII в. в фондах РГАДА*, in: B. N. Florja – L. J. Semenova (edd.), *Русская и украинская дипломатия*, s. 53–80.

⁸⁴ Fedor Fedorovič LAŠKOV (ed.), *Памятники дипломатических сношений Крымского ханства с Московским государством в XVI и XVII вв.*, Simferopol 1891; Sagit Fjaritovič FAJZOV (ed.), *Письма ханов Ислам-Гирея III и Мухаммед-Гирея IV к царю Алексею Михайловичу и королю Яну Казимиру, 1654–1658 гг.: крымскотатарская дипломатика в политическом контексте постперяславского времени*, Moskva 2003; Jelena Vladimirovna ANDRONOVA, *Русско-иранские торгово-экономические и дипломатические отношения в XVII-первой половине XVIII века*, Moskva 2002 (Disertační práce); Rudi MATTHEE, *Rudeness and Revilement: Russian-Iranian Relations in the Mid-Seventeenth Century*, *Iranian Studies* 46, 2013, s. 333–357.

chána.⁸⁴ Proto nebude dále chybět nastínění jejich obrazu a činnosti v metropoli Alexeje I. Michailoviče Romanova očima císařských vyslanců. Úvodní studii pak završí kapitola, jež se bude zabývat instrumentalizací samotné diplomatické mise v pramenech z šedesátých až osmdesátých let 17. století (panegyrické básně, pohřební kázání) a jejím „druhým životem“.

Soubor editovaných písemností také představuje mimořádně cenný pramen k technické stránce diplomatických písemností a zejména k procesu sestavování závěrečných relací nejen císařských ambasadorů.⁸⁵ Srovnání dochovaných několikastránkových latinsky psaných zpráv Jana Kryštofa z Fragsteinu o průběhu mise, adresovaných Leopoldu I., s jeho závěrečnou zprávou umožňuje poznat, jakým způsobem vyslanec postupoval při koncipování dokumentu, jehož prostřednictvím symbolicky završil své poslání. Z komparace dochovaných pramenů zřetelně vysvítá, že závěrečná zpráva představovala jen jakýsi výťah z dříve zaslaných listů panovníkovi. Šlechtic totiž v naprosté většině případů do závěrečné zprávy překopíroval, leckdy slovo od slova, odstavce či dokonce celé pasáže z předchozích dopisů, případně je nepatrně stylisticky či lexikálně upravil. Pouze na některých místech přistoupil

k novým formulacím tak, aby uvedl nebo provázal jednotlivé části písemnosti.

Hlavním cílem edičního projektu je nabídnout širší badatelské veřejnosti prostřednictvím různých typů shromážděných pramenů první ucelenější pohled na diplomatickou misi Jana Kryštofa z Fragsteinu a Kryštofa Beuera z Binnen do Moskvy v letech 1657–1658. Právě díky heuristické pestrosti budou autoři schopni v celistvosti postihnout průběh ambasády. Nalezení odpovědí na výše naznačenou pestrou škálu otázek rovněž obohatí dosavadní znalosti o habsbursko-ruských, habsbursko-polských a polsko-ruských vztazích v polovině 17. století. Jednotlivé oblasti tematizované v práci – každodenní život vyslanců, sebeprezentace, dvorský ceremoniál, spory o titulaturu, konstrukce obrazu „toho druhého“, instrumentalizace ambasády – navíc odrážejí klíčová témata aktuálních výzkumů evropské historiografie. Získané informace také v neposlední řadě významným způsobem rozšíří dosavadní poznání životních osudů hlavních aktérů diplomatické mise – Jana Kryštofa z Fragsteinu a Kryštofa Beuera z Binnen – a v budoucnu se mohou stát jedním ze základních stavebních kamenů jejich biografii.

.....
⁸⁵ F. EDELMAYER, *Gesandtschaftsberichte*, Joachim WILD, *Formen und protokollarische Inszenierung der internationalen Diplomatie der Frühen Neuzeit im Spiegel ihres Schriftguts*, in: Georg Vogeler (ed.), *Geschichte „in die Hand genommen“*. Die Geschichtlichen Hilfswissenschaften zwischen historischen Grundlagenforschung und methodischen Herausforderungen, München 2005, s. 245–257.

Monika Konrádová – Rostislav Smíšek

Johann Christoph von Fragstein und seine diplomatische Reise nach Russland in den Jahren 1657-1658.

Thesen eines Editionsprojekts

Die vorliegende Studie legt die Basisthesen eines Editionsprojekts dar, in dessen Rahmen Dokumente und Quellen zur diplomatischen Mission Johann Christophs von Fragstein mit Christoph Beuer von Binnen nach Moskau in den Jahren 1657-1658 veröffentlicht werden. Unter dem heuristischen Blickwinkel wird es eine breite Skala von Archivquellen umfassen (Instruktionen, Kreditive, amtliche wie auch private Korrespondenz, das Reisetagebuch, Abschlussberichte, Befunde des Geheimen Rats bezüglich des Verlaufs der diplomatischen Mission), die in verschiedenen mitteleuropäischen Archiven und Bibliotheken (Österreichisches Staatsarchiv Wien, Staatliches Gebietsarchiv Wittingau, Zweigstelle Krumau, Biblioteka Uniwersytecka Wrocław) gesammelt wurden.

Die einzelnen ausgestellten Briefe und Relationen Johann Christophs von Fragstein und Christoph Beuers von Binnen, die verschiedenen Empfängern bestimmt waren, werden wie auch die Antwortbriefe mit einem Regest versehen. Anmerkungen, Fußnoten wie auch Register werden nicht fehlen, denn die Autoren verwenden den ganzen Apparat zum Charakterisieren der Personalien, der topographischen Angaben, zur Erklärung konkreter Begriffe und zum Kommentieren der kodikologischen Merkmale der edierten Dokumente. In Hinblick auf die Kontextualisierung des Inhalts der einzelnen edierten Quellen stellen die historischen Kommentare einen unabdingbaren Bestandteil der Edition dar. Für eine leserfreundliche Orientierung im Text sind am Ende des Buches ein Personen- wie auch Ortsregister zu finden. Die einzelnen Quellen werden im vollständigen Wortlaut, mit maximaler Berücksichtigung ihrer ursprünglichen Gliederung zur Herausgabe vorbereitet. Die Gliederung der thematischen und chronologischen Textstellen wird sich konsequent an die Vorlage halten. Bei der Aufstellung der Richtlinien für die Vorbereitung der Edition musste die Außergewöhnlichkeit der Quelle, die aus der paläographischen wie linguistischen Perspektive eine besondere Herangehensweise erforderte, in Betracht gezogen werden. Das Hauptziel der Edition ist die Bewahrung der ursprünglichen phonetischen Ausgestaltung der Texte bei der Anwendung moderner graphischer Mittel. Das andere Hindernis für die Festlegung der Richtlinien stellt die sprachliche Vielfalt der Quellen dar – neben der lateinischen und der deutschen Sprache handelt es sich um das Italienische. Bei der Transkription der Texte berücksichtigten die Autoren die Sondermerkmale jeder der drei bereits erwähnten Sprachen, die ihre historische Entwicklung widerspiegeln. Da jedoch die Quellen zur diplomatischen Mission einem breiteren wissenschaftlichen Publikum zugänglich gemacht werden sollen, wird sich diese Tatsache auch auf die linguistische Gestaltung der kritischen Edition auswirken. Die Edition wird daher nicht nur die Originalfassung der Quellen beinhalten, sondern im Fall

der Dokumente in der lateinischen und italienischen Sprache auch ihre Übersetzung ins Tschechische. Zu diesem Schritt entschlossen sich die Autoren deshalb, weil die Texte auf Latein und Italienisch grammatisch und syntaktisch anspruchsvoll sind. Darüber hinaus kam es auch bei dem Wortschatz vom Anfang des 17. Jahrhunderts im Vergleich zu dem klassischen Latein und dem modernen Italienisch zu einer Verschiebung in Hinblick auf die Bedeutung.

Das Editionsprojekt setzt sich zum Ziel, dem breiteren wissenschaftlichen Publikum anhand einer Vielfalt von gesammelten Quellen den ersten kohärenten Einblick in die diplomatische Mission Johann Christophs von Fragstein und Christoph Beuers von Binnen nach Moskau in den Jahren 1657-1658 anzubieten. Gerade diese Quellenvielfalt ermöglicht den Autoren, den Verlauf der Mission komplex zu erfassen. Die Beantwortung von verschiedenen an dieser Stelle bereits angedeuteten Fragen wird ebenfalls die bisherige Kenntnis der habsburgisch-russischen, habsburgisch-polnischen und polnisch-russischen Beziehungen in der Mitte des 17. Jahrhunderts bereichern. Die einzelnen in dieser Arbeit thematisierten Sachgebiete – der Alltag der Gesandten, die Selbstpräsentation, das Hofzeremoniell, Streit um Titulatur, die Konstruktion des Bildes „des Anderen“, die Instrumentalisierung der diplomatischen Mission – spiegeln darüber hinaus die Schlüsselbegriffe der aktuellen Forschungsarbeiten, nicht nur der europäischen Historiographie wider. Die gewonnenen Informationen erweitern in einem bedeutenden Maße die bisherigen Kenntnisse der Lebensschicksale der beiden Hauptakteure der diplomatischen Mission – Johann Christoph von Fragstein und Christoph Beuer von Binnen und sie können zukünftig zum wichtigen Grundbaustein für die Verfassung ihrer Biographie werden.

KEY WORDS:

Early modern diplomacy; Habsburg-Russian relations; 17th century; critical edition; Johann Christoph of Fragstein; Christoph Beuer von der Binne

Der Entwurf zur Emporbringung der österreichischen Staaten (1772)

IVO CERMAN – MICHAL MORAWETZ¹

Die böhmische Hungersnot von 1771–1772 war eine der größten humanitären Katastrophen Europas im Zeitalter der Aufklärung. Es ist kein Wunder, dass diese Tragödie, bei der eine viertel Million Menschen ums Leben² gekommen sein soll, die Aufmerksamkeit der führenden Denker der Zeit auf sich gezogen hat. In Prag wurde bereits 1770 eine besondere Kommission einberufen, die sich unter der Leitung des Grafen Leopold von Kollowrat unter anderem mit der Diagnose der Ursachen dieser beginnenden Krise beschäftigte.³ Im Jahre 1772 wurde eine

neue Kommission einberufen, die dieses Bemühen fortsetzte.⁴ Kollowrat war jedoch nicht der Einzige, der sich dazu geäußert hat. Der tschechischen Historiographie ist bereits seit langem die Reformschrift des Oberstburggrafen Karl Egon Fürst von Fürstenberg bekannt, die 1772 abgefasst wurde.⁵ Es ist ebenfalls bekannt, dass der junge Kaiser sich veranlasst sah selbst eine Inspektionsreise nach Böhmen zu unternehmen, um die Ursachen der Krise zu erkennen und Reformvorschläge zu entwerfen. Aus dieser Reise sind ein Reisetagebuch und ein kritischer Bericht

¹ Michal Morawetz fertigte die Transliteration des Textes an, Ivo Cerman verfasste die Einleitung und die Anmerkungen. Wir danken Herrn Prof. Jürgen Eder für die sprachliche Korrektur unseres Beitrags.

² Diese traditionelle Einschätzung kommt aus der *Geschichte des Bauernstandes* von Kamil Krofta, der dabei – ohne weitere Angaben – bloß „auf Franz Martin Pelcl“ hinweist. Vgl. Kamil KROFTA, *Dějiny selského stavu*, Praha 1919, S. 179. Diese Einschätzung ist auch von Eduard MAUR in die maßgebliche Darstellung der Geschichte der demographischen Entwicklung Tschechiens übernommen. Vgl. Eduard MAUR, *Dějiny obyvatelstva v českých zemích*, Prag 1994, S. 138–139. Nach anderen Schätzungen belief sich die Anzahl der Opfer sogar auf eine halbe Million Menschen. Vgl. Jaroslav PURŠ – Miloš KROPILÁK (edd.), *Prehled dějin Československa*, I/2, Praha 1982, S. 350.

³ Vgl. Fritz BLAICH, *Die wirtschaftspolitische Tätigkeit der Kommission zur Bekämpfung der Hungersnot in Böhmen und Mähren*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 56, 1969, S. 298–331; Erika WEINZIERL-FISCHER, *Die Bekämpfung der Hungersnot in Böhmen, 1770–1772*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv 7, 1954, S. 478–514.

⁴ Karl GRÜNBERG, *Die Bauernbefreiung*, Bd. 2, S. 205; Bd. S. 209; Kamil KROFTA, *Dějiny selského stavu*, Praha 1919, S. 181.

⁵ HHStA Wien, Kabinettsarchiv, Kaiser Franz Akten, Kart. 63, „Vorträge des böhmischen Oberstburggrafen Karl Egon von Fürstenberg über den Verfall des Königreichs Böhmen, 1771–1773. Vgl. Jaroslav PROKEŠ, *Memoriály o hospodářském stavu Čech před první selskou bouří roku 1775*, Časopis pro dějiny venkova 11, 1924, S. 37–53; 12, 1925, S. 49–57, 111–116, 158–167; Franz Anton SZABÓ, *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753–1780*, Cambridge 1994, S. 171.

hervorgegangen.⁶ Die Krise gab allerdings auch einem unbekanntem Verfasser Anlass, eine Expertenmeinung unter dem Blickwinkel der Polizey-Wissenschaft zu diesem Problem einzubringen. Vom Inhalt her handelt es sich um ein sehr wichtiges Dokument, in dem viele der josephinischen Reformen vorgezeichnet sind. Zudem weist es eindeutige Parallelen zur Polizey-Wissenschaft auf, die von Joseph von Sonnenfels vertreten wird.⁷

Dieser Reformentwurf, dessen Edition hier vorgelegt wird, ist in der Historiographie nicht besonders bekannt. Er ist offensichtlich mit jener Denkschrift identisch, die in der Literatur zur Aufhebung der Leibeigenschaft für ein Werk des Gubernialrats Franz Anton Blanc gehalten wird.⁸ Sie ist jedoch immer nur fragmentarisch zitiert worden, so dass ihre Ansätze und ihr Inhalt noch nicht entsprechend ausgewertet worden sind. Der vorliegenden Edition liegt eine Abschrift zugrunde, die ich im

Familienarchiv Buquoy vor einigen Jahren gefunden habe. Die Denkschrift umfasst 21 gebundene Blätter (42 Seiten). Bestdauerlicherweise ist das Dokument nicht unterschrieben. Die Denkschrift trägt den Titel *Entwurf eines beyläufigen Sistems zur Emporbringung der österreichischen Staaten* und ist auf das Jahr 1772 datiert.⁹ Das Original ist im Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien überliefert und zwar unter dem Titel *Hofrat von Blanc, Vorschläge die Verbesserung im Inneren betreffend*.¹⁰ Erst der beigelegte abgekürzte Auszug trägt den Titel *Entwurf eines beyläufigen Sistems zur Emporbringung der Oesterr. Staate*.¹¹ Auf dem Rückvermerk dieses Dokuments steht: *Extractus des Hfr. Blankischen Reforme-Sistems*. In der Nationalbibliothek zu Budapest befindet sich noch eine andere Abschrift dieses Dokuments, die allerdings ebenfalls anonym ist.¹²

Im Staatlichen Gebietsarchiv Třeboň ist die Handschrift unter den nachgelassenen

.....

⁶ František ROUBÍK, *Relace císaře Josefa II. o jeho cestě do Čech, Moravy a Slezska r. 1771*, Časopis pro dějiny venkova 13, 1926, S. 121–129; Derek BEALES, *Joseph II: In the Shadow of Maria Theresa*, vol. 1, Cambridge 1987, S. 339–346.

⁷ Zu Sonnenfels: Simon KARSTENS, *Lehrer, Schriftsteller, Staatsreformer. Die Karriere des Joseph von Sonnenfels (1733–1817)*, Wien–Köln–Weimar 2011. Vgl. hierzu die Rezension von Stephan Wagner, Zeitschrift für Rechtsgeschichte 129, 2012, S. 609–615.

⁸ Harm KLUETING (ed.), *Der Josephinismus. Ausgewählte Quellen zur Geschichte der thesesianisch-josephinischen Reformen*, Darmstadt 1995, S. 183. Zu Blancs Biographie, vgl. Franz Martin PELCL, *Paměti, Praha 1956*, S. 34–35; Karl GRÜNBERG, *Franz Anton Blanc. Ein Sozialpolitiker der thesesianisch-josephinischen Zeit*, Berlin 1921; Harm KLUETING, *Lehre von der Macht der Staaten*, Berlin 1986, S. 209; Milan ŠMERDA, *Franz Anton Blanc ve Slezsku. Strět západního osvícence s nevolnictvím*, Slezský sborník. Acta silesiaca 98, 2000, č. 4, S. 279–299.

⁹ Státní oblastní archiv [Staatliches Gebietsarchiv] Třeboň, Rodinný archiv [Familienarchiv] Buquoy, Kart. 130, fol. 6^r–47^r.

¹⁰ HHStA Wien, Staatskanzlei: Vorträge, Kart. 110, Konv. 1772.12, fol. 13–57.

¹¹ Der Auszug befindet sich auf fol. 51–57.

¹² Széchényi-Nationalbibliothek in Budapest, Handschrift Nr. 612.

Papieren des Grafen Johann Nepomuk von Buquoy eingeordnet worden. Dieser engagierte Adlige, der für seine revolutionären Methoden der Armenfürsorge berühmt wurde, zeigte ein reges Interesse für wissenschaftliche Fortschritte in der Landwirtschaft und den Polizey-Wissenschaften.¹³ Sein 1779 eröffnetes Armeninstitut zog die Aufmerksamkeit Sonnenfels auf sich, so dass festzustellen ist, dass die beiden Reformen zumindest damals in Kontakt waren.¹⁴ Da sich die Handschrift unter den Dokumenten zu Robotpatenten und zur Leibeigenschaft befindet, lässt sich vermuten, dass es dieses Thema war, das den Grafen von Buquoy veranlasste, eine Abschrift von diesem Reformvorschlag zu besorgen. Im Jahre 1777 sind Auszüge aus dieser Denkschrift in Schlözers Zeitschrift *Briefwechsel meist historischen und politischen Inhalts* veröffentlicht worden, wobei die Autorschaft Kaiser Joseph II. hochselbst zugeschrieben wurde.¹⁵ Die von Schlözer gedruckten Passagen bezogen sich auf die Abschaffung der Folter, Aufhebung der Leibeigenschaft und Einführung der religiösen Toleranz. In

den Bücherkatalogen um 1780 wird dann dieses Reformprojekt tatsächlich für ein Werk Kaiser Joseph II. ausgegeben. Diese Zuschreibung stellt jedoch noch keinen handfesten Beweis seiner Autorschaft dar, da ihm in der zeitgenössischen Literatur zahlreiche apokryphe Schriften oder erfundene Sprüche und Taten zugeschrieben wurden.¹⁶ In der späteren historischen Fachliteratur ist diese Vermutung weder wiederholt noch widerlegt. Sie ist einfach in Vergessenheit geraten.

Erst seit 1995, als Harm Klueping das Original im Haus-, Hof- und Staatsarchiv wiederentdeckt hat, ist bekannt geworden, dass die Denkschrift von Gubernialrat Franz Anton Blanc abgefasst wurde.¹⁷ Dem folgt auch Franz Anton Szabó in einem Aufsatz, in dem der volle Titel der Wiener Denkschrift angeführt wird.¹⁸ Jedoch hat sich keiner dieser Autoren mit der Entstehung und dem Inhalt dieses Reformentwurfs auseinandergesetzt. Klueping hatte dieses Dokument nur in einer Fußnote zu einer Denkschrift des Staatskanzlers Kaunitz erwähnt, die als Antwort auf diesen Entwurf verfasst

.....

¹³ Vgl. Margarete BUQUOY, *Johann Graf von Buquoy. Ein Sozialreformer im Zeitalter der Aufklärung*, Feldkirchen-Westerham 2004; Alena PETRÁŇOVÁ, *Venkovská chudina evidovaná v buquoyovském „zaopatřovací“ zřízení v druhé polovině 18. století*, Jihočeský sborník historický 30, 1961, s. 114–134.

¹⁴ Státní oblastní archiv [Staatliches Gebietsarchiv] Třeboň, Rodinný archiv [Familienarchiv] Buquoy, Kart. 156, Inv.-Nr. 934.

¹⁵ *Fragment aus einem von Josef II. selbst verfassten System zur Emporbringung der Oesterreichischen Staaten*, in: August Ludwig Schlözers Briefwechsel meist historischen und politischen Inhalts, Heft XII, Göttingen 1777, S. 325–326.

¹⁶ Vgl. Derek BEALES, *The False Joseph II*, *The Historical Journal* 18, 1975, S. 467–495.

¹⁷ H. KLUEPING (ed.), *Der Josephinismus*, S. 183.

¹⁸ Franz Anton SZABÓ, *Innere Staatsbildung und Modernisierung. Überschreitung von Grenzen?*, *Das Achtzehnte Jahrhundert und Österreich* 13, 1999, S. 251–261, hier S. 258.

wurde. Szabó hat anerkannt, dass das Memorandum nach Sonnenfels klingt. Nun muss man fragen, ob Blanc imstande wäre, ein Reformprojekt für so viele Bereiche der Staatspolitik und Volkswirtschaft vorzubereiten. Es ist zwar bekannt, dass er bereits 1769 ein Memorandum über die Bauernfrage der Herrscherin unterbreitete, die als Grundlage für das schlesische Robotpatent aus dem Jahr 1771 diente.¹⁹ Der *Entwurf* aus dem Jahr 1772 behandelt allerdings ein viel breiteres Spektrum der Themen als Robotverhältnisse.

Aus den Rückvermerken auf dem Wiener Original geht deutlich hervor, dass der *Entwurf* vom Gubernialrat von Blanc am 4. Dezember 1772 dem Staatsrat unterbreitet wurde. Der Anlass war sicher die Sitzung einer ad hoc Kommission zur Bekämpfung der Hungersnot in Wien, zu der auch von Blanc eingeladen war.²⁰ Im folgenden Jahr wurden die Reformvorschläge von Staatskanzler Kaunitz²¹ und von Kaiser Joseph II.²² ausführlich kommentiert. Die Ausfertigung eines so breiten Projekts, das Reformen in so vielen Bereichen begründete, hätte jedenfalls längere Zeit in Anspruch nehmen müssen und die Entstehung ist noch nicht erläu-

tert worden. Die Rückvermerke beweisen, dass von Blanc das Reformprojekt unterbreitete.

Die Argumentation dieser Denkschrift beruht aber so sehr auf Sonnenfels Auffassungen, dass es angebracht wäre, seine Mitwirkung oder sogar seine Autorschaft ernsthaft in Betracht zu ziehen. Die Annahme, dass Blanc einfach „eine typische Gestalt des thesesianischen Beamtentums“ sei,²³ erklärt diese Überschneidungen nicht. Sonnenfels Ansichten waren nicht so typisch, dass er so einfach mit jedem Beamten verwechselt werden könnte. Zudem ist von Blancs Ausbildung und Ansichten zu wenig bekannt, so dass es schwer zu entscheiden ist, ob er überhaupt imstande wäre, ein so umfassendes Projekt zur Staatsreform vorzubereiten. Was hielt von Blanc von der Folter? Befasste er sich überhaupt mit der Reform der Strafgesetze? Befürwortete er eigentlich die religiöse Toleranz? Solche Fragen müssten beantwortet werden, um zu beweisen, dass dieses Dokument den Gedanken Blancs entspricht. Sie lassen sich bei ihm nicht beantworten, bei Sonnenfels allerdings schon. Zudem sollte überlegt werden, dass manche in diesem *Entwurf* ausgedrückte Ideen erst in

¹⁹ Karl GRÜNBERG, *Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-untertänischen Verhältnisses* I, Leipzig 1893, S. 168; DERS., *Franz Anton Blanc. Ein Sozialpolitiker der thesesianisch-josephinischen Zeit*, Berlin 1921; K. KROFTA, *Dějiny*, S. 176–177.

²⁰ K. GRÜNBERG, *Die Bauernbefreiung* I-II, S. 207.

²¹ HHStA Wien, Staatskanzlei, Vorträge, Kart. 111, IV-VI, Fol. 16^r-136^v. Der Vortrag des Staatskanzlers Kaunitz ist herausgegeben in: H. KLÜETING (ed.), *Der Josephinismus*, Dokument Nr. 66, S. 183–191.

²² HHStA Wien, Staatskanzlei, Vorträge, Kart. 111, IV-VI, „Anmerkungen“, Fol. 6^r-15^r. Diese Denkschrift ist noch nicht herausgegeben worden.

²³ H. KLÜETING (ed.), *Der Josephinismus*, S. 183.

den späteren Auflagen der Sonnenfelschen *Grundsätzen* erschienen sind und der Verfasser die erste Person Singular verwendet wenn er von Sonnenfelschen kontroversen Ansichten spricht. Darauf wird unten noch eingegangen werden. Von dem Beamten von Blanc, der damals nur auf seinen Erfahrungen aus den böhmischen Ländern aufbauen konnte, wäre es auch zu erwarten, dass er häufiger mit seinen Kenntnissen der lokalen Verhältnisse argumentieren würde. Die böhmische Hungersnot war doch das Thema dieser Sitzung! In diesem Dokument wird jedoch nur einmal auf Böhmen eingegangen. Die ganze Betrachtung ist in allgemeinen Begriffen gefasst, wobei der Verfasser eher die ganze Habsburger Monarchie in Betracht zieht. Nichts in diesem Dokument lässt erkennen, dass es von einem Experten, der konkrete Erfahrungen in dem krisenerschütterten Land gesammelt hat, verfasst wurde.

Zudem ist bekannt, dass Sonnenfels schon vorher die Spitzenbehörden mit Reformvorschlägen behelligte.²⁴ Sonnenfels wurde bereits 1767 untersagt, sich zu heiklen Fragen der Theologie, zu Jura und Philosophie öffentlich zu äußern.²⁵ Im August 1772

wird ihm untersagt, die öffentliche Kritik an Folter und Todesstrafe fortzusetzen. In demselben Jahr ist ihm anbefohlen worden, diese Passagen aus seinem Kompendium der Polizey- und Kameral-Wissenschaft zu tilgen.²⁶ Es ist weniger bekannt, wie sehr er sich weigerte, auf diese Verbote zu hören und wie nachhaltig er versuchte Gegenvorschläge zu machen. In demselben Jahr 1772, in dem dieser Entwurf entstanden ist, beschwerte sich Sonnenfels, dass es ihm untersagt worden ist, die Todesstrafe in seinen *Grundsätzen* zu verurteilen. Er fragte, ob sein Lehrbuch den richtigen Grundsätzen oder den gegenwärtigen Verhältnissen entsprechen sollte.²⁷ Kurz darauf unterbreitete er der Studienhofkommission eine weitere Beschwerdeschrift, wo er dagegen protestierte, dass er aus seinem Lehrbuch die Kritik der peinlichen Frage ausschließen sollte. Er deklarierte in einem sehr kämpferischen Ton, dass diese These einen Grundstein der „sonnenfelschen Schule“ darstelle.²⁸ Dieser Kontext erklärt zumindest, dass diese Verbote ihn keineswegs daran gehindert hätten, einen so kühnen Reformentwurf im Dezember 1772 vorzulegen. Im Gegenteil, es würde ziemlich gut seine Motivation erklären.

²⁴ Dazu gibt es kritische Mahnungen im Bestand der Studienhofkommission (Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien). Zum Hintergrund dieser Verfolgungen vgl. S. KARSTENS, *Sonnenfels*, S. 99–103.

²⁵ AVA Wien, Studienhofkommission, Kart. 16, Sign. 18 ex 1767. Es ist ihm anbefohlen worden, „*daß er hinfür an immer den Schranken der ihm anvertrauten Cameral-Wissenschaften verbleiben, und keineswegs sich in juristisch-theologische und andere ihm nichts angehende Materien einmische, auch überhaupt sich in seinen herausgebenden Schriften eines mehreren Prudentialis, und einer mehr gelassenen <überlegten> Schreib-Art befeißeln solle.*“

²⁶ AVA Wien, Studienhofkommission, Kart. 16, Sign. 34 ex 1772. Heutzutage ist es nicht mehr so sicher, ob das Dekret tatsächlich im August erschienen ist. Vgl. H. KARSTENS, *Sonnenfels*, S. 321.

²⁷ AVA Wien, Studienhofkommission, Kart 16, Sign. 34 ex 1772, fol. 243.

²⁸ AVA Wien, Studienhofkommission, Kart 16, Sign. 34 ex 1772, fol. 250.

Für die Mitwirkung oder Autorschaft von Sonnenfels sprechen zwei Umstände: Zum ersten gibt es im Text Aspekte, die vermuten lassen, dass der Entwurf eher von einem gelehrten Kameralisten, als von einem Beamten verfasst wurde. Der Text basiert auf Thesen von *Grundsätze der Polizey-, Handlung und Finanz* des Sonnenfels, dessen Methode und Schlüsse hier angewendet sind.²⁹ Die zu Anfang aufgestellten Grundsätze sind die Maximen seiner Auffassung der Polizey-Wissenschaft. Auch bietet der Text an sich zahlreiche Überschneidungen mit Sonnenfels Kompendium. Die Erörterung ist in wissenschaftlichem Stil abgefasst. Am Ende wird für den Schutz der Kameral-Wissenschaften geworben und zugleich wird empfohlen, diese nützliche Wissenschaft den Beamten beizubringen. Diese Redeweise lässt vermuten, dass der Verfasser kein Beamter, sondern ein Experte der Kameral-Wissenschaft war.

Noch wichtiger ist der zweite Umstand. Der Verfasser meldet sich in diesem Text in erster Person Singular zu einer Reihe intellektuell kontrovers diskutierter Ansichten zu Wort, die in dieser Kombination nur Sonnenfels vertrat. Es ist an erster Stelle die Kritik an der Folter und an dem thesesianischen Strafgesetzbuch zu nennen.

Den Kontext dieses Kampfes haben wir bereits oben erklärt. Des Weiteren äußert sich der Verfasser kritisch zur übermäßigen Anzahl der studierenden Jugend – das Thema einer kontroversen Rede Sonnenfels aus dem Jahr 1771.³⁰ Erstaunlicherweise wird in dieser Schrift für religiöse Toleranz plädiert. Zuletzt sei noch daran erinnert, dass Sonnenfels von Anfang an die Ansicht vertrat, dass es eine unabdingbare Bedingung für eine erfolgreiche Gesetzesreform sei, für eine gute sprachliche Gestaltung der Gesetze zu sorgen. Er setzte sich für eine gute Stilistik ein, und in diesem Entwurf findet sich zugleich eine Verteidigung des klaren Stils der Gesetze, die erst in späteren Auflagen von *Grundsätzen* erscheint.³¹ Das Interessanteste ist allerdings der hier vorgelegte Plan zu einem Gesetzbuch der Polizey-Gesetze, das die Kodifikationen des Straf- und Zivilrechts ergänzen sollte. Mit diesem Projekt hat sich Sonnenfels ab 1778 tatsächlich beschäftigt. Die hier vorliegende Denkschrift verschiebt den Anfang dieses Unternehmens auf ein paar Jahre früher.

Diese letzte Feststellung wirft die Frage auf, welche Bedeutung diese Schrift für die Entwicklung der österreichischen Auffassung der Kameral-Wissenschaft hat. Was erfahren wir daraus über diese Disziplin?³²

²⁹ Joseph von SONNENFELS, *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz* I–III, Wien 1768–1771.

³⁰ Joseph von SONNENFELS, *Über den Nachtheil der vermehrten Universitäten*, in: derselbe, *Gesammelte Schriften* VIII, Wien 1786, S. 243–272. Vgl. Grete KLINGENSTEIN, *Akademikerüberschuss als soziales Problem im aufgeklärten Absolutismus. Bemerkungen über eine Rede Sonnenfels aus dem Jahre 1771*, in: dies. – Heinrich Lutz – Gerhard Strouzh (edd.), *Bildung, Politik, Gesellschaft*, Wien 1979, S. 165–204.

³¹ J. von SONNENFELS, *Grundsätze* I, §§ 159–162.

³² Zu einer ideengeschichtlichen Darstellung der Sonnenfels'schen Polizey-Wissenschaft vgl. Josef KARNIEL, *Joseph von Sonnenfels: Das Welt- und Gesellschaftsbild eines Kämpfers um ein glückliches Öster-*

Als Sonnenfels 1763 zum ordentlichen Professor der Polizey- und Cameralwissenschaften ernannt wurde, handelte es sich um eine neue, ungewöhnliche Disziplin, deren wissenschaftlicher Status noch nicht vollständig akzeptiert wurde. Sonnenfels sah sich gezwungen, gerade dieses Problem in seiner Antrittsrede anzusprechen, weil das Publikum immer noch dachte, dass wirtschaftliche Kenntnisse eher zu technischen Künsten und Gewerben, als zu den Wissenschaften gehören. Es schien undenkbar, dass eine Kunst, für die man Kenntnisse aus der Praxis gewinnt, um der Praxis zu dienen, für eine Wissenschaft gehalten werden sollte. Es war Sonnenfels Anliegen, den Zeitgenossen zu beweisen, dass diese Kluft zwischen Wissen und Praxis überwunden werden kann. In seinen *Grundsätzen* entwickelte er die wissenschaftliche Methode seiner Disziplin. Er erarbeitete ein System der Deduktionen aus einem obersten Grundsatz, nach der Wolffschen Methode, dem das praktische Können aus getrennten Tätigkeitsbereichen untergeordnet würde. Er wandte seine Schlüsse zugleich auf die Praxis an, zuerst in der Form von Verbesserungsvorschlägen in spezifischen Fällen. Der berühmteste Fall aus seiner frühen Karriere ist der

Kampf für die Abschaffung der Folter und Milderung der Strafgesetze. Der vorliegende Entwurf aus dem Jahr 1772 stellt den ersten Versuch dar, diese einzelnen Verbesserungsvorschläge in einen systematischen Zusammenhang zu bringen. Sie sind in eine operativ entwickelte Auffassung des Staatsrechts eingebettet, die in Sonnenfelsschen gedruckten Schriften nicht auftaucht. Basierend auf Justi, Montesquieu und Sonnenfels, teilt der Verfasser die Gewalten des Staates in die ausübende, aufklärende und gesetzgebende Kraft. Die Erhebung des Erziehungswesens zu einer der drei wesentlichen Gewalten der obersten Macht zeugt vom Versuch, eine neue polizey-wissenschaftlich orientierte Auffassung des Staats zu entwickeln.

Die Polizey-Wissenschaft nach Sonnenfelsscher Auffassung beschäftigte sich nämlich theoretisch mit der Frage, wie man veranlassen könne, dass die Menschen sich nach den Gesetzen richten würden. Die Bedeutung seiner Gedankenexperimente wird verständlicher, wenn wir uns vergegenwärtigen, dass sie parallel zu Beccarias bahnbrechenden Arbeiten über die Rolle der Sanktionen im Strafrecht abliefen.³³ Die Polizey-Wissenschaft diene als eine Art Verlängerung des Rechts. Während

.....
reich, Jahrbuch des Instituts für deutsche Geschichte Tel Aviv, 7, 1978, S. 111–158; Louise SOMMER, *Die österreichischen Kameralisten in dogmengeschichtlicher Darstellung I–II*, Wien 1920–1925; Karl Heinz OSTERLOH, *Joseph von Sonnenfels und die österreichische Reformbewegung im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. Eine Studie zum Zusammenhang von Kameralwissenschaft und Verwaltungspraxis*, Lübeck–Hamburg 1970; Jiří KLABOUCH, *Osvědčené právní nauky v českých zemích*, Praha 1958, S. 206–211.

³³ Franco VENTURI (ed.), *Cesare Beccaria, Dei delitti e delle pene (1764)*, Roma 2007. Vgl. Wolfgang ROTHER, *La maggiore felicità possibile. Untersuchung zur Philosophie der Aufklärung in Nord- und Mittelitalien*, Basel 2005.

Recht mit Strafen und Gewalt drohte, war es Sonnenfels bewusst, dass Ruhe unter der Mehrheit der Bevölkerung mit gewaltsamen Mitteln nicht gewährleistet werden kann. Von daher suchte er friedliche Mittel, die die Bürger bewegen würden, freiwillig zu gehorchen. Er schrieb diese Rolle der Religion, der Erziehung und den Wissenschaften zu. Während er die Gliederung des Stoffs und die theoretische Beweisführung in den aktualisierten Ausgaben seines Lehrbuchs perfektionierte, lieferte dieser Entwurf einen Beweis, dass es Versuche gab, diese Theorie in die Praxis umzusetzen. In einer sehr knappen Darstellung werden hier dramatische Innovationen in der Religion, in Besitzverhältnissen oder in der sozialen Ordnung erfordert. In der Folge wirbt der Verfasser für religiöse Toleranz, für die Aufhebung der Leibeigenschaft, Milderung der Frondienste und Verstärkung der Eigentumsrechte der Bauern.

Nicht alle dieser Neuerungen haben Eingang in gedruckte Werke des Joseph von Sonnenfels gefunden. Eine explizite Begründung der religiösen Toleranz hat Sonnenfels nie veröffentlicht. Die Ablehnung der Leibeigenschaft und Frondienste fand zumindest kurze Erwähnung in späteren Auflagen der *Grundsätze*. Was er allerdings konsequent fortsetzte, waren seine Pläne einer Kodifikation der Polizey-Gesetze. Aus diesen Vorsätzen ist später das Projekt eines politischen Kodex entstanden, auf dessen Bedeutung Stephan Wagner durch seine Edition aufmerksam

gemacht hat.³⁴ Dieses vergessene Projekt stellt einen frühen Versuch zu einer Kodifikation im Bereich des öffentlichen Rechts dar, der noch lange vor der ersten österreichischen Konstitution unternommen wurde. Er zeugt von einer Überbewertung der Polizey-Wissenschaft, von der erwartet wurde, dass sie eine Art selbstregierendes System erzeugen würde. Der Reformentwurf aus dem Jahr 1772 zeigt dieses Projekt in einem systematischen Zusammenhang mit den Bereichen des Straf- und Zivilrechts und beweist, dass es zuerst als Ergänzung dieser zweier Bereiche aufgefasst wurde.

Prinzipien der Textgestaltung

Der Text wird buchstäblich übertragen. Die Eingriffe beschränken sich auf Groß- und Kleinschreibung.

Bei der Textgestaltung werden die folgenden Zeichen verwendet:

< > bezeichnet ein im Original durchgestrichenes Wort oder Satz (z.B. Damit man <man> aber).

[] Eckige Klammern bezeichnen aus offensichtlichem Versehen fehlende Worte und Endungen, die vom Herausgeber ergänzt worden sind. (z.B. aus ebendiese[m] Buche; der christliche[n] Religionen).

Kursiv wird bei Worten in lateinischer Schrift verwendet.

() runde Klammern werden nach dem Original verwendet.

Unterstrich wird nach dem Original verwendet.

.....
³⁴ Stephan WAGNER, *Der politische Kodex. Die Kodifikationsarbeiten auf dem Gebiet des öffentlichen Rechts in Österreich 1780–1818*, Berlin 2004.

In den Anmerkungen werden Hinweise auf entsprechende Stellen in den *Grundsätzen der Polizey, – Handlung und Finanz* des Joseph von Sonnenfels angegeben. Da der Entwurf auf das Jahr 1772 datiert ist, wird vornehmlich auf die vor diesem Datum erschienenen Ausgaben der *Grundsätze* verwiesen. Bei einigen Stellen, die erst nachträglich in späteren Ausgaben ergänzt oder erweitert worden sind, wird auf die vollständige Edition des ganzen Werkes verwiesen, die in Italien 1970 erschienen

ist.³⁵ Die Grundlage dieses Faksimiledrucks bildet die Wiener Ausgabe aus dem Jahr 1819.

Das Sonnenfels'sche Lehrbuch der Polizey- und Kameralwissenschaften ist zum ersten Mal 1765 erschienen. Die erste Auflage besteht jedoch nur aus einem Band und trägt den Titel *Sätze aus Polizey, Handlungs-, Finanzwissenschaft*.³⁶ Erst die zweite dreibändige Ausgabe aus dem Jahr 1768 bekam den endgültigen Titel *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz*.³⁷

Entwurf eines beyläufigen Systems zur Emporbringung der österreichischen Staaten Grundsatz

Je zahlreicher und vermöglicher die Innwohner des Staates seyn werden, desto reicher und mächtiger wird er selbst seyn.³⁸

Die Wahrheit dieses Satzes leuchtet so hell in die Augen, daß ich ihn zuversichtlich annehmen, und alles, was nachfolget, auf denselben bauen kann.

Erster Hauptsatz

Die Menge und Vermögenheit der Innwohner hanget hauptsächlich von der Menge und Ergiebigkeit der Nahrungs-Wege ab.

Zweyter Hauptsatz

Die Menge und Ergiebigkeit der Nahrungs-Wege wird durch die Thätigkeit der Innwohner, oder durch die sogenannte *Economie Generale*³⁹ bestimmt.

Dritter Hauptsatz

Diese Thätigkeit verhaltet sich nach dem sittlichen Zustande, der Aufklärung, und der vernünftigen Freyheit einer *Nation*.

³⁵ Joseph von SONNENFELS, *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz*, I–III, Rom 1970.

³⁶ DERS., *Sätze aus Polizey, Handlungs-, Finanz-Wissenschaft. Zum Leitfaden der akademischen Vorlesungen*, Wien 1765.

³⁷ J. von SONNENFELS, *Grundsätze der Polizey*.

³⁸ Dies ist zugleich der Hauptgrundsatz der Sonnenfels'schen Polizey-Wissenschaft. Vgl. J. von SONNENFELS, *Sätze*, §24; DERSELBE, *Grundsätze I* (1768), §§ 24–28.

³⁹ Auf Deutsch wurden die französischen Begriffe *économie politique* oder *économie générale* als Synonyme mit Staatswissenschaft, bzw. Kameralwissenschaft verstanden. Vgl. Ulrich ADAM, *The Political Economy of J.H.G. von Justi*, Bern 2006, S. 49.

Vierter Hauptsatz

Der sittliche Zustand und die Aufklärung einer Nation sind die Wirkung der Schulen, der Erziehung und der Seelsorge,⁴⁰ die vernünftige Freyheit aber ist die größte Unabhängigkeit von denen Mitbürgern, und die größte Abhängigkeit von guten Gesezen.

Fünfter Hauptsatz

Die größte Unabhängigkeit der Bürger von ihren Mitbürgern besteht in der größten Gleichheit, mit welcher sie als Bürger von dem Staate behandelt werden, und in der größten Freyheit, das zu thun, was Niemandem schaden, und ihnen selbst nutzen kann.

Sechster Hauptsatz

Die Geseze sind gut, wenn sie das Eigenthum und die Personen soviel möglich in Sicherheit sezen.

Siebenter Hauptsatz

Die größte Abhängigkeit der Bürger von diesen Gesezen wird durch derselben allgemeine Bekanntwerdung, durch die gute *Organisation* der sie bewachende Mächte, und durch die Gewißheit der Strafen und Belohnungen erreicht.

Nach diesen einfachen Wahrheiten werde ich die Gesezgebung unter einem dreyfache Gesichts-*Puncte*, nämlich: als aufklärende, als befehlende, und als ausübende Macht betrachten, und jeder derselben ihr besonderes Feld um desto verlässlicher auszeichnen, als alle Gegenstände desselben mit den angeführten sieben Hauptsätzen in der engsten Beziehung stehen, folglich reich wahr und unträglich seyn werden.⁴¹

Gegenstände der Gesetzgebung als aufklärenden Macht

1°

Die Schulen müssen auf das eheste allgemein eingeführt, jeder Haupt-*Classe* der Bürger wohl angemessen, die Lehrart also sowohl für das Land-Volck, als für die Bürger kleinerer dann grösserer und grosen Städte ungesäumt entworfen werden.

.....

⁴⁰ Dieselbe Ansicht auf die Mittel zur Bildung der bürgerlichen Sitten entfaltet Sonnenfels zu Anfang seiner *Grundsätze* (1768), Bd. 1, §§ 90–93.

⁴¹ Diese Fassung der Gewaltentrennung unterscheidet sich von der, die Sonnenfels in seinen Handbüchern zur Polizeywissenschaft vertreten hat. Sie hat nicht einmal bei Justi ihr Vorbild. Insbesondere die Inklusion der „aufklärenden Macht“ ist eine Ausnahme, sie hat allerdings eine große Bedeutung für die Berechtigung der staatlichen Eingriffe in die Bildungspolitik. Vgl. Johann Heinrich Gottlob von JUSTI, *Der Grundriss einer guten Regierung*, Frankfurt am Main–Leipzig 1759; Ulrich ADAM, *The Political Economy of J.H.G. von Justi*, Bern 2006.

2do

Die *Organisation* der Schulämter kann am zuverlässigsten von den *protestantischen* Ländern entlehnet werden, und der dort dazu gewidmete *Fond* auch hier erklücklich werden, weil sie dort schon allgemein und mit der besten Wirkung bestehen.

3^{tio}

Für die niederen lateinischen sowohl, als die höheren Schulen hätte die Studien-*Commission* mit Beyziehung eines allenfalls auch aus der Ferne herzurufende seiner Gelehrsamkeit halber berühmten Mannes⁴² einen Entwurf zu machen, wie dieselbe auf das Einfache und Gemeinnützege zurückgeführt, und von allen brodlosen und zeitfreßenden Ueberkänntnißen geläutert werden könnten.⁴³

4°

Zu Bildung jener, die sich der Handlung widmen wollen, wäre die hier bereits bestehende *Real-Schule* in die Hauptstädte aller gröseren *Provinzen* zu verbreiten, der *Fond* dazu aber aus denen *Commercial-Cassen* zu nehmen.

5to

Über die einfacheste Haupt-Grundsätze des Ackerbaues und der Viech-Zucht sollte ein Buch gewählt, oder neuerlich zusamm[en]gesezt, und für jedes Land mit besonderen von desselben Ackerbaugesellschaft gemachte *Provincial-Anmerckungen* in Druck gelegt werden, aus welchem jeder in Zukunft anzunehmende oberste Wirtschafts-Beamte von gleich erwähnter Gesellschaft geprüft werden, um mit einen *Attestato* versehen seyn müste.⁴⁴

.....
⁴² Dieser gelehrte Mann wurde der Abt Johann Ignaz Felbiger aus Sagan, der später nach Wien einberufen wurde. Die Grundsätze, die hier verlangt werden, hat er in dem sogenannten *Methodenbuch* (1774) festgehalten.

⁴³ In diesem Satz spiegelt sich die Kritik an den „überflüssigen“ und nutzlosen Studenten wider, die Sonnenfels in einer Feierrede zur Eröffnung des akademischen Jahres 1771 ausdrückte. Joseph von SONNENFELS, *Über den Nachtheil der vermehrten Universitäten*, in: derselbe, *Gesammelte Schriften VIII*, Wien 1768, S. 243–272. Vgl. Grete KLINGENSTEIN, *Akademikerüberschuss als soziales Problem im aufgeklärten Absolutismus. Bemerkungen über eine Rede Sonnenfels aus dem Jahre 1771*, in: dieselbe – Heinrich Lutz – Gerhard Strouzh (edd.), *Bildung, Politik, Gesellschaft*, Wien 1979, S. 165–204.

⁴⁴ Die Ackerbaugesellschaften sind nach dem Vorbild der innerösterreichischen Länder bereits ab 1764 in allen Erbländern gegründet worden. Ab 1773 wurde es den Wirtschaftsbeamten tatsächlich vorgeschrieben eine Prüfung vor der zuständigen Ackerbaugesellschaft ihres jeweiligen Landes abzulegen. Vgl. Karl DINKLAGE, *Gründung der thesianischen Ackerbaugesellschaften*, *Zeitschrift für Agrarwissenschaft und Agrarsoziologie* 13, 1965, S. 200–211; Ivo CERMAN, *Agrikulturgesellschaften und die agronomische Aufklärung in den böhmischen Ländern*, in: Marcus Popplow (ed.), *Landschaften agrarisch-ökonomischen Wissens*, Münster 2010, S. 297–304.

6°

Für das Land-Volck wären aus ebendiese[m] Buche die wesentlichsten *Articul* nach und nach in die Kalender einzudrucken, diese aber durch einen Beytrag des Staates auf den leichtesten Preis herabzusezen, damit sie von den meisten Landwirten gekauft, und theils von ihnen selbst gelesen, theils aber von der durch die Schulanstalten in kurzem dazu fähig werdenden Jugend ihren vorgelesen werden konnten.

7mo

Die Seelsorge muß verbessert, und so verbreitet werden, daß jeder Seelsorger nur soviel Pfarr-Kinder habe, als er füglich übersehen, und denen er mit der geistlichen Hilfe bald zu Hand seyn kann.⁴⁵

Die Verbesserung der Seelsorge ist dadurch zu hoffen, wenn die Bischöfe wohl gewählt, und von dem Landes-Fürste ohne Nachsicht zum guten Beyspiele angehalten werden, wenn die Bistümer nicht zu groß sind, um von ihren Vorstehern gut übersehen und öfters *visitiret* werden zu können, wenn der Landes-Fürst die genaue Einsicht in die *Aluminate*, das ist in die Bildung der jungen Geistlichen nimmt, wenn die liegenden Güter der Pfarrer pachtweise an Weltliche abgetreten, jene also blos ihrem geistlichen Amte obliegen werden, wenn man die zu vielen Niederträchtigkeiten anlaßgebende *Taxa stola* von jedem Haußvater durch ein mäßiges und festgesetztes *Relutions-Quantum* abtragen läst, wenn zu Ausrottung des Aberglaubens, oder anderer die *Religion* verunstaltenden auserlichen Zusätze und zu Verbesserung der Kirchen-*Discipline* überhaupt öftere *Concilia Provincialia*, oder *Synodi* gehalten werden, wenn Anstalt unzusammenhangender, einfältiger, oft gar lächerlicher, und ärgerlicher Landpredigen dem Volck ein – den Glauben mit den bürgerlichen Tugenden, verbindendes geistliches Buch deutlich vorgelesen, dieses Buch auch nach und nach jedem Hausvater angeschafft würde, und anstatt einer abgeschmackten, und oft verunehrenden – allzeit aber zerstreuenden Kirchen-*Music*, die Gemüther der Christen durch auferbauliche – nicht von einem elenden Reimmacher, sondern von einem zu einer edlen Schreibart aufgelegten Manne abgefaste Lieder zu ihrem Schöpfer erhoben würden.⁴⁶

Die Verbreitung der Seelsorge kann als denn gehofet werden, wenn in jedem Bistume unter der Aufsicht des Landes-Fürsten und des *Consistorii* ein allgemeine *Cassa Parochorum* errichtet wird, in welche alle Kirchen- und Pfarrey-Einkünfte zusammenfließen, und aus welcher sodann die Seelsorger mäßiger und in einer gewißen Gleichheit bezahlt, folglich in dem Maase der eben dadurch wachsenden Ergiebigkeit des *Fundi* vermehret werden, und wenn endlich die über alles dieses noch etwa sich zeigende

.....
⁴⁵ Diese Verteilung der Pfarren ist 1782, unter der Regierung Kaiser Joseph II., ausgeführt worden.

⁴⁶ Vgl. J. von SONNENFELS, *Sätze*, § 60; DERSELBE, *Grundsätze* I (1768), § 70; (1819) § 154. Das Konzept einer philosophischen Predigt geht auf Gottsched zurück. Vgl. Johann Christoph GOTTSCHED, *Von geistlichen Lehrreden, oder Predigten*, in: ders., *Akademische Redekunst*, Leipzig 1759, S. 286–300.

Unzulänglichkeit desselben theils durch Zuhilfnahme ein und anderer gar zu fetten – vielleicht ganz wohl entbehrlichen Pfründen, und theils durch einen mäßigen Beytrag der Grund-Obrigkeiten und eingepfarrten Gemeinden ersetzt würde.

Gegenstände der Gesetzgebung als befehlenden Macht

Die *Positiven*-Gesetze theilen sich in *Civil*-, *Criminal*-, Polizey-, Handlungs-, und Finanz-Gesetze ab.

1°

Die *Civil*-Gesetze bestimmen das Eigenthum der Bürger, und müssen daher in allen Provinzen des Staates die nämlichen seyn, weil sie die besten seyn sollen, und weil das Beste allemal nur Eines ist, hat keine Provinz ein vollkommenes *Civil*-Gesetz-Buch, so muß man es für alle suchen, und keine derselben kann eine Einwendung dagegen machen, weil diese Ausnahm zu ihrem eigenen Nachtheil seyn würde, welchen, wenn sie ihn nicht selbst vermeiden will, der Landes-Fürst sie wider ihren Willen zu entziehen berechtigt und verbunden ist.

Hat aber eine Provinz ein so vollkommenes Gesetzbuch, daß es den übrigen zum Muster zu werden verdient, so kann dieses für alle übrige angewendet werden.

Da nun dieser letztere Fall der unwahrscheinlichste, der nütze *Civil-Codex* also für nothwendig anzusehen seyn dürfte, so ist bloß noch zu wünschen, daß bey dessen Abfassung nicht bloß die Juristerey, sondern auch die Weltweisheit um Rath gefragt werde.⁴⁷

Die Deutlichkeit und Vermeidung der Widersprüche sind übrigens eine der Haupteigenschaften eines solchen Buches. Eine strenge *Advocaten*-Ordnung, und eine ernstliche des Richters, die Partheyen zum Vergleiche zubringen, würdes es, zu dem besten der Bürger, unter 10malen gewis 6mal entbehrlich machen.

2^{do}⁴⁸

Die *Criminal*-Gesetze sind bereits zusamm[en]getragen, und in die Uebung gesetzt worden;⁴⁹ allein, ich muß in Absicht auf derselben Volkommen-, und Allgemeinheit das Nämliche wiederholen, was oben von den *Civil*-Gesätzen gesagt worden.

Die Folter, und die Todesstrafen, welche in denselben noch stets einen starcken Roll spielen,⁵⁰ scheinen nur als den Gerechten zu seyn, wenn sie unentbehrlich sind; ob

.....

⁴⁷ Hier sind wohl die laufenden Arbeiten an dem bürgerlichen Gesetzbuch gemeint. In den veröffentlichten Lehrbüchern zur Polizey-Wissenschaft hat Sonnenfels damals noch keine Ambition gezeigt, ein Gesetzbuch auf der Grundlage seiner Polizeiwissenschaft zu entwerfen.

⁴⁸ Dieser Punkt ist in Schlözers Briefwechsel veröffentlicht worden. Vgl. A. L. SCHLÖZER, *Briefwechsel*, Heft XII, S. 325.

⁴⁹ Gemeint ist die *Constitutio criminalis thesiana* aus dem Jahr 1768.

⁵⁰ *Constitutio criminalis thesiana*, Art. 38 § 13.

sie dieses aber überhaupt bey allen in dem *Codice Theresiano* darmit belegten Verbrechen, oder nur in gewissen Fällen seyn, ist eine Frage, die ich zwar nicht entscheiden kann, die aber durch das Beyspiel anderer Klugen – ihrer Güter und Personen wegen nicht weniger sicheren Nationen ganz wohl zu vernemen wäre.⁵¹

Eine Fürstinn, derer bloser Namen schon Sanftmuth und Menschen-Liebe ankündigt,⁵² dürfte es also ihrer nicht unwürdig halten, diese wichtige Frage neuerdings in Ueberlegung zu nehmen, zugleich aber auch der unglücklichen Menschheit eine wohlvertretene Stimme dabey zu lassen.⁵³

3^{tio}

Der von allen peinlichen Richtern angenommene Satz: Jeder müsse die *Criminal-Gesetze* wissen, ist vielleicht in allen Ländern, hauptsächlich aber in den hiesigen, wo das Volck größten theils noch so unerzogen, und verwildert ist, grundfalsch und ganz erschrecklich; daher den ein kürzer Auszug dieser Straffälligkeiten im Namen des Landesfürsten alle Jahr ein- oder zweymal von der Kanzel *publiciret*, das Volck aber von dem Pfarrer wider Schaden und Unglück väterlich gewarniget werden sollte.

4to

Die Polizey-Gesetze gehören unter die beständigen und allgemeinen, weil ihre Gegenstände in allen Provinzen die nämlich[en] sind, derer besondere Benennung aber hier überflüssig seyn würde.

Das Polizeysystem, welches öffentlich gelehrt wird, ist aufgelegt das Vollkommenste, was man in diesem Fache noch gesehen hat.

Nicht nur der Beyfall so vieler Gelehrten Deutschlands und anderer Länder, sondern auch der landesfürstliche Befehl selbst, welcher es der dem Dienste des Vaterlandes sich widmenden Jugend gesäzmässig verschreibt, drücken ihm gleichsam das Siegel der Vollkommenheit auf.

.....

⁵¹ Sonnenfels entfaltet die Kritik an der Folter in *Grundsätze*, Bd. 1 (1768), §§ 81–84; *Grundsätze*, Bd. 1 (1819), §§ 165–170. Durch kaiserliches Dekret vom 22. 8. 1772 wird ihm untersagt, weitere kritische Schriften gegen die Folter zu veröffentlichen. Trotzdem verfasst er zu dieser Frage eine selbstständige Schrift, die anonym in der Schweiz (angeblich erschienen ist. Vgl. [Joseph von SONNENFELS], *Über die Abschaffung der Tortur*, Zürich (= Leipzig?) 1775.

⁵² Die Sanftmut war eine der traditionellen habsburgischen Tugenden mit der Herrschaft legitimiert wurde. Sonnenfels appellierte an die Tugenden Maria Theresias in seinem Fragment eines Schreibens über die Folter (1776), aber auch in der Antrittsrede. Er verfeinerte diese Kunst auch in weiteren Lobreden auf die Herrscherin. Vgl. Joseph von SONNENFELS, *Rede auf Marien Theresien*, Wien 1762 [abgedruckt in *Gesammelte Schriften* 8, S. 1–75]; DERSELBE, *Antrittsrede. Gehalten im November 1763*, Wien, o.J. [1764]; DERS., *Ueber die Abschaffung der Folter*, *Gesammelte Schriften* 7, S. 112; DERS., *Fragment eines Schreibens an...einen berühmten Rechtsgelehrten*, *Gesammelte Schriften* 7, S. 126–129.

⁵³ Erst am 22. 12. 1775 wird auf Anregung Kaiser Joseph II. die „peinliche Frage“ abgeschafft.

Diesem Sistem wird nun, wer solte es glauben!, in ebendem Staate, wo es diesen Vorzug erhielt, von den wircklich bestehenden Gesezen tausendfach widersprochen.

Die Menge, Weitsichtigkeit, Undeutlichkeit, oder Unbestimmtheit dieser Geseze ist überdies so groß, daß Niemand, wer er auch sey, solche zu wissen, oder anwenden zu können sich rühmen darf; von daher rühret eben zum Theile derselben Unbefolgung und die wahre *Negation* der Polizey, die noch fast in allen Provinzen und Städten herrschet.

Das kürzeste und heilsamste wäre also wenn

5to

die Polizeygesetze mit Zuziehung des zu dieser Wissenschaft aufgestellten Lehrers ordentlich *adjustirt*, kurz, deutlich und sistematisch zusammengefasst, durch den Namen des Landes-Fürsten *legalisiret*, und nebst einem zur Leichtigkeit des Aufsuchens dienenden alphabetische Register in Druck gelegt, sofort aber allen öffentlichen und privat Vorstehern zur unabweichlichen und allgemeinen Richtschnur vorgeschrieben wurden.⁵⁴

6to

Die kleineren Polizey-Fonds müssen von jeder städtischen Gemeinde entweder aus ihren Einkünften, oder aber durch eigends dazu bestimmte ausserordentliche Beyträge geliefert werden, denn, diese Anstalten sind dem glücklichen Leben der Bürger unentbehrlich, und können diesen folglich nimmermehr zu theuer zu stehen kommen.

7mo

Die Krancken-, Armen-, Findel-, Gebühr-, und Arbeitshäuser sind gemeinschaftliche Gegenstände der christlichen Liebe, und der Polizey-Sorge.⁵⁵

Die Unentbehrlichkeit solcher Häuser leuchtet jederman ebenso hell in die Augen so gewis es ist, daß diese Zufluchtsörter des menschlichen Elendes noch fast durchgängig vermiset werde;

daher denn, insoweit die Gemein- oder *Provincial-Cassen* nicht erklecklich sind, zum Theile der Staat, zum Theile aber die vermögliche Ordens-Geistlichkeit, welche in Folge ihres Berufs zur christliche[n] Wohlthätigkeit ganz besonders, und laut rufende Pflichten hat, zu derselbe Dotirung ohne weiters beytragen, der Plan zu denselben aber je eher je besser aus den Provinzen abgefordert werden müste.

.....
⁵⁴ Mit diesen Worten ist die Anregung zur Abfassung eines politischen Codex (d.h. eines Kodex der Polizey-Gesetze) gemeint. Sonnenfels eigenen Erklärung zufolge habe die Arbeit erst 1778 angefangen. Die Arbeiten dauerten bis zu Sonnenfels Tod 1817, aber ohne Erfolg. Vgl. Stephan WAGNER, *Der politische Kodex*, Berlin 2004, S. 31.

⁵⁵ Zur Nützlichkeit dieser Anstalten vgl. Joseph von SONNENFELS, *Grundsätze*, Bd. 1 (1768), § 98, § 122.

8vo

Die Bestimmung des zu diesem Ende denen sollenden überflüssigen Vermögens der Klostergeistlichen setzt die Bestimmung ihrer Anzahl und ihres eigenen Auskommen zum Voraus;

dieses kann durch eine vernünftige Beurtheilung ihrer Nothwendigkeiten, und aus den Stiftungs-Fassionen, jene aber, das ist, ihre Zahl nach den Beyspiele eines geistlichen Oberhauts selbst, des Churfürsten von Maynz, festgesetzt werden.⁵⁶

9mo

Unter den Handlungs-Gesezen verstehe ich alljene, die auf die Hervorbringung, Umgestaltung und Vertauschung der menschlichen Nothwendig- und Bequemlichkeiten abziehen.

Ihre drey Hauptgegenstände sind also der Ackerbau, die Industrie, und die Handelschaft, aus welchen drey Quellen die durch die Schulen, durch die Erziehung, und die zu bürgerlichen Tugenden leitende Seelsorg aufgeweckte Thätigkeit der Bürger stets tiefer schöpfen wird, wenn ihr nur die übrigen Fesseln des menschlichen Fleißes und Verstandes abgenommen werden.

Unter diesen Feßeln verstehe ich die Leibeigenschaft, die Frohnen, und die aus falschen Grundsezen entstanden Beschränckung[en] der Handlungs-Freyheit.⁵⁷

10mo

Leibeigenschaft⁵⁸ und Fleiß, oder Reichthum ist Widerspruch in sich selbst, und Widerspruch durch die tägliche Erfahrung welche zeigt, daß der Fleiß und die Wohlfahrt deren Nationen, wenn alles übrige reich ist, sich nach dem Maase ihrer gewöhnlichen Freyheit verhalte; da inzwischen die Leibeigenschaft, diese Schande unseres Zeit-Alters, diese häßliche Unterdruckerin aller bürgerlichen Tugenden allein genug ist, Reiche zu

.....

⁵⁶ Dieser Absatz bezieht sich auf das kurmainzische Amortisationsgesetz vom 6. Juni 1772, mit dem den Klöstern und Stiften große Teile ihres Besitzes zugunsten des Erzstifts enteignet wurden. Diesem ging von Sommer 1771 bis Frühsommer 1772 eine großangelegte systematische Erfassung der gesamten Klostervermögen in Kurmainz voraus. Wir danken Herrn Prof. Anton Schindling und Dr. Sascha Weber für ihre Erklärungen zu diesem Fall. Vgl. Sascha WEBER, *Katholische Aufklärung? Reformpolitik in Kurmainz unter Kurfürst Erzbischofs Emmerich Joseph von Breidbach-Bürresheim (1763–1774)*, Mainz 2013, S. 150–153.

⁵⁷ Diese Worte sind eventuell als Reaktion auf die böhmische Hungersnot gemeint. Diese Kritik an Leibeigenschaft ist in die späteren Auflagen der *Grundsätze* eingeschoben worden, nämlich in den Absatz über mögliche Einschränkungen der bürgerlichen Freiheit. Die Kritik an Frondiensten erscheint noch in der abgekürzten Auffassung von 1787. vgl. J. von SONNENFELS, *Grundsätze I* (1819) § 171; DERS., *Grundsätze in Tabellen* (1787), §§ 91–98. In den frühen Ausgaben seiner *Grundsätze* ist sie nicht enthalten. Sie mag auch der Grund sein, warum sich Johann Nepomuk Graf von Buquoy diesen Entwurf besorgte.

⁵⁸ Dies ist der zweite Punkt, der in Schlözers Briefwechsel veröffentlicht wurde. Vgl. A. L. SCHLÖZER, *Briefwechsel*, 1777, Heft XII, S. 325.

zerstören, und den Namen des Landes-Firsten, der sie duldet, auf ewig zu beflecken; ja es ist eine ewige Wahrheit: so lang der Pflüger als der nothwendigste und nützlichste Bürger von seinem Neben-Bürger mit 50 Strixen gezeichnet werden kann, und in tausenderley Fällen von dem Eigensinne, der Habsucht, Leidenschaft, oder Härte eines Herrn, oder seiner Beamten obhanget, so lang ist der Flor des Staates ein Schattenbild, dem man vergeblich nachjaget.

Die Verbesserung und Verbreitung der Schulen, und der Seelsorge werden das Volck seine Freyheit auch ebenso bald ertragen lernen, und desselben Seele stets zu besseren Empfindungen fähig machen.

11mo

Frohnen heißet: einem Andern ohne sichtbaren Lohn, das ist, mit Widerwillen und schlecht arbeiten; die dabey zugebrachte Zeit ist daher für den Fröhner ganz verlohren, für den Grundherrn aber nur halb gewonnen.

Je allgemeiner und grösser die Frohnen sind, je ungeheurer ist die Lücke, die in dem *Total* der Arbeitsamkeit der *Nation* entstehet, wodurch das Gleichgewicht eines Staates gegen andere nach und nach unfehlbar verloren werden muß.

Die Frohnen geben überdies beständigen Anlaß zu Entzweyungen und Neckereyen zwischen Unterthan und Herrn, welcher bey allen aus denselben entstehenden Streitigkeiten Richter in der eigenen Sache ist, und folglich eine Macht ausübet, die der gesunden Vernunft, und dem oben angezogenen vierten Hauptsatze schnurstracks entgegen laufet.

Mit einem Worte: ein Volck, welches frohnet, ist allemal armer, als ein anderes, welches dieser unnatürlichen Verbindlichkeit enthoben ist, zu wessen Beweise ich nicht nur das helle Beyspiel anderer Staaten, sondern auch jenes von Oberösterreich anführen kann.

Ich geschweige, daß nicht nur von Seiten der Gesezgebung noch fast gar kein, oder doch kein hinlängliches Einsehen in die Zahl und Gattung der Frohnen genommen worden, sondern das meistens noch der gothische *Titulus* eines alten Herkommens die diesfällige ganze Befugnuß ausmache.

Die Frohnen müssen also vor allem nach einfachen, allgemeinen und mit der Wohlfahrt des Volckes (ohne welche jene der Grundherren und des Staates sich nicht einmal denken läst) vereinbarlichen *Principiis* gemässiget, und jedem Unterthan die Freyheit gelassen werden, gegen halbjähriger *Anticipation* seine Frohnschuldigkeit in Gelde abzutragen.

Diese Anstalt wird

12mo

Dem Ackersmanne die Liebe zum Eigenthum einflößen,⁵⁹ welches er biesher gröstentheils wegen der Härte dieser Schuldigkeiten verschmächte, und als denn wird

.....

⁵⁹ Vgl. J. von SONNENFELS, *Grundsätze* II (1771), §§ 48–50.

der unfehlbar steigende Werth der Bauer-Güter und die Wohlhabenheit der Landleute denen Grundherren das reichlich ersezen, was sie durch den Abfall der Frohnen verlohren zuhaben glauben dürften, weil ich überzeugt bin, und aus der gegenwärtigen Lage der Sachen klar abnehme, daß bey der bisherigen Verfassung Herr und Unterthann bald gemeinschaftlich und ohne Rettung zu Grunde gegangen seyn würden.⁶⁰

13^{io}

Die Fruchtbarkeit des Ackerbaues wird ferner durch die vernünftige Vertheilung der Grundstücke befördert, weil es ausgemacht ist, daß eine kleinere Strecke von einer einzelnen Familie besser übersehen und bestellt werden kann. Der Einfluß, den diese Vertheilung zugleich auf die grössere Bevölkerung hat, ist ohnehin offenbar.⁶¹

Es ist daher höchst nothwendig, daß der Plan zu dieser Vertheilung je eher je besser durch wohlüberlegte Ackergeseze entworfen werde, kraft welcher nicht nur den grosen Bauern-Gütern, sondern auch der eigenen Pflege der grosen Theils noch wahrhaft ungeheuern grundobrigkeitlichen Ackerstücke Schrancken gesetzt, und daß die Befolgung dieser Geseze nach dem Maase der wachsenden Bevölkerung und Wohlhabenheit der Nation zum unverrückten Augenmercke genommen werde. Der glückliche Erfolg, den eine ähnliche Anstalt in den Österreichischen Niederlanden hatte,⁶² und das Beyspiel anderer Staaten machen alle nähere Beweise ihrer Nutzbarkeit überflüssig.

Der Vorzug dieser heilsamen Anstalt gebühret aber unstrittig den *Domain*-Gütern; denn, der Landes-First muß der Erste seyn, daß Vertrauen in die Heilsamkeit seiner Verordnungen an Tag zu legen.

Belohnung und Ehrenzeichen für die ersten Nachfolger werden diesem Gesäze ein sanftes Ansehen geben, bald aber wird der augenscheinliche Nutzen mehrere nach sich ziehen, und endlich wird die oberste Gewalt den Eige[n]sinn und den üblen Willen zu seinem eigenem Glücke zu zwingen wissen.

.....

⁶⁰ Fürst Karl Egon von Fürstenberg hat in seinen eigenen berühmten Reformvorschlägen aus dem Jahr 1772 gefordert, dass Eigentumsrechte der Bauern verstärkt werden, um sie zu einer besseren Arbeitsleistung zu motivieren. Seine umfangreiche Denkschrift reagierte auf die böhmische Hungersnot. Vgl. Jaroslav PROKEŠ, *Memoriály o hospodárském stavu Čech před první selskou bouří roku 1775*, Časopis pro dějiny venkova 11, 1924, S. 37–53; 12, 1925, S. 49–57, 111–116, 158–167.

⁶¹ Vgl. J. von SONENNFELS, *Grundsätze*, Bd. 2 (1771), § 67, § 92; DERS., *Grundsätze in Tabellen* (1787), §§ 92–94. Ihm wird zugleich die Autorschaft der folgenden anonymen Schrift zugeschrieben: *Von der Verwandlung der Domainen in Bauerngüter*, Wien 1773. Die Idee, dass die Verteilung von großen Domänen in kleinere Bauerngüter den Ertrag aus dem ganzen Gebiet erhöhen würde, wurde bereits von Johann Heinrich Gottlob von Justi vertreten.

⁶² Im Jahre 1772 wurde die Frage der Verteilung der Großgrundbesitze in der Grafschaft Namur überlegt. Das entsprechende Edikt ist jedoch erst 1773 erschienen. Wir bedanken uns für diese Information bei Herrn Prof. Bruno Bernard von der Université libre zu Brüssel.

14°

Die Einquartirung des Soldaten auf dem Lande, und der Zwang zum Soldaten-Stande ohne *Capitulation* sind zwo andere schmerzhaftige Geiseln der Bürger; beyde verletzen wohl die Rechte der Natur, als jene des gesellschaftlichen Vertrages.⁶³

Durch die Einquartirung bey dem Landmanne wird von diesem eine zweyte Steuer an *Naturalien* erpreßet, und ein durch den Muthwillen des Missiggangs und der Jugend geritzter ungestümer täglicher und nächtlicher Gast muß den ländlichen Haußvater für die Ruhe und Sitten seines Hauses stündlich zittern machen; welches ihm sein Daseyn und das Vaterland, dem er das *Militaire* ohnehin theuer genug unterhalten hilft, Verlust machen: und den Keim aller Thätigkeit in ihm ersticken muß.

Durch den lebenslänglichen Zwang zum *Militarstande* wird die beschwerlichste Last, die nur wechselweise getragen werden sollte, einem Bürger aufgehalsset, dem anderen aber abgenommen, welches alljene, die es zu befürchten haben, ungemein niederschlagen, und überhaupt jedem fühlbaren Herzen sehr hart scheinen muß; dachod durch die *Enrollirung* auf *Capitulations*-Jahre der Landes-First muthigere, und getreudere, und jüngere Krieger, im Fall der Noth aber eine *Armée de Reserve* unter seinem Landvolcke, weniger *Invaliden*, ein ruhigeres Gewissen, munterere, glücklichere, folglich auch zahlreichere Bürger haben würde.

15°

Das Vermögen der Bürger muß wider die durch die Natur, oder durch fremdes Verschulden ihnen zugefügte empfindliche Nachtheile in Sicherheit gesetzt werden; daher denn wider die Wetter-Viechumfall- und Feuerschäden in jeder Prowintz allgemeine, oder *districtweise* Entschädigungs-*Societaeten* zu stiften wären.⁶⁴

Da dergleichen Zufalle nach und nach alle Inwohner betreffen, so ist der ihnen zu diesem Ende auferlegte kleine Beytrag als eine jedem sorgfältig Eigenthümer oblie-

.....

⁶³ Sonnenfels verwendete zwar die Metapher vom Gesellschaftsvertrag in seinem Modell der Polizey-Wissenschaft, aber er schenkt dieser Frage keine besondere Aufmerksamkeit, weil der Fokus seiner Disziplin eher auf Verhältnissen im bürgerlichen Zustand liegt. Der Übergang vom Naturzustand in den bürgerlichen Zustand wurde eher im Naturrecht untersucht und diese Verteilung der Aufgaben zwischen den beiden Disziplinen wurde an den österreichischen Universitäten respektiert. Sonnenfels bemüht sich den Ausdruck „Rechte der Natur“ zu meiden. In den späteren Auflagen seiner *Grundsätze* bevorzugt er den Begriff Sicherheiten, die er bereit war, den Bürgern zu garantieren. Vgl. Martin P. SCHENACH, „*Allgemeines Bestes*“ und „*bürgerliche Freibeit*“? *Staatsentstehung, Staatszweck und Staatstätigkeit bei Joseph von Sonnenfels*, in: Rainer Murauer – Johannes Gießauf – Martin P. Schenah (edd.), *Päpste, Privilegien, Provinzen. Festschrift für Werner Maleczek zum 65. Geburtstag*, Wien–München 2010, S. 352–376.

⁶⁴ Die Versicherungsanstalten werden auch in verschiedenen Auflagen der *Grundsätze* diskutiert und zwar im Zusammenhang mit der Sicherheit des Körpers, vgl. J. von SONNENFELS, *Grundsätze* I (1819), § 252–257.

gende Ersparniß anzusehen, durch die er dem über früh oder spät ihm zustossenden Unglücke entgehen kann.

Das Beyspiel anderer klugen Staaten redet auch dieser Anstalt das Wort.

16°

Der weitere Gegenstand der Handlungs-Geseze ist, den Staat beziehungsweise auf andere wetteiferende Mächte durch die Thätigkeit, Industrie, und Geschicklichkeit stets reicher und ansehnlicher zu machen; weil diese jedoch, wenn ihnen der sittliche Zustand und die persönliche Feßeln der Nation nicht mehr im Weege stehen, sich allemahl nach der Gröse und Sicherheit des Gewinnes verhalten, den<n> sie, die inn- und auswärtige Handlung hoffen läst, so muß das Hauptaugenmerck der *Commercial*-Geseze blos auf die Beförderung diese Gewinnes gerichtet seyn.

Dieser wird nun am alerbesten befördert, wenn dem Fleiße und der *Speculation* der Inwohner, soviel möglich, freye Hände gelassen, und nur die Hindernisse desselben aus dem Wege geraumt werden; denn, ich bitte, nicht zu vergessen, daß durch das, was vorhergeheth, die Nation, sittlicher, tugendhafter, und freyer, folglich zu Verbesserung ihres Zustandes stets aufgelegter werden muß; man könnte also fast sagen, daß die *Negation* aller ausdrücklichen Geseze das beste Handlungs-*Sistem* ausmache; ich sage deswegen: aller ausdrücklichen Geseze, weil die höhere oder mindere Zölle, durch die allein die Handlung geleitet werden kann, nur die Wirkung, nicht aber der Namen eines eigentlichen Gesezes haben.

Die Entfernung der Hindernissen des Fleißes und der *Industrie* hat nun blos drey Gegenstände.

Erstens: der innländischen Handlung von einer Provinz zur andern, wenn kein fremdes Land darzwischen lieget, die gröste Freyheit zu gestatten;

Zweitens: die innländische Waaren durch fremde Erzeugnisse von der nämlichen Gattung und Güte nicht unterdrücken zu lassen; und endlich

Drittens[:] den innländischen Erzeugnisse[n] auswärts den Absatz zu erleichtern.

17mo

Fremde Waaren durch Verbote, oder zu sehr übertreibene Zölle abhalten, heiset: aus der Welt ein *Monopolium* machen, alle übrige Nationen für albern halten, oder muthwilig erbittern, die Bürger von dem übeln Geschmacke, von der Schleuderey, oder Habsucht ihrer Mitbürger abhagen lassen, und endlich aus Mangel der Rückfracht, gar nicht mehr, *ad extra*, handeln wollen.

Mäßige Zölle sind also das natürlichste Mittel, den einheimischen Waaren vor Fremden, von gleicher Gattung und Güte den Vorzug zu verschaffen, weil das einheimische *Fabricatum*, wenn es bey diesen Zölln und bey dem Betragen der Fracht, den es eben voraus hat, nicht fortkommt, dem Lande entweder nicht natürlich, oder von ungeschickten Händen erzeugt seyn muß.

Die bürgerliche Freyheit wird durch die Zölle auch nicht verletzt, weil solche nebst dem, daß sie, <die> dem ganzen, zustatten kommende einheimische *Industrie* begünstigen, auch noch als ein *Consume*-Gebühr zu betrachten sind, die der Staat von auswärtigen *Productis* ebenso, wie von den einigen, welche ja schon von dem Pflüge angefangen belegt sind, einzuheben berechtigt ist.

18vo

Die Schwierigkeit endlich, die innländischen Erzeugnisse auswärts abzusetzen, entstehet als denn, wenn diese Erzeugnisse entweder gar nicht gesucht werden, oder den Ausländern theurer, als von anderwärts her zu stehen kommen.

Diese Hinderniß wird meistentheils gehoben, wenn die Ausfuhrzölle auf das kleinstmögliche herabgesetzt; wenn, wo sie nöthig sind, Ausfuhrprämien ertheilet, und die Transporte durch gute *Chausseen* und schiffbare Flüsse erleichtert werden.

19mo

Gute Mauthanstalten und eine ächte Tarif sind also das erste und die *Fonds* zu denen Strassen- und Wasserbaue, dann zu Prämien das zweyte, was die Leitung des äußeren Handls zu suchen hat;

daher denn aus der Natur der Sache die Zölle blos an den Gränzen des Staates in einer soviel möglich engen Verbündung und guten *Organisation* angelegt seyn, in dem Inneren des Provintzen aber und zwischen denen durch fremde Staaten nicht getrennten Ländern platterdings aufgehoben werden müssen; denn diese sind Kinder eines einzigen Vaters, und sollen daher mit der grösten Gleichheit behandelt werden.

20mo

Die einfacheste Tarif muß unstrittig die Beste seyn, weil das Falsche und Gewagte ihr in ebendem Maase unvermeidlich wird, je mehr sie Abtheilungen in ihrem dem Menschenverstande fast unermesslichen und täglich veränderten *Substrate* machen wollte.

Die einfacheste Tarif ist jene, die alle zum Gebrauch eingeführte Waaren nur in drey Gattungen abtheilet, nämlich in rohe, in verarbeitete, und in offenbare Prachtwaaren.

Rohe Waaren sind, solange sie auswärts gesucht werden, dem Lande unentbehrlich, und folglich nur mit einer mäßigen *Consumo*-Gebühr von ungefähr 6 *Percent* zu belegen, unter welche *Category* auch alle Handwerckszeuge zu zahlen sind.

Verarbeitete Waaren, welche nicht offenbar zum Pacht⁶⁵ gehören, und im Staate nicht selbst erzeugt werden können, sollten höchstens mit 10 *Percent*, jene, die man selbst erzeugt, oder erzeugen könnte, mit 15, höchstens 20 *Percent*, jene aber, die blos ein

.....

⁶⁵ Von dem Sinn her sollte hier „Pracht“ (im Sinne von Luxuswaren) stehen, aber im Dokument steht wirklich „Pacht“.

Gege[n]theil des Prachtens, oder Muthwillens sind, mit 30 *Percent* jedoch wegen der sonst stets wachsenden Gefahr des Schleichhandels, auch nicht höher belegt werden.

21mo

Von allen blos durchgeführten und von allen ausgeführten sowohl rohen als verarbeiteten Waaren sollte eine blöse Einschreib-Gebühr gefordert werden.

Ich weis zwar, daß man fast durchgängig der Meynung sey, die Ausfuhr des rohen Stoffes durch hohe Zölle erschweren zu müssen; allein die weiter unter vorgeschlagene Hereinrufung geschickter *Fabricanten*, Unternehmer und Kaufleute, die nach und nach emporgebrachte Arbeitsamkeit und Geschicklichkeit der Nation, die Wohlfehlheit des Arbeitlohns durch die Fruchtbarkeit des Ackerbaues, endlich aber die weitsichere Anwendung der Prämien, werden diesen Satz um so mehr entbehrlich machen, als derselbe dem Ackerbau schon in manchem Reiche, sehr empfindliche Stöße, versezth hat.

22do

Da der Handel mit Getraide, Viech, Einsalzungen, Brandwein, Eisen, Leinwanden, und Tüchern den fruchtbaren Staaten der natürlichste und wichtigste ist, so wären die *Speculationen* der diesen Zweigen sich widmenden Handelschaft durch Prämien in so lang sich auf das Eifrigste zu unterstützen; bis diese Handlung einen solchen Schwung genommen hat, daß sie sich aus eigenen Kräften fortbewegen kann.

Der Staat muß aber, solange er noch *Credit* hat, nicht fragen, woher er den *Fond* dazu nehmen werde; denn, wohlangebrachte Prämien sind keine Ausgaben, sondern gesammelte Schätze, und die letzte *Million*, die ein Staat dazu aufbringen könnte, würde zur unfehlbaren Grundlage seiner Erholung werden.

23^{tio}

Vielleicht würde der Staat einen grosen Unterschied in seiner Kommerzien-Bilanz spühren, wenn er einer einheimischen, oder auswärtigen Handlungs-*Compagnie*, den allein Handel, mit gewissen sehr starck verbrauchten fremden Artikeln, als: mit Zucker, *Coffèè*, Specereyen etc. gegen der Bedingnuß einraumte, daß Sie sich zu einer *aequivalirenden Exportation* verschiedener inländischer, hauptsachlig aber der in dem vorgehenden Absatze angeführten Erzeugnisse anheischig machte.

24°

Der Strassen- und Wasserbau verdienet eine der ersten Sorgen, weil ohne dieselben der Flor der Handlung nimmermehr zu hoffen ist.

Insoweit das brodlose Volck der Provinzen nicht zureicht, könnte der Soldat zu diesem Ende angewendet werden, wobey der Staat der Hälfte des Arbeitlohnes gewinnen könnte; denn der Soldat würde, nebst seiner Löhnung und Brod um tägliche 6 Kreuzer (wovon 2 [Kreuzer] auf kleine *Montur* zurück behalten werden könnten) mit Freuden

arbeiten, und die Fruchten dieser heilsamen Anstalt würden um viele Jahre früher zu ihrer Reiche gelangen; welches dem Vaterlande bey seiner dermahligen Entkräftung⁶⁶ gewiß nicht gleichgültig seyn kann.

Beyspiele anderer kluger Nationen rechtfertigen abermal was ich hier sage.

25°

Wenn die Handlung einmal zu weit herabgesunken, und von fleisigeren, und freyeren Nationen gleichsam verschlungen worden ist, so müssen alle Mittel gelten, sie, je eher je besser wieder zurückzuführen, und emporzubringen.

Es fehlet diesem Staate gar zu sichtbar an reichen und *speculativen* Kaufleuten, und geschickten *Fabrikanten*.

Die Hereinlokung derselben aus fremden Staaten ist das einzige Mittel, welches das Vaterland aus seiner täglich wachsenden Verarmung reissen kann;

dieselbe aber würde vergeblich seyn, wenn man ihnen nicht zugleich das stille *Glaubens-Exercitium* erlaubete, weil gut gesittete rechtschafene, und wohlhabende Familien zu lebenslänglicher Vermiesung alles geistlichen Trostes sich nimmermehr entschließen werden.⁶⁷

Einige stille *Bethäuser* in Haupt- und *Kreiß-Städten*, würden also, diesem Staate, welche[r] in Deutschland der einzige mächtige Beschützer der wahren *Religion* seyn kann, durch die Vermehrung der *Industrie* und des national Reichthums den wesentlichsten Dienst tun; weil sonst derselbe denen so sichtbar und ungeheuer an wachsenden protestandischen Staaten das Gleichgewicht bald nicht mehr zu halten; noch ihren mächtigen politischen Schritten Schrancken zu sezen im Stande seyn würde.

Die Toleranz ist das Kind der Sanftmuth,⁶⁸ und folglich unser eigenen Religion, sie unterhaltet den rühmlichen Wetteifer der Tugend in der herrschenden Kirche selbst, sie ist endlich die fruchtbarste Mutter der Bevölkerung und des Überflusses; denn alle Staaten, die ihr sich eigen machten, gehen unaufgehalten ihrer Höhe zu; und all jene sinken, aus welchen sie verscheihet⁶⁹ worden.

Wird nun dieses dem Schutze der wahren Religion selbst schon unentbehrlich geworden Mittel ergreifen, so werden eine Menge gutter, und wohlgesitteter Menschen, ihr Geld, ihre *Speculation*, ihren Fleiß, und ihren *Credit* hereinbringen, und es wird weder dem Ackerbaue an geschickten Pächtern, noch der Handlung, <der> *Fabrikanten*, *Unternehmern*, oder *Kaufleuten* fehlen, und die beste Landesfirstin wird von diesen neuen und ihren alten Bürgern bald um die Wette verehrt, und geliebet werden.

.....

⁶⁶ Anspielung auf die böhmische Hungersnot 1771–1772.

⁶⁷ Hier wirbt der Verfasser für religiöse Toleranz.

⁶⁸ Dies ist der dritte Punkt, der in Schlözers Briefwechsel veröffentlicht wurde. Vgl. A. L. SCHLÖZERS *Briefwechsel*, 1777, Heft XII, S. 326.

⁶⁹ Mundartlich für „verdrängt“.

26°

So vortheilhaft aber die Duldung der christliche[n] Religionen dem Staate seyn wird, so schädlich ist demselben eine allzu grosse Zahl der jüdischen Familien,⁷⁰ weil die Reicheren unter ihnen ihre Kinder meistens ausser Land verheyrahten; die Ärmeren aber das unargwöhnische Landvolck stets zu bevorzugen suchen, und alle überhaupt, zum *Defension*-Staate, platterdings, unbrauchbar sind.⁷¹

Sie vertreiben, wäre in Absicht auf die Ärmeren grausam, in Absicht auf die Reicheren aber dem Staate dermalen noch schädlich; ihre Anzahl also auf die Zahl der gegenwärtig bestehende<n> wohlhabenden *Familien* beschräncken, zugleich für derselben ausser Landes heyrathende Kinder eine sehr hohe Tax begehren, und denen übrigen, das Heyrahten untersagen, wird den Staate aus dem Nachtheile der Geldverschleppung sezen, und auf derselben Verminderung die nämliche, obzwar langsamere, doch weit gelindere Wirkung haben; weil das aermere Juden-Volck nach und nach absterben, oder von selbst fortziehen wird.

Endlich und

27mo

wird zu Emporbringung der Kultur, und des Handels, unumgänglich nöthig seyn, jenen Provinzen, aus welchen zum Beyspiele, aus dem Königreich Böhmen, bisher gar zu viele Geld in das *Centrum* des Staates geflossen ist,⁷² und in welchen, der fast allgemeine Wucher und die Austrocknung der meisten Nahrungsquellen einen schon gar zu weit gekommenen Geld-Mangel verrathen, mit einer *Creditoperation*, oder durch eine wirkliche nahmhafte Vermehrung, der, auf den Land-Gütern der *privaten* <zu> versicherten Baarschaft, je eher je besser zu Hilfe zu kommen; weil sonst, der Ackerbau die ihm höchst nöthige Verbesserungen nicht mehr hoffen; der ohnehin kleiner und unvermögli- che Handelstand aber, wegen der Schwierigkeit der Darlehen und Höhe der Zinnsen, in allen seinen auswärtigen *Activ*-Geschäften unumgänglich gehindert werden muß.

Geschiehet dieses nicht bald, so wird das Königreich Böhmen, in welchem, der Geld-Mangel schon dermalen die entsezlichste Wirkungen hervorbringt; so augenscheinlich verfallen, daß die aus demselben bisher gezogene[n] öffentliche[n] Einkünften in

.....
⁷⁰ Hier behandelt der Verfasser die Politik gegenüber den Juden. Sonnenfels hat dieses Thema in seinen Werken nie direkt angesprochen. Zur Frage der Beziehung der Familie Sonnenfels zum Judentum vgl. Ivo CERMAN, *Aloys von Sonnenfels and the Blood Libel in the Early Enlightenment*, *Judaica Bohemiae* 47, 2012, Nr. 2, S. 35–56.

⁷¹ Erst 1789, unter der Regierung Kaiser Joseph II., werden Juden in der Armee zugelassen. Vgl. Václav ŽÁČEK, *K počátkům vojenské povinnosti židů v Čechách*, *Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v Československé republice* 7, 1935, S. 257–290.

⁷² Die Furcht, dass Geld aus Böhmen fließt, wurde offensichtlich von mehreren Personen geteilt. Sie wird bereits 1742 vom obersten Kanzler Kinsky und 1772 vom Fürst von Fürstenberg geäußert. Vgl. Josef PEKAŘ, *České katastry*, Prag 1932, S. 136–137.

Kurzem auf zween Drittheile, oder gar auf die Hälfte herabsinken werden, der Staat also in kurzem sowohl über die Bedeckung seiner Erforderniß, als in Absicht auf die Erhaltung seines auswärtigen *Credits*, sich in der traurigsten Verlegenheit befinden dürfte.

28vo

Die Finanz-Geschäfte bestehen in der guten Einnahme und guten Verwendung der öffentliche Einkünften.

Die gute Einnahme bestehet darinnen, daß der Staat nicht mehr von seinen Bürgern fordere, als zum Ansehen und zur Bequemlichkeit seines Regenten, zu seinem Vertheidigungsstande und zur Verwaltung der öffentlichen Geschäften nothwendig ist, welches bloß durch eine vertrauliche, gleichsam väterliche, und kindliche Ueberlegung zwischen dem Landes-Firsten und denen provinzial Abgeordneten bestimmt werden kann.

Diese Überlegung wäre also umso eher vorzunehmen, als das gegenwärtige Finanz-System schon auf sehr schwachen Füßen zu stehen scheint.

Bey dieser Überlegung müsten in Absicht auf die *Repartition* und die Gattung der öffentlichen Abgaben folgende Hauptaugenmercke genommen werden;

erstens[:] jede Provinz muß soviel möglich in eine gleiche Steuer-Belegung, wes Namens diese immer seyn könne, gezogen werden; denn ein gleicher Schutz fordert einen gleichen Beytrag, wenn anderst die Grundfeste des Staatrechtes und der austheilenden Gerechtigkeit nicht in der Wurzel erschüttert werden solle;

zweitens[:] aus der nämlichen Ursache, müssen alle Klagen der Innwohner einer jeden Provinz zu dem auf dieselbe ausfallenden *Quanto*, im reichem Maasse beytragen; geschieht dieses nicht, so entstehet ein Mißverhältniß unter den Ständen, deren keiner geschwächt werden kann, ohne die Schwächung des Anderen ohnfelbar nach sich zu ziehen, weil die *Economie generale* der Provinzen in sich, so, wie jene des Staates, ein unzertrennliches Ganzes, ausmachet.

Die Mittel, das Königreich Ungarn in die zween Sätze einzuschließen, dürften eben nicht so schwierig seyn, als man glaubet; wenn dasselbe nur erst, ein heilsames, unveränderliches um eines guten Erfolges sicheres Länder-System sehen, und durch einen gemeinschaftlichen Beytrag auch gemeinschaftliche Vortheile sich zu versprechen haben wird; welches aber bisher nicht geschehen konnte, weil es das schreckende Beyspiel anderer Provinzen stets gegenwärtig hatte, die, ihrer grosen Abgaben ungeachtet, aus Mangl öffentlicher Anstalten, stets kraftloser geworden sind; daher es denn lieber weniger zahlen, und nicht unglücklicher werden, als, viel zahlen und dennoch nicht glücklicher werden wollte.

Sollte dieses Königreich aber, auch als denn, noch diesem billigen Antrage sich nicht fügen, so wird der Landes-Fürst in dem Rechte, das er seinen übrigen Provinzen schuldig ist, auch das Recht, dasselbe dazu zu zwingen, hören können, und die erste Gelegenheit dazu, würde auch gewiß die Beste seyn.

Drittens[:] man hätte also vor allem, zu den Abgaben, einen *provisorischen* Länder-*Divisor* zu suchen, und jedem Lande zu überlassen, wie es die auf dasselbe ausgefallene *Quota* am füglichsten tragen, und aus welchen Quellen es diese herzuholen glaubte; welches jedoch allemal mit Genehmigung des Landesfürsten, der den Schwächeren gegen den Mächtigeren zu schützen hat, geschehen müßte.

Viertens[:] die *Regalia Principis*, als: die *Domainen*-, Salz-, Zoll-, Münz-, Bergwercks-, und Postgefälle müsten also nach der bisherigen Mitteltragniß *excindirt*, das Übrige der Staats-Erforderniß aber denen Provinzen überlassen, diesen jedoch der Fingerzeig dahin gegeben werden, daß sie

Fünftens[:] diese Erforderniß auß den allgemeinsten eben daher ergiebigste und leicht zu administrirenden Gefällen zu erheben den Bedacht nehmen sollten; unter diesen Gefällen verstehe ich

1° die gute und getreue Belegung der Erde, welche die Mutter alles Reichthumes ist, und in welcher mittelbar, oder unmittelbar alle Innwohner, ohne Ausnahm am sichersten besteuert werden können;

2do eine gute *Consumptions*-Steuer, oder den sogenannten *Accis* in grosen und grösern gesperten Städten;

3^{io} eine mässige Kopf- oder Gewerbesteuer in kleineren ungesperten Städten und endlich

4to eine nach dem Ueberrest, dem die erste drey Gefälle nicht abwerfen, *calculirte* Tranksteuer, welche nebst ihrer Allgemeinheit, und Ergiebigkeit und noch die fernere gute Eigenschaft hat, daß sie nicht von den Unentbehrlichen, sondern blos von dem Ueberflusse der Bürger erhoben wird; in wessen Rücksicht denn nöthigen Falls auch der auswärtige Taback zur Hilfe genommen werden könnte, dessen Gefäll jedoch nicht durch Pächter, sondern durch eine ständische *Administration*, die durch ein wohleingerichtetes Mauth-Sistem sehr erleichtert wird, verwaltet werden müste.

Alle übrige Gefälle sind unächt, und der bürgerliche Freyheit, folglich auch der Aufnahme des Staates höchst schuldig; zu wessen Beweise ich mich mit gutem Bedachte antragen kann.

Die *Genueser*-Lotterie streitet sogar wider die Erhabenheit, und die Vatterstelle eines Land-Firsten, weil ein Spiel, bey welchem nur ein Theil gewinnen, der andere aber (welcher aus einzelnen Gliedern zu bestehen irrig geglaubt wird, sondern die ganze Nation in sich schließet) nothwendig und sehr viel verlihren muß, einen weit häßlicheren Namen, als jenen eines Spiels verdient.⁷³

.....
⁷³ Das Lottospiel wurde zuerst in Genua im 15. Jahrhundert erfunden, wobei es ursprünglich um das Losziehen bei der Wahl der Ratsmitglieder ging. Als Maria Theresia 1751 das Lottospiel in den Erblanden einfuhrte, wurde es in dem Dekret „Lotto di Genova“ genannt. Vgl. Manfred ZÖLLINGER, *Geschichte des Glücksspiels*, Wien 1997.

Ein Vater muß der Leichtgläubigkeit seiner Kinder und ihren albernen Hoffnungen keine Falle legen, weil er ja versichert seyn kann, daß sie derselben nicht ausweichen werden.

Aus dieser vereinfachten innerlichen Besteuerung der Provinzen werden nun die *relativen* Kräften der verschiedenen Länder unter sich, bald, zu verlässlicher bekannt werden, und als denn kann in Absicht auf derselben wechselseitige Ausgleichung der bis dahin angenommene *provisorische Länder-Divisor* mit gröserer Zuverlässigkeit bestimmt, und nach der Maase der in derselben Kräftenstande von Zeit zu Zeit, das ist ohngefähr von 10. zu 10. Jahren sich zeigenden namhaften Abänderung *adjustirt* werden.

29mo

Die auf diese Art erreichte heilsame Vereinfachung der Abgaben wird die *Administration* der Finanzen weit leichter und klarer machen, und es wird als dem blos noch auf eine strenge *Controle* ankommen, die der Landes-First seinen Provinzen umso mehr schuldig ist, als die Unwirtschaft, oder Vernachlässigung in der Einnahme und Verwendung der öffentliche Einkünften, der Staat zu Erhöhung der Abgaben zwingen, und folglich zu dem Nachtheile der *contribuirenden* Ländern und Staaten gereichen würde.

Endlich und

30mo

hat die Finanz auf eine wohl berechnete Wittwen-Kasse den ehesten Bedacht zu nehmen, und alle besoldete Diener des Staates zu derselben beytragen zu lassen, welches das sicherste und leichteste Mittel ist, nach und nach, fast den ganzen *Pensions-Fundum* zu ersparen, dem Staate selbst aber, ein sehr namhaftes unaufkündliches *Capital* zu verschaffen.

Gegenstände der Gesetzgebung als ausübenden Macht

Das Augenmerck dieser Macht gehet dahin, daß sie der aufklärenden und befehlenden Macht zu ihrem Endzwecke helfe; ihr Gegenstand ist also gleich wichtig.

Dieser wird erreicht, wenn der Landes-First alle dem Staate nicht gleichgültige Handlungen seiner Bürger in den Handlungen der zu derselben Leitung angestellten Diener auf das genaueste übersehen kann.

Wenn nun diese Handlungen nach den Gesezen eingerichtet werden sollen, ist vor allem nöthig daß deren so wenig, als möglich; daß sie kurz, deutlich, und jederman bekannt, jenen aber, die ob denselben wachen sollen, stets gegenwärtig seyen.

Wenn es nach dem hier entworfenen, oder nach einem noch einfacheren Sistem gehen sollte, so könnten dieselbe nicht nur in eine sehr kleine Anzahl eingeschlossen werden, sondern sie würden auch eine fernere gute Eigenschaft, nämlich, die Beständigkeit haben, weil ein wahres Sistem allemal, sich selbst, gleich bleiben muß.

Die Kürze und Deutlichkeit der Gesezen ist die Folge der verbesserten Schreibart, und klare[r] Begriffe; welche beyde, wenn die Schulen verbessert, und diejenigen, die sie

Lehrer wohl gewählt; zugleich auch dem Landes-Fürsten dafür zu stehen haben werden; von Tag zu Tag mehr zu hoffen sind.⁷⁴

Die erste Bekanntmachung sowohl, als die Wiederholung der Geseze, kan von den Kanzeln in dazu festgesetzten Tügen am sichersten geschehen.

Jenen die darüber zu wachen haben werden die Geseze als denn stets gegenwärtig seyn, wenn jeder Diener, bevor man ihm das Amt anvertrauet, aus den Gesezen unfehlbar geprüft werden muß; demselben auch zu diesem Ende, der Zutritt in die Kanzleyen, oder Aemter, wo ohnehin die Auszüge aller Patenten und Verordnungen seyn sollen, und die Abschrift dieser Auszüge gestattet; und wenn endlich, die Wachsamkeit der wirklichen Beamten, durch jene ihrer Vorgesezten, stets rege erhalten wird.

Diese Wachsamkeit gründet sich nun

erstens[:] in einer *proportionirten* und von unten hinauf stets kleiner werdenden Anzahl der öffentlichen Diener,

zweitens[:] in der engesten Verbindung derselben, und

drittens[:] in der Einsicht des Ministers, welcher dem Landes-Fürst die Rechenschaft über die Befolgung all seiner Geseze zu geben, und dafür auch zu stehen hat.

Dieser oberste Diener des Staates kann nun, diese Rechenschaft dem Landes-Fürsten bloß als denn schuldig seyn, wenn⁷⁵

viertens[:] die ausübende Untermächte gut *organisirt*, wenn

fünftens[:] ihre Glieder wohl gewählt, und gut besoldet sind; wenn

sechstens[:] jeder Obere für die mercklichen und anhaltenden Nachlässigkeiten seiner Untergebenen unfehlbar zu stehen, und endlich

siebtens[:] das ausserordentliche Verdienst gewisse und sichtbare Belohnung, das Unverdienst aber gewisse Strafen zu gewarten hat.⁷⁶

Dieses einmal vorausgesetzt; könnte in Absicht auf die *Organisation* der verschiedenen ausübenden Mächte, angenommen werden; daß

.....

⁷⁴ Sonnenfels hält später (ab 1781) auch Lehrveranstaltungen zum Geschäftsstil. Dieses Fach sollte die künftigen Beamten lehren, wie sie Deutsch in der Staatsverwaltung richtig verwenden sollten. Sonnenfels hat zu diesem Thema auch ein Lehrbuch und zahlreiche Aufsätze abgefasst. Eine ähnliche Betrachtung über die Notwendigkeit des guten Stils für die Gesetzgebung ist in die späteren Ausgaben von Grundsätzen eingeschoben worden. Vgl. J. SONNENFELS, *Grundsätze* (1819), Bd. 1, § 159–162; S. KARSTENS, *Sonnenfels*, S. 227–231.

⁷⁵ Ein weiterer oberster Chef, eine superieure Kraft, ist dennoch später im Absatz 10 noch einmal an einer anderen Stelle vorgeschlagen. Der Staat hätte dann zwei oberste Chefs.

⁷⁶ Die Frage, ob es nicht besser wäre, die Bürger für gute Handlungen zu belohnen, als sie für Verbrechen zu strafen, wurde unter dem Eindruck von Beccarias Reformschrift *Dei delitti e delle pene* (1764) heftig diskutiert. Giacinto Dragonetti verfasste damals die Schrift *Abhandlung von Tugenden und ihren Belohnungen*, dessen Anliegen es war, diese Frage ernstlich zu untersuchen. In der Vorrede zur vierten Ausgabe der *Grundsätze* (1787) hat Sonnenfels diesen Vorschlag als ein leeres Wortspiel abgelehnt.

1°

die dirigirende Wirtschaftsbeamte als die vorlezte Stufe der befolgenden Macht, in die landesfürstlichen Pflichten genommen werden, und in dessen Folge für die ihnen untergebene Dorfrichter zu stehen haben sollte, daß

2do

in den Städten die abentheuerliche Verfassung von 12. abwechselnden Burgermeistern nicht mehr gestattet, sondern die Handhabung der Geseze dem geschicktesten aus der Bürgerschaft, allenfalls auch einem dazu tauglicher befundenen Fremden anvertraut, demselben aber aus der Bürgerschaft die zwey vernünftigsten Männer, oder, nach dem Umfange der Stadt, auch ihrer mehrere als *Assistenten*, und ein aus dem *Civil*-Rechte geprüfter *Syndicus*, oder nach Erforderniß ihrer auch mehrere zugegeben, und daß allen diesen Personen ein dem Umfange der Staat und ihren Gemeinde-Einkünften angemessener Gehalt abgereicht auch ebenso wie von dem Wirtschafts-Beamten gesagt worden, die landesfürstlichen Pflichten aufgelegt werden. Daß

3^{tio}

von denen Landesstellen der Vorschlag abgefordert werde, wie viel Subaltern- sowohl, als Kanzley-Personale nach Verschiedenheit des Umfangs, oder der *Populositaet* der Kreise und *Districte* jedem königlichen Kreiß-Hauptsmane, oder wie immer der zu ähnlichen Geschäften ungestellte.

Diener heisen kann, zur vollkommenen Uebersehung seines *Districts* nothwendig; und wie er selbst samt seinem ganze *Personali* solchergestalte zu besolden seyn; daß die öffentliche[n] Geschäfte, daselbst, mit Anstand, redlich und geschickt verwaltet; und über die Befolgung der Geseze öftere *local Visitationen* vorgenommen werden mögen; daß

4to

die Kreise in so viele Viertel abgetheilet werden, als Subaltern-Personen in demselben angestellt sind, weil diese in dem Mittel-Punkte ihrer Viertel zu wohnen haben; und die Geseze in diesem kleineren Umfange um desto leichtere zu handhaben im Stande seyn werden. Daß

5to

künftighin sowohl in jedem Kreise, als Lande, nur eine einzige *dirigirende* Macht seyn solle, und daß folglich das *Cameral* und *Bancal*, ob sie reich noch ferner ihre eigene Unterdienner haben werden, durch die königliche[n] Kreyß-Hauptleute, und mitelst dieser durch die Länderstellen *dirigirt* werden sollen; weil ein *Status in Statu* nur

schädlich;⁷⁷ und das alle Theile der Staats-Verwaltung in sich fassende *Int[strument]* a des Vater-Landes, ein einziges unzertrennliches Wesen, und folglich einer einzigen ausübenden Macht anzuvertrauen ist; daß

6to

bey denen Wirtschafts-Bürgermeister, und Kreysämtern, alle wichtige Handlungen in einem kurzen *Protocolle* aufgezeichnet werden sollen; das Kreis-*Personale* folglich die *Protocolla* der Wirtschafts-Kanzleyen, und Städten öfters zu *visitiren* und durchzugehen, und seine eigene *Protocolla* dem königliche Kreishauptmanne alle Monat zu überreichen habe; weil dieser sonst seinen Kreis, weder übersehen, noch für denselben stehen könnte. Daß

7mo

die *Protocolla* des Kreishauptmanes selbst alle Monat der Landes-Stelle eingeschicket werden, wodurch diese gleichfalls alle wichtigen Handlungen desselben zu übersehen, und zu *rectificiren*, und die bisherige häufige und weitschichtige Berichte, und Schreibereyen zu vermeiden in Standgesetzt wird. Daß

8vo

zu desto sicherer Erreichung dieses Endzweckes, bey denen Länderstellen nach Aehnlichkeit dessen, was bey denen Hofstellen in Absicht auf ganze Länder geschieht, jedem Referent, seine eigene Kreise zugetheilet werden, und daß derselbe, wie es bey der hier vorgeschlagenen *Organisation* ihm ganz leicht möglich ist, dem *Chef* der Landesstelle für die gute Ordnung seiner Kreise zustehen; dagegen aber, auch die Macht haben solle, mit Genehmigung seiner *Praesidenten* die Kreysämter der ihm zugetheilten Kreise dann und wann unversehens überfallen, und von der Befolgung, oder Nichtbefolgung der Geseze und Verordnungen, sich persönlich überzeugen zu können; wobey es sich von selbst versteht, daß, wenn er alles in guter Ordnung findet, die *Reyse-Spesen* von dem *Aerario* mit grosen Nutzen getragen werden können; wenn er aber nachhaltige Unordnungen antrifft, von dem Kreishauptmanne selbst, diese, als eine Strafe ersezt werden müsten.

Aus diesem von unten hinauf stets engeren Verbindung der ausübenden Untermächte, flieset also von selbst, daß

.....

⁷⁷ Kaiser Joseph II. äußerte in seinem Bericht über seine Reise nach Böhmen eine sehr ähnliche Kritik an den Kreishauptleuten. Die Reise wurde durch die böhmische Hungersnot veranlasst, der Kaiser wollte sich ein Bild über die Lage verschaffen und die Ursachen der Krise entdecken. Vgl. František ROUBÍK, *Relace císaře Josefa II. o jeho cestě do Čech, Moravy a Slezska r. 1771*, Časopis pro dějiny venkova 13, 1926, S. 121–129; Derek BEALES, *Joseph II: In the Shadow of Maria Theresa*, vol. 1, Cambridge 1987, S. 339–346.

9no

der *Chef* einer jeden Landesstelle, weil zugleich die *Cameralia* und *Banccalia* in einer aehnlichen Verbindung dort zusammenfließen; für die Ordnung und gute Verwaltung der ihm anvertrauten Provinz platterdings zu stehen haben könne und müsse; daß ferner und

10mo

alle Regirungs-*Branchen* der gesamten Erbländer, bey einer einzigen Hofstelle sich *concentriren*, und nur durch einen jedoch wahrhaft *superieureren* Kopf mittelst einer in ihrer *Organisation* dem ehemahligen *Directorio* ähnlichen Hauptstelle gebunden, und geleitet werden müsten.

Damit man <man> aber, auch diesen einzigen Kopfe Schrancken seze, und dem sogenannten *Ministerial-Despotismo* zuvorkomme, in welchen diese Verfassung mit der Zeit ausarten könnte; so müste

11mo

der Staatsrath, durch welchen der Landesfürst, im wahren Verstande genommen, zwölf und noch mehr Augen haben kan<n>, auf seine erste strengeste Bestimmung zurückgeführt; und jederzeit aus den rechtschaffensten durch allgemeine, einfache und grose Kammeral-Grundsätze geleiteten Männern zusammengesetzt; kleinerer Geschäften ganz überhaben, und blos auf *Systematica* gewendet werden.

Damit endlich der *Patriotismus* und die gemeinnützliche Kännntniße alljener sowohl adelichen, als unadelichen Unterthanen, welche sich dem Dienste des Vaterlandes widmen wollen, oder doch widmen sollten, auf jenen Grad verbreitet werden, welcher nöthig ist wenn zu Besezung der öfentliche Bedienstungen eine gute Wahl möglich seyn soll; so ist es nicht genug, daß der Geist der Gemeinnützlichkeit blos durch die Schulen, und mit den Sitten eingeflöset werde, sondern der Landesfürst muß von der in seinen Händen befindliche[n] mächtigsten Triebfeder der menschlichen Handlungen, nämlich, von seiner Hochschätzung und Verachtung einen guten Gebrauch zu machen wissen;

daher denn, in Absicht auf den Adel, alle demselben bisher ohne Unterschied, und der alleinigen Geburt wegen, ertheilte auserliche Vorzüge, künftighin, blos die Folge einer mehrjährigen guten Anwendung, in öfentlichen Ämtern seyn; und von nun an nimmermehr begehret, sondern aus des Landes-Firsten eigenem blos durch die um das Vaterland erworbene Verdienste zu bestimmenden Triebe, erwartet werden sollten.

Was nun aber die Kännntnisse selbst betrifft, so ist unstrittig, daß die bereits eingeführte Lehre der Kammeral-Wissenschaften⁷⁸ auf das Nachdrücklichste geschuetzet zu werden verdiene, und daß an die in derselben enthaltene unwidersprechliche und heilsa-

.....

⁷⁸ Vgl. Joseph von SONNENFELS. *Antrittsrede. Gehalten im November 1763, Wien, o.J.*

me Grundsätze, nicht nur die Jugend, sondern auch die Hofstellen und das Ministerium selbst ernsthaft angewiesen werden sollten; weil nur als denn nach einem untrüglichen allgemeinen Leitfaden fortgeschritten; und die öffentliche Wohlfahrt, das Spiel der Sophiesterey, des Eigensinnes, der Unwissenheit, oder des Vorurtheiles zu seyn, aufhören wird.

Copia: ad Votum
des zum Etc. *Ent[worfenen] System*
im Jahr 1772,⁷⁹
und untersucht
1773

.....
⁷⁹ Das Wiener Original trägt das Datum 4. Dezember 1772.

Ivo Cerman – Michal Morawetz

Návrh prozatímního systému k povznesení rakouských států (1772)

Edice představuje badatelské veřejnosti důležitý pamětní spis z doby tereziánských reforem, který nese název *Entwurf eines beyläufigen Sistems zur Emporbringung der österreichischen Staaten* (*Návrh prozatímního systému k povznesení rakouských států*). Tento reformní projekt se vymyká tím, že se vztahuje k velmi široké škále témat státní politiky a většinu toho, co navrhuje, se později za vlády Josefa II. podařilo uskutečnit. Mezi navrhované oblasti, které se mají reformovat, patří státní správa, náboženská a hospodářská politika i trestní právo. Nejznámější částí projektu je plán na zrušení nevolnictví. Projekt se dochoval ve více exemplářích v Třeboni, Vídni a Budapešti. Naše edice vychází z rukopisu uloženém ve Státním oblastním archivu Třeboň, Rodinný archiv Buquoyů. Podle vídeňského originálu tento projekt předložil reformátor Franz Anton Blanc, obsahově však jednoznačně vychází z policejní a kamerální vědy Josefa Sonnenfelse. Úvodní studie tedy objasňuje okolnosti vzniku projektu a klade otázku Sonnenfelsova podílu na jeho vzniku. Úzká závislost spisu na jeho pojetí policejní a kamerální vědy následně dokumentuje i poznámkový aparát v edici.

KEY WORDS:

Josef von Sonnenfels; Franz Anton Blanc; Reforms Maria Theresa's; serfdom; the Enlightenment; religious tolerance

Tomáš STERNECK (ed.), *Historica Třeboň 1526–1547. Listy, listiny a jiné prameny k politickým dějinám období zrodu habsburské monarchie. Díl II. Pisemnosti z let 1536–1540*, Praha, Historický ústav 2015 (= Prameny k českým dějinám 16.–18. století, řada A, svazek II/2), 472 s., ISBN 978–80–7286–239–9 .

Publikace je pokračováním zdařilé edice pramenů uložených ve Státním oblastním archivu v Třeboni ve sbírce *Historica Třeboň*. Zatímco v prvním díle zpřístupnil Tomáš Sterneck dokumenty z let 1526 až 1535, do druhého dílu zařadil písemnosti z let 1536 až 1540. Jde o soubor velmi rozmanitých pramenů, které pozoruhodným způsobem dokumentují tehdejší politické i kulturní dění. Většina z nich je spjatá s politikou české šlechty a jejím problematickým vztahem k Ferdinandovi I. Z toho důvodu se v edici nalézá množství oficiálních listů, jež odrážejí jednání představitelů rožmberského rodu s panovníkem o obsazení různých úřadů, placení berní či vystrojování vojska pro válku s Turky. Dále se v ní objevují i zlomky korespondence Rožmberků s jejich úředníky, jež odhalují postoj jednotlivých pánů z Růže k výše zmíněným záležitostem i zásahy velmožů do správy panství. Řídčeji se vyskytují listy osobní povahy, v nichž řešili se svými příbuznými a přáteli klíčové válečné a politické události stejně jako rodinné a osobní záležitosti.

Vedle dokumentů, které umožňují nahlédnout do složitých vztahů v Českém království pod vládou Habsburků, edice

zahrnuje také několik pozoruhodných zpráv z tureckých či francouzských bojišť stejně jako popis provokativní divadelní hry, jež komentovala mocenské vztahy v Evropě v roce 1540. Značný prostor zaujímá také obsáhlý výčet měst, panských sídel, klášterů i zvláštních kaplí v Českém království, který se do značné míry shoduje s místopisnými přehledy z *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan.

Rozmanitost písemností, jež se ve sbírce *Historica Třeboň* zachovaly, by měla vést každého historika raného novověku k tomu, aby tuto edici alespoň prolistoval, neboť nabízí pramenné podněty k mnoha tématům. Díky přehlednému členění celé publikace, seznamu písemností, rejstříkům a výstižným registům v úvodu jednotlivých dokumentů se čtenář může v publikaci velmi rychle zorientovat. K dalším ze zásadních kladů náleží podrobný poznámkový aparát. Tomáši Sterneckovi se podařilo ozřejmit mnoho nepřesných či zkomolených údajů. Určil též značný počet osob a míst, jež byla jen obtížně identifikovatelná, neboť ztratila během staletí na významu či leží daleko od českých hranic. Důležité jsou též popisy každé písemnosti včetně velikosti papíru, typu písma, zbytků pečeti či vosků. Drobným nedostatkem je v tomto podrobném popise snad jen rezignace na určení filigránů. Editor zmiňuje jejich přítomnost, avšak nevyjadřuje se k jejich podobě. Naopak velmi přínosná je důsledná snaha o přesnou dataci jednotlivých dokumentů a zjištění, čím rukou byl psán hlavní text a kdo byl autorem přípisů či glos. Samotný přepis pak vyniká svou kvalitou a důsledností.

V souvislosti s postupující digitalizací se v poslední době objevuje otázka, zda mají ediční projekty smysl, když jsou stejné dokumenty zpřístupněny ve formě fotokopie prostřednictvím internetových databází. To je také případ sbírky *Historica Třeboň*, která je díky příkladnému přístupu Státního oblastního archivu Třeboň v průběhu posledních let postupně digitalizována. Sterneckova edice však náleží k počínům, které ukazují význam kvalitního přepisu doprovázeného kritickým poznámkovým aparátem, jenž písemnost zasazuje do dobového kontextu a napomáhá k rychlé identifikaci zmiňovaných osob a míst. Ostatně právě sbírka *Historica Třeboň* zahrnuje mnoho dokumentů, jež svádějí k chybnému čtení či interpretaci. Jiné zase obsahují více částí, než kolik jim přisuzuje inventář Adolfa Kalného. Jejich edice doplněná o nové registry se tudíž může stát překvapením pro mnohé badatele, kteří se na základě starého inventáře domnívali, že daný dokument nemůže pro jejich bádání nabídnout nic podnětného. Sterneckova práce je proto velmi cenným počinem a jako celek splňuje ty nejvyšší nároky na ediční práci.

Kateřina Pražáková

Marek STARÝ, *Přední klenot zemský. Větší zemský soud království českého v době rudol-*

finské, Praha, Auditorium, 2014, 412 s., ISBN 978-80-87284-38-4.

Souhrnný pohled na fungování nejdůležitější soudní instance zemského práva – zemského soudu – v české historiografii na rozdíl od jiných soudních institucí doposud chyběl.¹ Právní historik Marek Starý přistoupil k tématu s cílem tuto mezeru zacetit. Ačkoliv je práce členěna do sedmi kapitol, má v zásadě tři hlavní části. V první se autor pokusil vypořádat se zemským soudem jako soudní institucí, ve druhé předložil narativní popis obsazení soudu ve sledovaném období a třetí je edicí zápisů do desek zemských, na jejichž základě autor sestavil jeho personální obsazení.

Fungování zemského soudu sledoval Marek Starý v letech 1576 až 1611. Rudolfínská doba avizovaná v titulu pro něj tedy není obecnějším vymezením období, ale věnuje se přesně době vlády Rudolfa II. Podle autora je toto časové vymezení čistě umělé, protože dochované prameny by umožňovaly sledovat mnohem delší část předbělohorského období. Také vysvětlení, že rudolfínská doba je specifické období, nepovažuji za dostatečné bez dalšího vysvětlení (s. 7–8). Z heuristického hlediska se autor opíral o písemnosti normativní (zejména kodifikace zemských zřízení) a o zápisy do desek zemských. Stranou pozornosti nezůstaly ani iko-

1 Srov. Petr KREUZ, *Postavení a působnost komorního soudu v soustavě českého zemského trestního soudnictví doby předbělohorské v letech 1526–1547*, Praha 2000; Klára WORTSCHOVÁ, „...což slušného a spravedlivého jest jedrovati...“ *Personální obsazení pražského apelačního soudu v letech 1548–1783*, Pelhřimov 2010.

nografické prameny, a to hlavně několik vyobrazení zasedání zemského soudu.

V úvodních kapitolách se Marek Starý mohl opřít o své znalosti právních dějin a bezpečně představil okolnosti vzniku zemského soudu a jeho kompetence. Svá tvrzení opíral zejména o výpověď normativních pramenů a o analýzu desek zemských jako průvodního institucionálního pramene. Z jednotlivých sporných záležitostí se věnoval sporům o šlechtictví, jmenování poručnictví, určování zletilosti či otázkám dědictví. Dalším problémem, jehož řešení autor spíše naznačil, je otázka, zda zemský soud lze ve druhé polovině 16. století považovat za tvůrce práva. Jako vhodné se jeví také představení dalších šlechtických soudů (menší zemský soud, dvorský soud, komorní soud, purkrabské soudy) v předbělohorské době a jejich působnost. Je to důležité zejména z hlediska pochopení kompetencí většího zemského soudu.

Další dvě kapitoly pouštějí soud jako instituci definovanou právními normativními prameny a snaží se jej postihnout jako soubor šlechtických osob. Marek Starý se věnuje složení zemského soudu na základě zákoníků 15. a 16. století a doplňuje tuto normu o pohled narativních pramenů a zápisů do desek zemských. Mimo jiné se zabývá otázkou, nakolik se jednotliví soudci opravdu jednotlivých zasedání účastnili, přibližuje četnost zasedání zemského soudu a také způsob rozhodování uvnitř tohoto soudního grémia. Jako důležitou řeší otázku, jaké byly předpoklady zasednutí v zemském soudu, popřípadě jakým způsobem končil mandát soudce.

Věnuje se také vztahu mezi členstvím v zemském soudu a držením některého ze zemských úřadů a podílu panovníka na obsazování míst zemských soudců.

Střední část knihy poté představuje personální složení zemského soudu v letech 1576 až 1611. Autor vyšel ze seznamu zemských soudců v době nástupu Rudolfa II. a pak se snažil chronologicky sledovat proměny tohoto složení na jednotlivých zasedáních. Jde bezpochyby o práci velmi poctivou a podrobnou, která však přináší i určitá úskalí. Autor již na začátku přiznal, že rezignoval na prosopografickou analýzu (s. 12), která by se však v tomto případě nabízela. Troufám si tvrdit, že přehled jednotlivých soudců zemského soudu s pevnou strukturou informací by umožnil dospět ke kolektivní biografii soudců a snad i lépe poznat vnější mechanismy jmenování a vnitřní mechanismy rozhodování této soudní instance. Zvolený přístup se poté odráží i v pojetí kapitol o zemských soudcích ve veřejném životě a v síti rodinných vazeb. Zejména rodinné vazby jsou spíše výčtem mezigeneračních vztahů, moderní přístupy k pojetí například „dobrého přátelství“ zde zůstávají stranou. To nic nemění na skutečnosti, že Marek Starý přinesl velmi cenný a ucelený soupis, který bude sloužit historikům při dalším bádání o šlechtické společnosti raného novověku.

Poslední částí knihy je edice desek zemských, ve kterých se objevily zápisy o přisedících zemského soudu. Jelikož autor výpověď tohoto pramene vyčerpал v předchozí kapitole o personálním složení, troufám si tvrdit, že pro čtenáře příliš nového nepřinese. Je také škoda, že autor

rezignoval na poznámkový aparát (s. 302). K poznámkovému aparátu v celé knize si dovolím ještě jeden komentář. Za nepřilíš vhodné považuji nepoužívání celé citace použité literatury při prvním odkazu na citované dílo.

Závěrem lze shrnout, že Marek Starý využil niku v dosavadním bádání a připravil poctivý a podrobný přehled o působnosti a personálním složení většiny zemského soudu v letech 1576–1611. Jeho práce bude bezpochyby zdrojem informací pro bádání dalších historiků, čímž splnil i jeden z vytčených cílů. Propojení soudního organismu a jeho členů sítěmi politických či sociálních vztahů v předbělohorské době si na své zpracování bude muset ještě počkat.

Pavel Král

Tomáš ČERNUŠÁK (ed.), *Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611. Pars IV. September 1608 – Junius 1609*, Praha, Academia 2013 (= *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628. Tomus 4*), XLIV + 471 s., ISBN 978–80–200–2238–7.

Relace apoštolských nunciů z jednotlivých částí evropského kontinentu a jejich ediční zpracování představují již od zpřístupnění fondů vatikánských archivů širší odborné veřejnosti Lvem XIII. roku 1883 nedílnou a velmi prestižní součástí historického výzkumu. Zmínovanou činností se systematicky zabývá několik národních institucí se sídlem v Římě, včetně tamního Českého historického ústavu založeného

v roce 1923. Tomu připadl badatelský úkol vydat část zpráv z let 1592–1628, kdy nunciatura sídlila u pražského dvora Rudolfa II., nebo někteří z nunciů měli mimořádně blízký vztah k českým zemím. V ediční řadě, jež doplňuje německé *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, prozatím vyšlo v letech 1932–1946 péčí Zdeňka Kristena a Mileny Linhartové celkem pět svazků korespondence nunciů Giovannioho Stefana Ferrerioho a Antonia Caetaniho z let 1604–1608. Na ně chronologicky navazuje nedávno vydaná publikace Tomáše Černušáka, který se soustředil na Caetaniho zprávy zaslané kardinálu – nepotovi Scipionu Cafarelli-Borghesemu v období od září 1608 do června 1609.

Samotné edici předchází úvodní studie, v níž se autor pokusil zasadit činnost Antonia Caetaniho do kontextu politického dění ve středoevropském prostoru. Po velmi stručném nastínění životních osudů apoštolského nuncia, jichž se již zevrubně dotkla Milena Linhartová, následuje zamyšlení nad vypovídacími možnostmi editovaných pramenů. Pravděpodobně nejčastěji probíraným tématem zpráv duchovního bylo vyústění bratrského sporu Rudolfa II. s jeho mladším bratrem Matyášem a jednotlivé kroky císaře v době po uzavření libeňského míru v červnu 1608. Zástupce papeže v Praze se snažil usmířit oba znesvářené sourozence, aby se společnými silami pokusili vyřešit otázku nástupnictví v Římsko-německé říši po případné smrti Rudolfa II., který po sobě nezanechal legitimního mužského potomka. Další velké téma nunciovy korespondence představovaly různě dlouhé

komentáře k politickému a konfesnímu dění v zemích Koruny české, zejména reflexe záležitostí, jež vedly k vydání Rudolfova Majestátu 9. července 1609.

Poslední oblastí, k níž se Antonio Caetani podrobněji vyjadřoval na stránkách svých dopisů, byla složitá situace v Římsko-německé říši. V centru jeho pozornosti se ocitly zejména čtyři události. V prvním případě šlo o okolnosti spojené se založením Katolické ligy bavorským vévodou Maxmiliánem I. počátkem července 1609. Dalším velkým tématem se stala otázka nástupnictví v Jülichu a Kleve po smrti bezdětného vévody Jana Viléma v březnu 1609. Neméně pozornosti věnoval papežský nuncius morálním pokleskům a nevázanému životu biskupa v Bamberku Jana Filipa z Gebsattelu, stejně jako vlašnému přístupu církevního hodnostáře k protireformaci. Čtvrtou velkou skupinu příspěvků tvořily Caetaniho postřehy k náboženským konfliktům v Cáchách.

Po stručném nástinu edičních zásad následuje celkem 495 pečlivě transkribovaných týdenních relací Antonia Caetaniho, které zpravidla v několika kopiích, leckdy i šifrované, zasílal Scipionu Cafarelli-Borghesemu. Jednotlivé (dešifrované) písemnosti jsou opatřeny stručným záhlavním registrem. Nechybí ani poznámkový aparát, pomocí něhož Tomáš Černušák blíže charakterizoval osobní a topografické údaje uvedené na stránkách vydaných listů a zasadil komentované události do kontextu dění ve středoevropském prostoru. Důležitou úlohu zaujmají rovněž četné odkazy na uložení dalších

archivních pramenů, jež jsou zmiňovány v textu zpracovaných dokumentů a nacházejí se ve vatikánských archivech. Součástí svazku je dále seznam použitých zkratk, citovaných pramenů, sekundární literatury, osobní, místní a věcný rejstřík.

Ediční zpřístupnění další části písemnosti z nunciatury Antonia Caetaniho představuje jeden ze základních stavebních kamenů pro poznání složitého politického a náboženského vývoje střední Evropy na počátku 17. století a vztahu papežské kurie k tomuto geograficky odlehlému regionu. Jde o publikaci zásadního vědeckého významu, která svým jedinečným obsahem i významem ovlivní další badatelské generace nejen evropských historiček a historiků. V souvislosti s tím je také třeba vyzdvihnout jazykovou stránku publikace. Ačkoliv úvodní studie a kritický aparát předchozích svazků nunciatur vydaných Zdeňkem Kristenem a Milenou Linhartovou byly koncipovány latinsky, Tomáš Černušák od tohoto bohužel již mrtvého a v současnosti nepřilíš používaného jazyka ustoupil a použil českému prostředí mnohem bližší moderní evropský jazyk, němčinu. Díky takovému prozíravému kroku zpřístupnil své dílo mnohem širšímu badatelskému okruhu.

Rostislav Smíšek

Olga FEJTOVÁ, *Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík členů pražského sboru*, Praha, Scriptorium 2014 (= Documenta Pragensia Monographia 30), 208 s., ISBN 978-80-87271-93-3.

Markéta RŮČKOVÁ (ed.), *„Poslušenství synovské vzkazují Vám, můj nejmilejší pane otče“. Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618*, Praha, Scriptorium 2014 (= Archiv Matouše Konečného, svazek II), 640 s., ISBN 978–80–87271–90–2.

Osm let poté, co byl v srpnu 2006 v Mladé Boleslavi objeven archiv Matouše Konečného, posledního biskupa Jednoty bratrské v Čechách,² a tři roky po edičním zpřístupnění 119 listů, které bratrství kněží a biskupové z českých diecézí adresovali svému představenému ve správní hierarchii Jednoty,³ se edičního zpřístupnění dočkaly další písemnosti tvořící součást zmíněného archivního souboru.

Olga Fejtová se soustředila na vývoj a personální skladbu dvou významných bratrských sborů. Šlo o sbor v pražských městech, čítající ve druhé polovině prvního desetiletí 17. století na 420 osob, a dále o sbor ve středočeských Tuchoměřicích, jemuž původně až do ustavení samostatného sboru v centru království náležela duchovní správa pražských měst a k němuž v době vzniku soupisu náleželo 155 bratří a sester ze středočeské oblasti. Pramenem se jí staly dochované rejstříky obou sborů z roku 1607 sepsané Matoušem Konečným, které editovala a spolu s tím reprodukovala i jejich fotografie (s. 65–123). Uvedený přístup sice zdůrazňuje význam

obou pramenů, stejně jako verifikuje autorčino čtení, je však otázkou, zda byl nutný. Osoby uvedené v obou soupisech autorka neidentifikovala (což v úplnosti není ani možné), ale doplnila o biogramy některých (ke kritériu výběru spíše obecně na s. 9–10) členů Jednoty z pražských měst, u nichž se jí podařilo shromáždit dostatek informací (s. 127–176). Soustředila se přitom hlavně na jejich osobní údaje, informace o vzdělání, držbě majetku, podílu na veřejném životě a pobělohorských osudech.

Edici a biogramům autorka předeslala tři úvodní studie (s. 12–64), v nichž se s chronologickou návazností postupně zabývala postavením Jednoty v pražských městech v dlouhém období od dvacátých let 16. století do vydání Rudolfova Maještátu, v letech před propuknutím stavovského povstání, v letech povstání a v prvním pobělohorském desetiletí. Naopak starší období zůstalo stranou její pozornosti. Společně s editovanými evidenčními prameny, jejichž výpovědní hodnota je omezená, využila v přehledně zpracovaných kapitolách kromě dostupné literatury ještě další písemnosti bratrské i městské provenience. Na jejich základě se zabývala poměrem Jednoty k pražským městům v první polovině 16. věku, postupným usazováním bratří a sester v jednotlivých částech hlavního zemského města a jejich správou, vykonávanou z nedalekých

2 K nálezů zejména Jiří JUST, *Neue Quellen zur Geschichte der Brüderunität in der Zeit vor der Schlacht am Weissen Berg. Der Fund des Archivs von Matouš Konečný in Mladá Boleslav*, Acta Comeniana 22-23 (46-47), 2009, s. 249–286.

3 Týž (ed.), *Hned jsem k Vám dnes naschválí poslíka svého vypravil“. Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*, Praha 2011 (= Archiv Matouše Konečného I)

Tuchoměřic. Společně s pražsko-tuchoměřickým sborem, spravovaným na počátku 17. století Matoušem Konečným, věnovala pozornost také tamní reformované mezinárodní komunitě, kterou ztotožnila s pražským německojazyčným sborem. Stranou jejího zájmu nezůstalo pronikání osob spjatých s Jednotou do pražských městských rad či jejich zapojení do soudobých politiko-náboženských střetů. V souvislosti s legalizací dříve pronásledované církve sledovala snahy obou sborů o postavení vlastního svatostánku či jejich zapojení do mezikonfesního soupeření v době legalizované náboženské svobody. Aktivita a politickou moc bratří se Fejtová pokusila interpretovat pomocí dvou odlišných typů pramenů – kronikářských zápisů pražských měšťanů a inventářů měšťanských pozůstalostí, v nichž sledovala zastoupení bratrských tisků v domácnostech pražských měšťanů. Za cenné považují rovněž autorčiny analýzy sociální skladby členské základny Jednoty, které korigovaly tvrzení starší literatury, stejně jako poznatky o sítích rodinných vztahů bratrských měšťanských elit či identifikaci klíčových politicky aktivních jedinců, doplněnou poznatkami o jejich vzdělání a ekonomickém potenciálu.

Práce Olgy Fejtové přehledně shrnuje vývoj Jednoty v pražských městech, ale především zasadila členy této náboženské minority do sociálního kontextu hlavního zemského města. Publikace přináší nové poznatky zejména tam, kde identifikuje bratrské měšťanské elity, sleduje míru zapojení Jednoty do veřejného života, analyzuje mezikonfesní vazby v měst-

ském prostředí, zabývá se reflexí Jednoty v očích ostatních pražských měšťanů či interpretuje přítomnost bratrských tisků v měšťanských domácnostech jako jeden ze způsobů ovlivňování většinové pražské populace.

Součástí pestrého souboru písemností z archivu posledního mladoboleslavského bratrského biskupa Matouše Konečného jsou také dopisy studentů, vychovatelů či pedagogů odesílané z míst studia kněžského dorostu Jednoty. K uvedenému souboru je možné přiřadit ještě rozmanité účetní rejstříky s výdaji peněz, kterými studenty Jednota na cestu do zahraničí vybavila, a písemné sliby, jimiž se před cestou zavazovali k budoucímu kněžství. Uvedeným písemnostem věnovala pozornost Markéta Růčková, která rovněž připravila jejich edici.

V obsáhlé úvodní studii, kterou předložila editovaným písemnostem (s. 13–146), se zabývala dosavadní literaturou a prameny k českobratrskému školství, zejména k té jeho součásti, jejímž cílem byla výchova kněžského dorostu, tedy k otázce, která stojí v centru autorčiny pozornosti. Této problematice se věnovala v následujícím výkladu, v němž se zabývala výchovou a vzděláním budoucích bratrských duchovních, kterou sledovala od raného dětství až po dosažení různých stupňů kněžství. V souvislosti s vyšším vzděláním nejprve shrnuje vývoj nazírání Jednoty na jeho prospěch a potřebnost, kterým tato radikální linie české reformace prošla ve století vymezeném sklonkem 15. a koncem 16. století. Protože k výchově a vzdělání vlastního kněžského

dorostu bratří nezaložili zvláštní ústav, byli nuceni vysílat takové mládence do zahraničí. V letech předcházejících propuknutí stavovského povstání se bratrská inteligence vzdělávala na protestantských akademiích v Herbornu, Brémách, Marburku a Bytomi. Protože mezi místy, kde adepti kněžství získávali vzdělání, převažovaly mezi léty 1610 a 1618 Brémy a dolnoslezská Bytom nad Odrou, věnovala autorka samostatnou pozornost tamním vyšším školám, jejich vůdčím osobnostem a jejich vazbám na bratrské prostředí.

Ve druhé části úvodní studie již editorka mohla více využít poznatků, které jí přinesly editované prameny, když se zabývala okolnostmi výběru studijního místa, v nichž hrály důležitou roli právě osobní vazby Jednoty na autority, jež působily v jednotlivých učilištích. Věnovala se rovněž okolnostem odchodu mládenců na studia, jemuž předcházely písemně stvrzený slib, jímž se zavazovali k budoucí službě v Jednotě, stejně jako vlastnímu studiu i jeho výsledkům v podobě disputací. Stranou jejího zájmu nezůstal ani každodenní studentský život, tedy vlastní cesta do zahraničí, finanční náklady spojené s tamním pobytem či některé prohřešky bratrských studentů. Podstatné části úvodní studie byly publikovány rovněž v němčině (s. 147–182).

Jádrem svazku je důkladně připravená edice 224 písemností. Početně mezi nimi převažují dopisy studentů (s. 199–430) a pedagogů (s. 431–464) adresované Matouši Konečnému, kterých edice obsahuje celkem 190. Až na výjimky je je-

jich jazykem latina. Edice neobsahuje jejich překlad, ale obsah korespondence je shrnut v záhlavním regestu. Spolu s ním je každý editovaný pramen opatřen datací, údaji o uložení, popisem formální podoby, adresou stejně jako textově kritickými, edičními a faktografickými poznámkami. Unikátní soubor korespondence doplňuje sedm slibů (s. 185–198) a 27 účetních rejstříků (s. 465–503), jejichž jazykem je oproti tomu výhradně čeština. Spolu s českými registry jsou součástí svazku rovněž německé záhlavní registry editované korespondence, nikoli tedy všech zpřístupněných písemností (s. 505–538). Obsáhlý vědecký aparát obsahuje kromě obvyklých náležitostí (slovníky archaismů a použitých zkratk, rejstříky) rovněž seznam disputací a dalších literárních děl mládenců, kteří studovali na obou výše zmíněných učilištích a vyskytovali se v editované korespondenci, a také soupis tiskem vydaných titulů uvedených v edičně zpřístupněných účetních rejstřících.

Edice zpřístupňuje další podstatnou a vnitřně kompaktní součást archivu posledního mladoboleslavského bratrského biskupa a přináší cenné poznatky k problematice studia kněžského dorostu Jednoty. Odpovídá na otázku, jak se Jednota na počátku 17. věku stavěla k vyššímu školství, na jaká místa vysílala svou intelektuální elitu, z jakých důvodů tak činila a jaké vzdělání po ní vyžadovala. Cenné informace přináší rovněž k otázce cíle a obsahu vzdělání i studentské každodennosti.

Josef Hrdlička

Jan KILIÁN (ed.), *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649)*, Teplice – Dolní Břežany, Regionální muzeum v Teplicích – Scriptorium 2013, 848 s., ISBN 978–80–85321–65–4, ISBN 978–80–87271–74–2.

Jan KILIÁN, *Příběh z doby neobyčejného šilenství. Život a svět krupského koželuha Michela Stüelera za třicetileté války*, Praha, Vyšehrad 2014, 280 s., ISBN 978–80–7429–469–3.

Pohled na dějiny třicetileté války se ještě donedávna z velké části omezoval na vyčerpávající popisy bitev a příběhy velkých mužů, mezi nimiž nescházeli panovníci, zkušení vojevůdci, bohatí kondotíři a diplomaté. Změnu do tradičního chápání doby významného celoevropského konfliktu vnesl zvláště v posledních desetiletích historickoantropologický důraz na objevování válečného zážitku konkrétního lidského jedince. Zejména zásluhou německého dějepiscevtví se následně přenesla badatelská pozornost i k obyvatelům raně novověkých měst s jejich nezaměnitelnými pocity a představami v časech vojenského ohrožení. Na uvedené badatelské přístupy v českém prostředí navázal Jan Kilián, který své dosavadní výzkumy zacílené na české měšťanské prostředí první poloviny 17. století naposledy významně obohatil důrazem na životní osudy krupského koželuha Michela Stüelera. Jediné východisko pro odkrývání myšlenkového světa tohoto krušnohorského měšťana mu nabídly jeho obsáhlé německé paměti z let 1629 až 1649, které s největší pravděpodobností

představují jen jeden ze tří dílů podstatně většího, avšak neznámého originálu. Vzácný pramen osobní povahy se dochoval do dnešních dnů v opisu teplického středoškolského učitele Rudolfa Knotta z konce 19. století a péčí Jana Kiliána se v roce 2013 dočkal zpřístupnění formou moderní kritické edice, na niž posléze navázala také Stüelerova biografie z pera téhož autora. Význam pozoruhodných pamětních zápisů krupského měšťana pro dějiny krušnohorského pohraničí ještě více podtrhlo jejich dodatečné vydání v německém jazyce.

Rozsáhlému edičnímu počínu předchází úvodní studie, v níž se Jan Kilián pokusil představit pozoruhodný ego-dokument z nejrůznějších úhlů pohledu. Svě pojednání zahájil zasvěceným rozbořem písemné tvorby Stüelerovy doby, který provázejí úvahy nad vymezením paměti jako svébytného literárního útvaru a jejich zasazením do vývoje saského, českého a dokonce i severočeského kronikářství. Následně se autor studie soustředil na podrobné přiblížení proměnlivého prostředí krušnohorského horního města Krupka se všemi jeho dominantami, ať už šlo o zdejší hrad, kostely nebo hrázděné domy. Stranou pozornosti nezůstala ani osobnost samotného pisatele paměti Michela Stüelera. Následující části studie se však již plně věnují jeho mimořádnému dílu, které se vyznačuje nebyvalou pestrostí zastoupených témat. Převážnou většinu z nich bylo možné pouze zmínit, stejně jako geografické obzory Michela Stüelera. Přesto se Jan Kilián snažil ve stručnosti objasnit, jakým způsobem se ve vzpomín-

kách krupského koželuha zrcadlily vypjaté události třicetileté války. Na závěr byl výklad doplněn o líčení osudů rukopisu a způsobech jeho pozdějšího využívání i o nezbytné ediční zásady.

Vlastní edice Stüelerových zápisů zaujme na první pohled německo-českým zrcadlovým provedením. Její výsledná podoba vznikala transliterací Knottova přepisu paměti, na který vzápětí navazovalo náročné překládání specifického jazyka užívaného v krušnohorské oblasti během 17. století. Kromě přehledného poznámkového aparátu si ve vztahu k edici zasluhují velkou pochvalu nesmírně podrobné jmenné a místní rejstříky, na nichž se mimo jiné příznivě podepsalo i pečlivé studium dochovaných matrik. V objemné práci zároveň nescházejí ani užitečné fotografické a mapové přílohy.

Vydatný prostor k podrobnému nastínění osudů krušnohorského měšťana nabízí Janu Kiliánovi až monografie z roku 2014. Základnu jeho výzkumu přitom zdaleka netvořily pouze dříve přístupné paměti. Mnoho cenných poznatků získal rovněž interpretací typově různorodých pramenů městské proveniencce. Ve struktuře knihy rozdělené do šestnácti menších kapitol se zřetelně odrážela autorova promyšlená koncepce. Příběh „z doby neobyčejného šílenství“ se rozhodl vystavět na průsečíku jednotlivých rolí, s nimiž se Michel Stüeler ztotožňoval v soukromém životě i při budování veřejné kariéry. Poněkud problematickým se naopak může na první pohled jevit Kiliánovo přihlášení k mikrohistorickému pojetí, které se místy nepodařilo beze zbytku naplnit.

Po počátečním seznámení s dějiny a topografií krušnohorského města Krupky přistoupil autor k vyprávění o nejstarších doložených předcích, rodině a mládí vyučeného koželuha Michela Stüelera. První kapitoly již zachycují hlavního hrdinu v pokročilejším věku a kladou důraz zejména na jeho vztahy k šternberské vrchnosti. Vůči ní totiž vystupoval nejen jako poddaný, ale také jako měšťan dychtící po ztracených privilegiích z doby, kdy byla Krupka ještě královským horním městem. Ve službách Šternberků přitom dosáhl svých nejzářivějších kariérních úspěchů. Z úřadu hajného pozvolna vystoupal až do postavení váženého bergmistra, kterému příslušel dohled nad upadajícím dolováním cínu či místními lesy. Naproti tomu se jen málo prosazoval v krupské městské správě, kde se mu poštěstilo proniknout na jistý čas pouze do sboru obecních starších.

V další části monografie se Jan Kilián soustředil na způsoby, jimiž si Michel Stüeler zajišťoval obživu. Kromě služebního platu si vydělával výkonem koželužského řemesla, současně byl také zároveň vášnivým zemědělcem, který se nebal na svých polích zkoušet pěstovat cizokrajné brambory nebo kukuřici. Každoroční očekávání vkládaná do úrody ostatně potvrdily jeho pečlivé záznamy o proměnách počasí a klimatu. Stüelerovy proměnlivé zisky se následně odrážely ve vnější podobě a vybavení jeho měšťanského domu v horní části náměstí, ale také na jídelničce a kupovaném šatstvu.

Předposlední tematický okruh výrazněji poodhalil, jak se projevoval krupský

koželuh ve svém soukromí i ve vztazích ke svému širšímu sociálnímu okolí. Jeho paměti v tomto směru nabízejí jedinečný pohled za oponu manželského soužití, do kterého se promítaly hluboké city i projevy agrese a násilí. Za přinejmenším pozoruhodné lze považovat rovněž Stüeleryovy chladné vztahy k dospělým dcerám. Velmi vydařenou část Kiliánova pojednání tvoří také kapitola věnovaná nástrojům navazování a prohlubování sousedských kontaktů. Z podrobného rozboru sociálních sítí krušnohorského měšťana se dají vyčíst jak projevy přátelského jednání, tak nesmiřitelné konflikty.

Poslední části knihy se zaměřily na niternější stránky života krupského koželuha. S oporou v jedinečném pramenu osobní povahy se v nich Jan Kilián pokusil podniknout hlubokou sondu do myšlenkového světa Michela Stüelera a porozumět mimo jiné jeho vztahu k Bohu, vzdělání, písemné kultuře, válce či všudypřítomné smrti. Dochovaná svědectví autorovi dovolila překročit hradbu mlčení, za kterou se ukrývají mnohá témata z oblasti každodenních dějin raně novověkých měst. Tuto skutečnost dokládá také závěrečná kapitola o Stüeleryově osobitém uvažování a povahových rysech. Zde se mimo jiné objevily zajímavé úvahy nad obsahem snů krupského měšťana.

Výsledkem dlouhodobého snažení Jana Kiliána se staly dvě hodnotné práce. Vydané paměti krupského koželuha vynikají mimořádným rozsahem, tematickou šíří a otevřeností. Do budoucna tak nabízejí bohatou studnici námětů pro další studium. Životopis Michela Stüelera si pak

zasluhuje velkou pozornost i z hlediska české historiografie, neboť umožnil v doposud nebývalé míře nahlédnout do myšlenkového světa měšťana, jehož osudy se odehrávaly ve zjitřené atmosféře třicetileté války. V neposlední řadě je třeba rovněž zdůraznit, že výzkumy Jana Kiliána přispěly cenným způsobem k hlubšímu poznání všedního života na úpatí Krušných hor a v bezprostředním okolí česko-saského pohraničí.

František Koreš

Martina LISA (ed.), *Die Chronik des Václav Nosidlo von Geblice. Aufzeichnungen aus der böhmischen Exulantengemeinde in Pirna zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Edition und Übersetzung*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2014, 463 s., ISBN 978-3-515-10714-3.

Jádrem publikace je edice česky psaných kronikářských zápisů, které si v době exilu v saské Pirně vedl původem litoměřický měšťan a radní písař Václav Nosidlo z Geblic (1592–1649). Členem tamní významné české exulantské obce se stal po konfiskaci části svého majetku a nábožensky motivované emigraci v roce 1626 a žil zde třináct let až do roku 1639, kdy po dobytí města švédskými vojsky tamní česká družina přestala existovat. Nosidlovy záznamy se zachovaly na stránkách druhého vydání *Kalendáře historického* Daniela Adama z Veleslavína z roku 1590, jehož majitelem se Nosidlo pravděpodobně stal někdy na začátku dvacátých let 17. století, a vztahují se

k letům 1626 až 1639. Překládaná edice obsahuje jejich původní české znění, doplněné o paralelní německý překlad.

České historiografii není editovaný pramen neznámý. Již na sklonku 18. věku si jeho opis či výpisky z něho pořídili František Martin Pelcl a Jan Petr Cerroni. Na počátku 19. století byla patrně připravována jeho edice, z níž však vyšel pouhý zlomek. V nedávné době se Nosidlovým zápiskům dostalo opětovné pozornosti, mimo jiné i z pera autorky, která také připravila jejich dvojjazyčnou edici. Přestože zápisy pokrývaly patrně celý Nosidlův pobyt v Pirně, nedochovaly se v kompletní podobě. Do *Veslavínova Kalendáře* byly evidentně opisovány z původní předlohy, ovšem k jednotlivým letům se zachovaly vždy pouze záznamy z první poloviny roku, tedy od ledna do poloviny srpna. I tak podle zjištění editorky jde o 347 zápisů, jejichž rozložení v jednotlivých letech je ale značně nerovnoměrné a kolísá od jednoho textu k závěrečnému roku 1639 až k 79 zápisům k roku 1628. Právě z druhé poloviny dvacátých a počátku třicátých let 17. věku pochází většina editovaných zápisů. Z obsahového hlediska mezi nimi převládají čtyři témata. Kromě života v exilu šlo o záznamy o různých záračných událostech a prorocích, o válečném dění a důležitých politických rozhodnutích, a také o rekatolizaci v Čechách i rodných Litoměřicích. V mnohem menší míře věnoval autor pozornost svému soukromému životu a dalším tématům.

Samotné edici (s. 66–422), doplněné o textové a vysvětlující poznámky, předslala editorka úvodní studii (s. 11–59),

v níž nejprve editovaný pramen stručně zasadila do kontextu německých výzkumů osobních pramenů, jejich výpovědní hodnota byla znovu „objevena“ v devadesátých letech 20. století, a aktuálního bádání o problematice migrací a nábožensky motivovaného exilu. Následující pasáže věnovala českému exilu v Sasku a konkrétně exulantské obci v Pirně, jíž se detailně zabývala již Lenka Bobková. Editorka představila rovněž pisatele a jeho kroniku, přičemž se věnovala dochovanému exempláři, který se stal základem edice, i jejím novějším opisům a nezdařenému pokusu o edici. Závěrečná část úvodní studie obsahuje analýzu editovaných záznamů. Když autorka představila jejich tematické zaměření, zabývala se podrobně jednou skupinou, kterou představovaly zprávy o různých záračných událostech a prorocích, jež interpretovala v kontextu náboženských představ exulantů a dobové mentality, jež se projevovala také v soudobých osobních pramenech. V případě zápisů o každodenním životě pirenských exulantů si povšimla jejich konfesní nevyhraněnosti i zpráv o nábožensky motivovaných konfliktech. Naopak informace o rekatolizaci a válečných událostech ponechala editorka stranou své pozornosti, přestože sousloví třicetiletá válka se objevuje v podtitulu knihy i samotné úvodní studie.

Editované osobní záznamy Václava Nosidla z Geblic zpřístupňují nejen pozoruhodný osobní pramen z dynamického období druhé čtvrtiny 17. století, ale přinášejí i podněty k výzkumu nábožensky motivovaného exilu, náboženských představ a každodennosti exulantů či k proble-

matice vnímání událostí třicetileté války a reflexe rekatolizace.

Josef Hrdlička

Bernardo J. García GARCÍA – Antonio Álvarez-Ossorio ALVARIÑO (edd.), *Vísperas de sucesión, Europa y la Monarquía de Carlos II*, Madrid, Fundación Carlos de Amberes 2015, 401 s., ISBN 978–84–87369–79–7.

Výzkum životních osudů posledních Habsburků na španělském trůnu patří zejména v posledním desetiletí k dynamicky se rozvíjejícím oblastem historického bádání. Prozatím nejnovější příspěvek k tomuto tématu představuje kolektivní monografie několika evropských historiček a historiků, v jejichž čele stojí Bernardo J. García GARCÍA a Antonio Álvarez-Ossorio Alvariño. Jednotlivé studie, jež jsou zde otištěny, zazněly na mezinárodním vědeckém sympoziu, které na konci roku 2012 uspořádala Universidad Autónoma v Madridu.

První ze tří obsáhlých tematických bloků nabízí různé pohledy na vládu Karla II. a jeho matky Marie Anny Rakouské ve Španělském království. Antonio Álvarez-Ossorio Alvariño nejprve představil pohled oblíbence královny-matky Fernanda de Valenzuela na rozložení mocenských frakcí a jejich zápas o moc na madridském královském dvoře ve druhé polovině 17. století. Jeho příspěvek doplňuje stať Juana Antonia Sáncheze Beléna, který na půdorysu regionálního původu jednotlivých urozenců naznačil rozdělení moci mezi jednotlivé šlechtice

na základě kompetencí, jež vyplývaly z jimi zastávaných dvorských a zemských úřadů. Alfredo Floristán Imízcoz a Joaquim Albarada Salvadó pojednali o ekonomickém a politickém pozadí vztahu španělského panovníka k Navarskému království a Katalánii. Texty Luise Antonia Ribota Garcíy a Davida Maffiho představily způsoby vlády Karla II. na Sicílii a v Milánsku.

Druhý tematický blok kolektivního díla nabídl pohled na období vlády posledních Habsburků na španělském trůně optikou zahraničních vztahů s různými evropskými zeměmi. V první řadě jde o pojednání italské historičky Cinzie Cremonini, která se zabývala veřejnou kariérou významného španělského diplomata a válečníka Karla Emanuela de Este, markýze de Borgomanero. Pedro Cardim a David Martín Marcos naopak společně shrnuli vývoj politických vztahů mezi Španělskou monarchií a Portugalskem, jež se roku 1640 zbavilo španělské nadvlády. Na pozadí pobytu budoucího anglického krále Jakuba II. v bruselském exilu roku 1679 přiblížil francouzský historik Charles-Édouard Levillan vzájemný poměr Španělska a Anglie. Zmíněné studie doplňují další dva texty, jejichž společným jmenovatelem je problém nástupnictví na španělském trůnu po smrti krále Karla II. Lucien Bély analyzoval strategie francouzského velvyslance u madridského dvora markýze Jindřicha d'Harcourt, kterými prosazoval nástupnictví Bourbonů ve Španělsku na sklonku 17. století. Podobným způsobem se v následujícím příspěvku Christopher Storrs věnoval osobě savojského velvyslance v Madridu Costanza Opertiho. Pod

vlivem konceptu symbolické komunikace se soustředil na rozbor audiencí diplomata u španělského krále. Na jejich základě se pokoušel rekonstruovat obraz Karla II., který se zásadním způsobem odlišoval od dobové propagandy.

V závěrečném tematickém bloku pohlíželi jednotliví autoři na osobu španělského krále Karla II. a jeho vládu pomocí méně obvyklých přístupů a pramenů. Álvaro Pascual Chanel nejprve prostřednictvím analýzy soudobé propagandy nastínil obraz vlády mužského potomka Filipa IV. Na něj navázal vídeňský historik umění Friedrich Polleross, jenž porovnal myšlenkové obrazy španělských Habsburků s příslušníky rakouské rodové větve a současně Římsko-německými císaři. Cristina Bravo Lozano se následně věnovala vybraným slavnostem na královských dvorech v Londýně a Madridu, jejichž obsahové náplni dominovalo dobytí Budína císařskými vojsky. Tato událost symbolicky odkazovala na sounáležitost Karla II. s rakouskými Habsburky. Naopak anglický král Jakub II. ji využíval jako symbolické potvrzení svého přirozeného práva na vlastní katolické vyznání v protestanském prostředí londýnského královského dvora. V závěrečném příspěvku se pak José María Domínguez zaměřil na konstrukci obrazu Karla II. ve dvou italských operách z let 1674 a 1700.

Celkově lze představované kolektivní dílo považovat za zajímavý pokus o přiblížení období vlády posledních Habsburků na španělském trůně, které navíc kombinuje moderní přístupy k výzkumu politických dějin raného novověku. Publikace také ukazuje mezery, jež bude třeba

do budoucna zaplnit, zvláště pokud se jedná o mezinárodní vztahy Španělského království s dalšími evropskými zeměmi, zejména o poměr španělských Habsburků ke svým rakouským příbuzným. V kolektivní monografii také chybí příspěvky o vztahu Karla II. ke koloniím v Americe a dalším částem světa, které by zasluhovaly samostatnou monografii.

Ondřej Stolická

Katja SEIDEL (ed.), *Girolamo Portos Bericht von seiner Reise nach Süddeutschland und Österreich. Edition der Handschriften von 1709, 1710 und 1715 mit sprachhistorischem Kommentar*, Berlin, Logos Verlag 2014, 389 s., ISBN 978-3-8325-3617-6.

Výzkum cestovních deníků a dalších pramenů k dějinám cestování tvoří již od 19. století nedílnou součást historického bádání. Úplného edičního zpřístupnění širší badatelské veřejnosti se jich však nedočkal příliš mnoho. Jeden z posledních příspěvků ke zmiňované problematice představuje vydání obsáhlé italsky psané cestovní zprávy Girolama Porty (1671–1740), hraběte ze severoitalské Vicenzy, který v rámci své vzdělávací cesty v letech 1709–1710 navštívil Bavorsko a rakouské země. Monografie vznikla na základě disertační práce obhájené na Sárské univerzitě v Saarbrückenu v roce 2013. Samotná kniha je rozdělena do tří vzájemně propojených částí.

Jádrem svazku je rozsáhlá edice cestovní zprávy zmiňovaného urozence, psané ve formě obsáhlého dopisu z let 1709–1710, a instrukce Ferdinanda Vincenza Ranuz-

ziho určené jeho synovi Marku Antoniovii před jeho odjezdem na kavalírskou cestu ze srpna 1715. Samotnému vydání dobových textů předchází obsáhlá úvodní studie, v níž se autorka pokouší zasadit editovaný pramen do kontextu vývoje a podoby vzdělávacích cest po Evropě na prahu novověku. Současně podává zevrubný soupis cestovatelů italského původu na území Římsko-německé říše v 17. a 18. století, kteří o své peregrinaci zanechali nějaké písemné svědectví. Nedílnou součástí seznamu tvoří různé dlouhé biogramy těchto osob rozličného sociálního postavení a stručný nástin životních osudů kondotiéra ve službách Benátské republiky a pozdějšího kapucínského mnicha Girolama Porty. Katja Seidel však neponechává stranou pozornosti ani stručné zamyšlení nad genezí pramene, dochovanými exempláři a jeho vypovídací hodnotou.

Druhý oddíl tvoří moderně zpracovaná kritická edice italského rukopisu, opatřená bohatým poznámkovým aparátem, jehož prostřednictvím autorka blíže charakterizuje personalia, topografické údaje, pojmosloví a archaismy užívané ve vydané písemnosti, komentuje kontext jednotlivých výpovědí pramene a vyjadřuje se k jeho kodikologickým znakům. Pro zpřístupnění textu Katja Seidel zvolila metodu transkripce tak, aby zůstala zachována zvuková kvalita dobového jazyka. Díky tomuto kroku se může v poslední části práce věnovat zevrubné jazykovědné analýze cestovní zprávy Girolama Porty. Postupně zkoumá dobový text z hlediska grafemiky, fonetiky, morfosyntaxe, slovní zásoby a jejího užívání, sémantiky. Kvůli lepšímu porozu-

mění jazyku editovaného pramene autorka rovněž sestavila glosář v současnosti méně používaných a archaických výrazů. Z výše naznačených důvodů patří Portova cestovní zpráva k mimořádně cenným dobovým svědectvím o vývoji italštiny na sklonku 17. a počátku 18. století.

Edice Katji Seidel naznačuje jednu z možných cest, jak v současné době mezioborově přistupovat k vydávání nejen raně novověkých pramenů. Nelze pochybovat o tom, že takto koncipovaná práce najde uplatnění u mnohem širšího okruhu badatelů z různých vědních oborů. Současně se může stát jedním ze základních stavebních kamenů pro historickoantropologicky orientovaný výzkum rozličných stránek každodenního života mladých šlechticů na cestách, otázek spjatých s myšlením urozených příslušníků raně novověké společnosti i vnímání rozličných měst a zemí, kterými Girolamo Porto projížděl, kulturních památek, jež viděl, a osob, s nimiž se během svého putování v Bavorskem a Dolními Rakousy setkal, k nimž patřili například Adam František ze Schwarzenberku, František Leopold ze Šternberku, Leopold Donát Trautson nebo Jan Josef z Valdštejna.

Rostislav Smíšek

Jakub ZOUHAR, *František Pubička S. I. (1722–1807). Barokní historik ve století rozumu*, Hradec Králové, Pavel Merhart 2014. ISBN 978–80–7465–096–3.

Předkládaná práce je po dlouhé době prvním původním rozsáhlým příspěvkem

k dějinám české historiografie doby osvícenství. Volba tématu není konvenční. Je třeba ocenit, že autor se zaměřil na podceňovanou postavu jezuitu Pubičky, který od dob Palackého hraje v dějinách politováníhodnou úlohu jakéhosi reprezentanta zastaralého a špatného přístupu k dějinám. I toto hodnocení bylo však vždy spojeno s přesvědčením, že ve své době představoval významného autora. O to větší podivení vzbuzuje fakt, že se nikdy nestal předmětem samostatné vědecké studie.

Práce je založena na široké pramenné základně. Autor se nenechal odradit tím, že k Pubičkovi neexistuje jedna „hlavní“ pozůstalost a údaje čerpal z velkého množství domácích i zahraničních archivů. Myslím, že archivní průzkum provedený Jakubem Zouharem k osobě Pubičky lze považovat za vyčerpávající, takže nezodpovězené otázky Pubičkovy kariéry zůstanou asi bez odpovědi navždy.

Struktura práce je zpočátku poněkud kostrbatá a nepřehledná. Počáteční úvod o pramenech, anglosaské historiografii i kapitola o stavu bádání v české historiografii jsou zatíženy mnoha zbytečnými exkurzy, obecnými úvahami, polemikami s dílčími názory a přemírou poznámek. To vše značně ztěžuje orientaci v textu a přerušuje autorovu argumentaci. Zejména zde poněkud zaniká, které práce se vztahují přímo k Pubičkovi.

Hlavní pasáže o životě a díle jsou o poznání zdařilejší a lépe strukturované. Autor byl znevýhodněn tím, že musel Pubičkův život do značné míry „skládat“ ze sériových pramenů jezuitské provenience, ale tohoto

úkolů se zhostil se ctí a zajímavými výsledky. Pro dějiny historiografie je přínosný zejména výklad o absenci historie jako oboru v jezuitském systému vzdělání. Lze říci, že nejde o zvláštní hříchy jezuitů, nýbrž o nedostatek humanistické učenosti, která se orientovala na klasické jazyky a ještě neznala „historii ve vlastním smyslu slova“. S tím souvisí i zajímavý výklad o Pubičkově (ne)schopnosti se písemně vyjadřovat v rodném jazyce (němčině) a překvapivé zjištění, že své stěžejní dílo *Chronologische Geschichte* psal ve skutečnosti latinsky a nechával si ho překládat. Pro pochopení Pubičkova místa v historiografii je přínosná rekonstrukce Pubičkových kontaktů s jinými historiky svojí doby, spolupráce s Jablonowského společností a i to, že učil Cornovu.

Pubičkovo působení po zrušení jezuitského řádu je pojednáno na základě původních pramenů a do detailů objasněno. Autor vyvrací domněnky o Pubičkově profesuře na Karlo-Ferdinandově univerzitě a věrohodně vysvětluje význam a smysl jeho krátkého působení v úřadu děkana. K Pubičkovu působení jako stavovského historioografa snesl Jakub Zouhar zřejmě všechny prameny, přesto i zde zůstává v klíčové pasáži jediným zdrojem Palackého edice *Zur böhmischen Geschichtsschreibung*, kde byl Pubička označen pouze jako *Historiae Geschichtsschreiber*. Nabízí se otázka, zda autor našel nějaké další doklady o existenci úřadu stavovského historioografa, jelikož smysl Palackého sbírky aktů byl v podstatě doložit, že nešlo o žádný skutečný úřad, nýbrž jen o titul, který vznikl na základě vlastní iniciativy Pubičky a tiskaře Höchenbergera.

K Pubičkové *Chronologische Geschichte* autor přínosně objasňuje, jak vypadala distribuce tohoto díla, která probíhala za podpory českých stavů. Čtenář uvítá praktickou tabulku, která přináší přehled o tématech jednotlivých částí Pubičkovy rozsáhlé práce. Vnitřní charakteristika, tedy rozbor textu, je založena na tom, jak Pubička vylíčil vybrané kontroverzní okamžiky českých dějin. Byť je to řešení praktické, myslím, že potenciál rozsáhlého díla se dal vyčíst vhodnějším způsobem. Zvlášť vzhledem ke spojení Pubičky s českými stavy, které se v té době angažovaly v protijosefínské opozici, by stálo za zmínku uvést, jak Pubička hodnotí historii institucí a událostí, které byly pro stavovskou argumentaci důležité. Dodejme, že Cornova, Voigt, Pelcl i další tehdy vydávali díla, kterými podporovali stavovskou opoziční vizi uspořádání státu. Zejména by tu mělo být zodpovězeno, zda Pubička zmiňuje inaugurační diplomy z let 1310–1311, které lze považovat za základ stavovské moci, a zda se vyjadřuje k zákonodárné moci stavů. Naproti tomu je zajímavé autorovo zjištění, že český Němec Pubička psal s jakýmsi protiněmeckým zaměřením, čímž připomíná jiného německy píšícího českého historika Mikuláše Adaukta Voigta. K hodnocení husitství je vhodné zmínit, že je odsuzoval i Pubičkův rival Dobner. Pubičkovo hodnocení Husa by stálo za začlenění do kontextu dobové historiografie, protože v této době dochází k určitému přehodnocení Husa jako „filozofa“, který trpěl pro pravdu a tento posun není dostatečně zmapován. Pubičkovo hodnocení Žižkova „náboženského fanatismu“ (s. 199) je vcel-

ku v souladu s osvěcenskými názory, které husitství odsuzovaly jako projev náboženského fanatismu.

K interpretační metodě tohoto přínosného spisu bych jen poznamenal, že autor v argumentaci příliš spoléhá na obecné „zprostředkující pojmy“ (baroko, osvícenství), což mu brání rekonstruovat původní komunikační souvislosti. Navíc tento postup svádí k argumentaci v kruhu. Zejména se to ukazuje v pasážích, kde hodnotí Pubičkovo místo v dlouhodobém vývoji dějepisectví, při němž autor vychází z protikladu baroka a osvícenství. Nicméně to, co je „barokní“ a „osvěcenské“, není nikde dáno a jsou to příliš hrubé a zevšeobecnující termíny.

Lze doufat, že tyto konkrétnější souvislosti autor objasní v dalších pracích k historiografii 17. a 18. století. Práce o Pubičkovi zaplňuje velkou mezeru v naší znalosti české kultury 18. století a bylo by dobré, kdyby na ni autor navázal.

Ivo Cerman

Stefan KÖRNER, *Nikolaus II. Esterházy (1765–1833) und die Kunst. Biografie eines manischen Sammlers*, Wien, Böhlau Verlag 2013, 397 s., ISBN 978–3–205–78922–2.

V posledních desetiletích proběhly v dějepisectví četné diskuse o uplatnitelnosti biografické metody v historickém zkoumání. Badatelé, kteří ji chtěli využít, byli postaveni před nově formulované problémy a interpretační výzvy. Německý historik umění Stefan Körner si zvolil jednu z možných cest, když se na hlav-

ního hrdinu své práce podíval skrze jeho největší vášeň, kterou bylo sběratelství.

Mohl a vzhledem k tomu, že část archivu knížat Esterházyů byla v minulém století ztracena, i musel mnohdy spolupracovat na starší práce jiných autorů, kteří se zaměřili nejen na sběratelství, ale také na hospodářskou činnost Esterházyů. Pramenitou oporou jeho práce se staly kromě nezastupitelných hmotných pramenů také dochované plány, účty, inventáře a do určité míry i osobní korespondence a deníky knížete Mikuláše II. Esterházyho a osob z jeho okolí. Sběratelské aktivity knížete interpretoval autor ve čtyřech hlavních rovinách. Bral v potaz vývoj umění a sběratelství zkoumané epochy, sledoval biografické momenty života Mikuláše II., snažil se přihlídnout k jeho psychickému založení a konečně neopomněl ani roli umění ve filozofickém diskursu porevolučního období.

Naznačený přístup je patrný hned v první kapitole o dětství a mládí Mikuláše II. Körner připomíná umělecké zájmy představitelů dvou posledních generací knížecího rodu a naznačuje též význam Esterházyů pro kulturní a politickou sféru tereziánského a josefínského období. Vytváří tím plastický obraz doby a prostředí, které poskytovalo mladému princovi důležité podněty pro další život, ale připravuje si i nutný kontext pro stěžejní kapitoly své práce.

Jak se vlivy podnětného mládí otiskly ve smýšlení knížete, bylo možné vypořádat po roce 1794, kdy stanul v čele majorátu. Körner rozebral Mikulášovu cestu do Itálie, při níž se uherský šlechtic nadšeně zajímal o různé formy umění

a technické novinky. Pomocí svých přátel a příbuzných navazoval kontakty s umělci, obchodníky s uměním a nejrůznějšími odborníky. Italské podněty se promítly do způsobu jeho života v rakouské metropoli. Pořádal okázalé slavnosti, zajímal se o přírodní vědy a začal se věnovat mecenátu a sběratelství umění. K hlavním doménám jeho zájmu patřila hudba, knihy, mědirytiny, ale zejména obrazy.

Přes další inspirativní cesty Mikuláše Esterházyho, tentokrát se zájmem o výtvarné umění v Paříži a technické novinky v Londýně, se Stefan Körner dostal ke stěžejní části své knihy, přestavbám v okolí Eisenstadtu. Ze zámku Esterházy v Eisenstadtu učinil kníže centrum svých sbírek, ale též velkoryse pojatého projektu, který počítal s vytvořením specifické kulturní krajiny v okolí rodového sídla. Na základě dobových vyobrazení a plánů rekonstruoval Körner podobu anglického parku s alejemi, potůčky a křivolakými cestami, nacházel stavby drobné zahradní architektury, lovecké zámky, oranžérii i podobu výletních lodí pro Nezíderské jezero. Sledoval rovněž důsledky tohoto velkolepého podniku, jimiž byl rapidní růst popularity uherského šlechtice na jedné straně a naprosté vyčerpání rodových financí na druhé straně.

Uskutečněný projekt kulturní krajiny kolem Eisenstadtu představuje podle Körnera vrchol v životě majorátního pána Esterházyů. Kníže se začal dostávat do nepříjemných konfrontací v osobním i společenském životě, přestával rozumět světu kolem sebe a hledal útěchu v umění. Ačkoli ještě promlouval do podoby svých

sbírek, bylo podle autora biografie patrné, že mu postupně ubývaly síly, až se nakonec stáhl se z centra dění.

Stefan Körner představil ve své knize, vybavené neobvykle bohatým obrazovým doprovodem, Mikuláše II. Esterházyho jako příslušníka rakouské vyšší šlechty, který mecenášstvím a sběratelstvím umění vědomě navazoval na rodovou tradici, ale nacházel v nich i jiný smysl. Ve znejistěných společenských podmínkách mu byly prostředkem k uhájení sociálního statusu a následně i mentálním útočištěm před světem, kterému přestával rozumět.

Michal Morawetz

Daniela TINKOVÁ (ed.), *Zrození občana. Antologie dokumentů z Francouzské revoluce*, Praha, Academia 2015, 475 s., ISBN 978-80-200-2423-7.

Francouzská revoluce patří k nejvýznamnějším událostem, které stály u zrodu moderní společnosti. Uvědomovali si to nejen její současníci, ale záhy též historici. Ti se o ni začali zajímat již krátce po jejím skončení a jejich zájem trvá dodnes. Francouzská revoluce hrála svou úlohu ve formování dalších dvou staletí, jejichž společenská a politická variabilita spoluurčovala i různé pohledy historiografie na revoluci samotnou. Nejen význam, ale právě také různé interpretace této historické události představují pro historiky povinnost zkoumat ji znovu, nejlépe přímo z primárních pramenů.

Českým historikům, ale i dalším zájemcům o toto období může tento úkol

usnadnit antologie dokumentů, kterou připravila Daniela Tinková. Některé z textů prezentuje ve svém vlastním překladu, zbylé jsou překladem Kláry Jirsové, Jiřího Růžičky a Evy Tinkové. Autor každého výběru z pramenů si musí být vědom, že svou prací vytváří vlastní obraz o prezentovaném období či události. Editorka této antologie vybrala ke zveřejnění kromě zásadních politických, ekonomických a sociálně kritických textů také práce, které otevírají v našem prostředí méně známá témata Francouzské revoluce, a sice otázky vzdělání, vědy, umění či jazyka.

Zvolené prameny by měly představit Francouzskou revoluci v její myšlenkové šíři jako „ideovou reformaci“ a jako projev „kolektivní vůle ke změně“. S výjimkou zásadních deklarací práv nenajdeme ve výběru již dříve v českém překladu otištěné texty. Na úkor některých slavných politických a filozofických traktátů reagujících na aktuální situace se zde setkáváme s někdy méně známými pracemi, které ale na druhou stranu měly mít větší intelektuální přínos pro období Francouzské revoluce. Mají navíc zřetelný myšlenkový koncept či program, čímž by měly být srozumitelnější i pro dnešního čtenáře.

Téměř šest desítek textů je utříděno v první řadě chronologicky, ve druhé tematicky. Podle jednotlivých fází revoluce jsou rozděleny do tří hlavních kapitol: *Ke konstituční monarchii (1789–1792)*, *Radikální republika a cesta k diktatuře (1792–1794)* a konečně *„Buržoazní“ republika direktoria (1795–1799)*. V rámci jednotlivých fází pak již tematicky, a to

vždy tak, aby co nejlépe reprezentovaly hlavní témata daného období. Každý text je zařazen do dobového kontextu, stručně je představen jeho autor či autorka a další dobové reálie jsou upřesněny v poznámkovém aparátu.

Prameny k jednotlivým obdobím revoluce dokládají její velkou námětovou šíři. Tématy počáteční fáze jsou vedle občanské rovnosti také občanská a politická práva zakotvená nejen v *Deklaraci práv člověka a občana*, ale i v dalších textech o právech žen, Židů i černošských otroků. Opomenut není ani vztah mezi církví a státem, diskuse o trestu smrti, otázka války, úvahy o veřejném vzdělávání a připojeny jsou i úvodní články ústavy ze září 1791. Pro druhé, nejradikálnější období revoluce byly vybrány texty, které dokumentují nastolení a trvání diktatury. Kromě dokumentů, jež se týkají procesu s Ludvíkem XVI., si čtenář může porovnat ústavní návrhy, přečíst si zprávu o zavedení republikánského

kalendáře či dozvědět se více o politizaci umění, náboženství a jazyka. Cílem vybraných pramenů pro poslední fázi revoluce bylo vystihnout její politické a ideologické ukotvení. Cíl naplňuje nová deklarace lidských a občanských práv, prameny o odluce církve od státu a snahy o prosazení občanského náboženství, stejně jako úvahy lékaře Cabanise o vztahu mezi tělesnou a mravní stránkou člověka či první kritická reflexe revoluce z pera francouzského filozofa Josepha de Maistreho.

Antologie Daniely Tinkové zprostředkovává čtenářům množství v češtině dosud neotištěných textů, které přibližují Francouzskou revoluci v její pozoruhodné myšlenkové šíři a má potenciál stát se jedním ze základních kamenů pro nové interpretace tohoto období. Práci s texty usnadňuje jmenný rejstřík i chronologický přehled stěžejních událostí Francouzské revoluce.

Michal Morawetz

Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde a Staatliche Kunstsammlungen Dresden pořádaly u příležitosti konání velkolepé výstavy Luther und die Fürsten (Torgau na zámku Hartenfels, 15. května až 31. října 2015) mezinárodní symposium **Kurfürst August von Sachsen – ein nachreformatorischer „Friedensfürst“ zwischen Territorium und Reich**, které se konalo 9. až 11. července 2015 v Torgau a Drážďanech. Jeho téžště spočívalo především v představení politického, náboženského a zvláště kulturního významu uvedeného saského kurfiřta pro Římsko-německou říši ve druhé polovině 16. století. Stranou pozornosti obsáhlých diskusí ovšem nezůstaly jeho politické a kulturní vazby k Habsburkům, zvláště k Ferdinandu Tyrolskému a Maxmiliánovi II.

Od 14. července do 20. září 2015 probíhala v Kunsthistorisches Museum Wien jedinečná výstava tapisérií **Fäden der Macht**. Návštěvníci mohli obdivovat rozměrné gobelíny, jež zdobily paláce habsburských panovníků a jejich dvořanů. Byly tu zastoupeny všechny oblíbené náměty 16. století od mytologických a biblických výjevů přes alegorie až k vyobrazení nedávných válečných událostí. Poslední ze zmíněných témat v prostorách muzea vhodně doplňovala dlouhodobá výstava kreslených návrhů pro gobelíny, jež pro císaře Karla V. zhotovil u příležitosti dobytí Tunisu v roce 1535 Jan Cornelisz Vermeyen.

Ve dnech 20. až 25. září 2015 se uskutečnil v Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu vědecký seminář pro

posluchačky a posluchače doktorského studia českých dějin z Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích nazvaný **Die Welt der Männlichkeit – die Körperkultur adliger Männer im 16. und 17. Jahrhundert**. V rámci seminářů měli jeho účastníci kromě jiného možnost pracovat s originály starých tisků uložených v Herzog August Bibliothek, jež vypovídají o hodnotách křesťanského rytířství, výchově dvořanů a urozených válečníků, průběhu rytířských turnajů, jezdeckém, šermířském a tanečním umění šlechticů.

Ve dnech 22. až 24. října 2015 uspořádal Institut für Österreichische Geschichtsforschung na vídeňské univerzitě ve spolupráci s univerzita-mi ve Štýrském Hradci a Salcburku workshop **REFORM-ation-EN in den frühneuzeitlichen europäischen Geschichte**. Setkání ve Štýrském Hradci se zúčastnilo přes 20 mladých badatelů, kteří na něm představili výsledky svého bádání. Zaměřovali se přitom zpravidla na dramatické změny, jimiž procházela evropská kultura v průběhu 16. století.

Dvousté výročí Vídeňského kongresu bylo v někdejších místě jeho konání připomenuto řadou výstav. Úřad spolkového kancléře ve spolupráci s Rakouským státním archivem představil výstavou s názvem **Idee Europa – 200 Jahre Wiener Kongress** základní témata spojená s touto historickou událostí v prostorách, ve kterých se na podzim roku 1814 a na jaře 1815 odehrávala. Pod názvem **Europa in Wien** byly v Dolním Belve-

deru a Oranžérii prezentovány uměleckohistorické předměty i historické dokumenty z tohoto období. Výstava **Der Kongress fährt** v Muzeu císařských kočárů v Schönbrunnu ukázala přepych

těchto luxusních dopravních prostředků i dobového oblečení.

*Václav Bůžek – Michal Morawetz –
Kateřina Pražáková*

DO TOHOTO ČÍSLA PŘÍSPĚLI:

doc. PhDr. et Dr. phil. Ivo Cerman, Ph.D.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav
Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice
ivo.cerman@email.cz

Mgr. Monika Konrádová

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav
Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice
monicta@seznam.cz

PhDr. Pavel Král, Ph.D.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav
Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice
kral@ff.jcu.cz

Mgr. Michal Morawetz

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav
Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice
Michal.Morawetz@seznam.cz

Mgr. Ondřej Podavka

Akademie věd České republiky, Filosofický ústav, Kabinet pro klasická studia
Na Florenci 3, 110 00 Praha 1
OndraPodavka@seznam.cz

PhDr. Rostislav Smíšek, Ph.D.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav
Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice
R.Smisek@seznam.cz

Dr. Stephan Wagner, M. Jur., M. A.

Universität Regensburg, Fakultät für Rechtswissenschaft
Universitätstraße 31, 93040 Regensburg
Stephan.Wagner@jura.uni-regensburg.de

OPERA HISTORICA

Vedoucí redaktor / Editor-in chief

Václav Bůžek (České Budějovice), buzek@ff.jcu.cz

Redakční rada / Associate Editors

Ivo Cerman (České Budějovice), Jiří Hrbek (Praha), Josef Hrdlička (České Budějovice), Ondřej Jakubec (Brno), Tomáš Knoz (Brno), Pavel Král (České Budějovice), Tomáš Malý (Brno), Radmila Prchal Pavlíčková (Olomouc), Rostislav Smíšek (České Budějovice), Marie Šedivá Koldinská (Praha)

Výkonný redaktor / Managing Editor

Jan Šimánek (České Budějovice), simanek@ff.jcu.cz

Návrh obálky a typografie/design:

Jan Kubeš

*Vydává Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích /
Published by the Institute of History, Faculty of Philosophy, University of South Bohemia
České Budějovice*

Adresa/Address:

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav
Braníšovská 31a, 370 05 České Budějovice
E-mail: historie@ff.jcu.cz

Produkce

NLN, s. r. o., Nakladatelství Lidové noviny, Dykova 15, 101 00 Praha 10

Tisk

ART-D, Praha

Objednávky

nln.cz

Opera historica vychází dvakrát ročně

Toto číslo dáno do tisku v prosinci 2015 a vyšlo v lednu 2016

Cena jednotlivého výtisku 169,- Kč

<http://www.ff.jcu.cz/opera-historica>

ISSN 1805-790X